

2005. VII. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088, Múzeum krt 4 "F" épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Eiler Miklós né titkárságvezető
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088, Múzeum krt 4 "F" épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: aeiler@ludens.elte.hu

A folyóirat megrendelhető:

Scholastica Kiadó
Fax: 2 128320

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Pavelus Bt.
Digitális nyomtatás: Yellowstone Nyomda,
Budapest

Tartalom

Terminológia

Várnai Judit Szilvia

Európai uniós terminológia és fordítás – múlt és jelen 5

Gulyás Róbert

Magyar terminológia az EU-intézményekben 17

Élthes Ágnes

„Az EMU és az euró” – az Európai Bizottság kiadványának francia és angol változata 29

Fóris Ágota

A terminológiai norma és az ekvivalencia kérdése műszaki szövegek fordításánál 41

A fordítás emélete

Joó Etelka

A párhuzamos szövegek alkalmazási lehetőségei a fordításban és a fordításoktatásban 55

Dudits András

Korlátozott betűhiba-észlelési képesség és a fordítói korrektúraolvasás szerepe a fordításban 67

Sermann Eszter

Körkép a spanyol fordítástudományról 80

Interjú

Szele Bálint interjúja Nádasdy Ádámmal

A fordító szeme mindent lát – Nádasdy Ádám Shakespeare fordításáról és a hazai „Shakespeare-iparról” 90

Konferencia-beszámoló

Cs. Jónás Erzsébet

New Trends in Translation Studies. in Honour of Kinga Klaudy. Az Akadémiai Kiadó könyvbemutató konferenciája. Budapest, 2005. szeptember 7. 96

Hubainé Oláh Ágnes

Interdisziplinäre Aspekte des Übersetzens und Dolmetschens/The interdisciplinary Aspects of Translation and Interpreting. Pécs, 2005. június 23–25. 99

Zsembery Eszter

I. Lektorai Konferencia. Szakmai továbbképzés a fordítási vizsgadolgozatok értékelésében részt vevő lektorok számára. Monoszló, 2005. június 17–19. 102

Recenziók

Paksy Eszter

Paul Ricoeur: Sur la traduction 105

Barta Péter

T. Litovkina Anna–Wolfgang Mieder: „A közmondást nem hiába mondják” – Vizsgálatok a proverbiumok természetéről és használatáról 109

Tóth József

Tóth Szergej, Földes Csaba, Fóris Ágota (szerk.): Lexikológiai és lexikográfiai látkép: Problémák, paradigmák, perspektívák 113

Szemle

Pécs Olívia

Az Akadémiai Kiadó II. Szótárnapja (Budapest 2005. október 12.) . . . 119

Bakti Mária

E-learning a fordítás és a tolmácsolás oktatásában a brnói Masaryk Egyetem Angol Tanszékén 121

Repertórium – témák szerint

A Fordítástudomány 1–5. évfolyamában megjelent tanulmányok áttekintése témák szerint (1999–2004)

Összeállította: Paksy Eszter 123

Szerkesztési tanácsok a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzői számára . . . 130

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok 134

Európai uniós terminológia és fordítás – múlt és jelen

Várnai Judit Szilvia

1. A magyar uniós terminológia és fordítás rövid története

Az uniós terminológia magyar nyelvű átültetése még a csatlakozás előtt sok évvel megkezdődött, különféle szintereken és megfelelő, mindenki által elfogadott koordináció nélkül, ebből következően az egységesség megvalósítása sokszor nagy nehézségekbe ütközött, gyakorlatilag intézményenként, felhasználónként eltért bizonyos kifejezések magyar nyelvű használata. Fordítók, tolmácsok, nyelvészek között, és érintett szakmai körökben – elfogadott autoritás hiányában – rengeteg vita zajlott a kifejezések körül. Az EU adatbázisai (Eurodicautom, Euterpe, TIS, illetve a kisebb ügynökségi adatbázisok) idővel ugyan egyre több magyar kifejezést tartalmaztak, de más intézményekkel vagy a magyar szakmai érintettekkel való egyeztetést nélkülözve.

Az uniós terminológia alapja az EU joganyagának (*acquis communautaire*) a kifejezőkészlete, ezen belül is főleg az elsődleges joganyagé (hiszen a további jogszabályok ebből származtathatóak), erre épülve pedig a másodlagos jogszabályoké, és gyakorlatilag minden további, nem jogszabályi, akár beszélt nyelvi szöveg is ezekre épül, illetve ezek alapján kreál új terminusokat. Magyarország csatlakozásának egyik feltétele volt az uniós joganyag (hatályos, illetve releváns részének) magyarra fordítása, ez kb. 100 000 oldalt tett ki a csatlakozásig.¹ Ezt a munkát az Igazságügyi Minisztérium (IM) Európai Közösségi Jogi Főosztályán létrehozott, Somssich Réka által irányított Fordításkoordináló Egység (FKE) végezte, az EU részéről a TAIEX segítségével, 1997-től nagyjából mostanáig (az FKE 2004. május 1. után főleg a történeti bírósági határozatok fordításával foglalkozott). A fordítást, a nyelvi és szakmai lektorálást külső fordítóirodák munkatársai végezték közbeszerzés keretében, az IM-ben pedig jogász végzettségű, legalább két uniós nyelvet ismerő jogi-nyelvi szerkesztők lektorálták ezeket (az eredeti kis létszám a csatlakozás közeledtével fokozatosan körülbelül ötvenre növekedett, majd a csatlakozást követően ismét minimálisra csökkent).

Mivel a terminológiai egységesítés fontosságát hamar felismerték, 2001 márciusától 2005 júniusáig nyelvi, fordítói végzettséggel rendelkező, szintén legalább két uniós nyelvet ismerő terminológusok végezték a feladatot (4–9 fő; e cikk szerzője 2003-tól a terminológiai csoport vezetőjeként), vagyis a terminológiai kutatást, egyeztetést, egységesítést és a terminológiai adatbázis karbantartását. Az IM koordinálásában elvégzett fordítási és terminológiai munka általánosan elismert, a szervezési, illetve a közigazgatási háttérből adódó nehézségek ellenére alapvetően használható, szakmailag összességében megbízható eredményt produkált, bár kétségtelen hibái miatt érték jogos kritikák. A rendkívül

magas szakmai, nyelvi színvonal, igényesség és alaposág különösen jellemzi az elsődleges joganyag Számadó Tamás által készített, illetve koordinált fordításait és terminológiáját.² A munkáról az IM munkatársai időközben számos konferencián, egyéb fórumon beszámoltak (nyomtatásban ld. Somssich–Varga 2001, Várnai 2004, Várnai–Számadó 2004), és az FKE munkatársai által lektorált tankönyv is megjelent az uniós fordításokhoz (Bart–Klaudy 2003).

A csatlakozással a jogszabályok és további szövegek fordításának feladatát az EU intézményeinél alkalmazott fordítók vették át. Tekintettel a tíz új állam és nyelv csatlakozásával járó megnövekedett szervezési, adminisztratív terhekre, a folyamat nem ment zökkenőmentesen: a csatlakozás után az EU-ban keletkezett jogszabályszovegek magyar fordításai számos esetben igen komoly nyelvi és szakmai hibákat tartalmaztak, emellett nem követték az egységes terminológiát, mellőzték a formai követelményeket. Ennek oka többértű. Egyrészt a csatlakozás után az OPOCE, az EU kiadóhivatala egyszerre nézett szembe azzal a lemaradással, ami a csatlakozás előtt az új tagállamokban készült jogszabályfordítások összesen több százezer oldalának késedelmes tördelése, továbbá nyomtatott és elektronikus formában való megjelenítése miatt keletkezett, illetve a 2004. május 1-jét követően az új nyelveken is folyamatosan születő szövegek okozta fokozott terheléssel, ebből természetesen fakadtak minőségi gondok.

Másrészt, és ez a fontosabb, a jogszabályszovegek legnagyobb része a Bizottságnál készül, ahol szervezési okokból nincs hivatalos és rendszeres formája a magyarországi szakmai érintettekkel való konzultációnak a jogszabályok fordítási szakaszában. A Tanácsnál, ahol kevesebb szöveg készül, van mód egyeztetésre. Emellett a Bizottság (és több más intézmény) fordítószolgálatai a fordítási munka egy részével a jelentős munkateher miatt külső szabadúszó fordítókat bíznak meg, akikkel a munkájukat lektoráló intézményi fordítók nem kerülhetnek közvetlenül kapcsolatba. A kontroll igen korlátozott, az információk, esetleg kérdések kölcsönösen nem jutnak el az érintettekhez. Ennek több oka van. Az egyik, hogy a folyamatban közöttük áll a (magyarul általában nem tudó tisztviselőkből álló) külső fordítókért felelős osztály. A másik ok a következő: mivel igen nagy, egyszerre több nyelvre kiírt közbeszerzési pályázatokról van szó, azokat sokszor nem magyar, hanem nemzetközi fordítóirodák nyerik meg. Ilyenkor megtörténhet, hogy a magyar fordítóhoz úgy jut el az anyag, hogy a szakmailag érintett főigazgatóságtól a szöveget kapó magyar osztály megküldi azt a külső fordítókért felelős osztálynak, amely az anyagot elküldi egy fordítóiroda, mondjuk, prágai központjába, ahonnan megkapja a budapesti iroda, majd végül a fordító. Hogy e folyamatban ki és mennyi idő alatt lektorálja a fordított szöveget, az esetfüggő, és sokszor bizonyára kiábrándító lenne a válasz. A tényleges megrendelő pedig (vagyis például a Bizottság esetében az adott szakfőigazgatóság) megintcsak nemigen kommunikál a fordítási folyamat résztvevőivel.

A minőség mindenestre általános vélemény szerint javult a csatlakozást követő állapotok óta, de még nem teljesen kielégítő, és a képhez még hozzátartozik, hogy kihirdetett uniós jogszabályszoveghez hivatalosan helyesbítést kérni nem egyszerű, és csak rendkívül indokolt esetben lehetséges (ami nyilván ritkán történik meg). Arról pedig gyakorló fordítók igen sokat tudnak mesélni, hogy milyen problémákat jelenthet egy rossz fordítás, rossz terminus adott esetben

kötelező átvétele, például ha egy szöveg konkrétan hivatkozik egy korábbira vagy módosítja azt, és ebből adódóan az új szöveg egész terminológiai hálóját a réginek esetleg kevésbé szerencsés fordítása határozza meg a fordító legjobb tudása ellenére. Ilyenkor nincs jó megoldás: a külső fordító munkáját a megbízó intézménynél lektoráló személy azt is számon kérheti rajta, hogy miért használ rossz terminológiát vagy fordít rosszul (ha az illető lektor nem ellenőrzi az eredeti szöveget, ami idő hiányában megtörténhet), de azt is, hogy miért tér el az eredeti szövegtől (ha a fordító úgy döntött, hogy nem hajlandó a meggyőződéssel ellenkező szöveghez ragaszkodni).

A terminológia alakulását szintén szervezési problémák jellemzik. Az IM a csatlakozást követően már nem volt felelős az uniós terminológia alakításáért, azonban mégis sokáig maradt még egyfajta hivatkozási pont. Az IM adatbázisa pedig a mai napig a fő terminológiai forrás, annak ellenére, hogy már nem bővül, mivel az uniós intézményekben jó ideig nem volt sem a terminológiai kutatásra, egységesítésre kijelölt külön terminológus (ma is inkább olyanok, akik elsősorban fordítók, és emellett foglalkoznak terminológiával), másrészt a nagy intézmények (Bizottság, Tanács, Parlament) fordítószolgálatai között a terminológia összehangolására gyakorlatilag a mai napig nincs hivatalos fórum.

Az EU időközben ugyan létrehozott egy intézményközi terminológiai adatbázist, az IATE-t (Inter-Agency Terminology Exchange),³ de ez egyelőre még nem látszik biztosítani a valódi konszenzust és egységességet, legalábbis a magyar nyelv vonatkozásában, és egyelőre kívülről nem hozzáférhető, csak az intézmények belső munkatársai számára.

Ebből a helyzetből kiutat keresve 2003-ban Gulyás Róbert európai parlamenti tolmács elindította a HUTERM nevű terminológiai internetes fórumot uniós tolmácsok, fordítók, jogász-nyelvészek, uniós munkatársak, nyelvészek stb. számára. Az azóta is áldozatos munkával moderált és népszerűsített HUTERM egyre növekvő számú tagsággal rendelkezik.⁴ Ez a fórum vált az uniós terminológiai kérdések, viták fő színterévé, bár minden erénye ellenére kétségkívül ez is az autoritás problémájával, vagyis a hivatalos háttér hiányával küzd. Márpedig így az itt felmerülő kifejezések sem kapják meg a szükséges jóváhagyást és elismerést, inkább tapasztalatcsere, adott esetben gyors, hasznos segítségnyújtás remélhető a tagoktól, és az eredmények gyakorlatilag a korábbi hozzászólások „süllyesztőjében” maradnak.

2. Az IM terminológiai adatbázisa (Termin)

Az IM részére Termin néven 2001-ben fejlesztett Oracle alapú adatbázisnak belső és külső felülete is volt korábban, a belső a jogi-nyelvi szerkesztők munkáját segítette, és a bekerülő kifejezések az általuk történő jóváhagyást követően kerültek az internetes keresőfelületre.⁵ A Termin az alapszerződéseknek gyakorlatilag teljes terminológiáját tartalmazza (kb. 2000 kifejezés), emellett kb. 21 000 kifejezést a másodlagos joganyagból (rendeletek, irányelvek, határozatok) és a bírósági határozatokból. Mivel valamennyi előforduló kifejezést lehetetlen lett volna felvenni a rendelkezésre álló idő alatt, a másodlagos és a bíró-

sági anyagból csak a legfontosabb, leggyakoribb vagy legtöbb kutatást igénylő kifejezések szerepelnek. (A bírósági terminológia kialakítása szervezési okokból egyébként is szinte párhuzamosan zajlott az FKE-ben és az Európai Bíróság jogász-nyelvészeinél, akik az 1998 utáni, illetve aktuális bírósági határozatokat fordítják.)

A Termin célja elvileg az volt, hogy a munka befejezése után átadják az EU-nak, de technikai okokból és a csatlakozásokkal járó adminisztratív terhek miatt az átvétel azóta sem történt meg, így a már említett IATE nevű adatbázisban a hivatalos terminológia sajnos nem szerepel. A Termin tartalmát három kiadó jelentette meg az IM-mel 2004-ben kötött felhasználói szerződés keretében, így az az internetes felület mellett hozzáférhető a Morphologic–SZAK Kiadó CD-melléklettel 2004-ben kiadott nyomtatott szótárában, a HVG–Orac által kiadott havi frissítésű elektronikus jogszabály-adatbázis részeként (2004-től), illetve az Akadémiai Kiadó 2005-ben önállóan megjelentetett CD-jén. Ezek a kiadványok az adatbázis 2004 szeptemberében lezárt változatát tartalmazzák, és ehhez képest tartalmilag a Termin jelenlegi internetes felülete sem tér el igazán.

A Termin a pontosság érdekében az angol mellett francia és német megfelelőket is tartalmaz, a terminológiai kutatás, illetve a jogszabályok fordítása és lektorálása során pedig a nyolc további akkori hivatalos nyelvi változat is felhasználásra kerülhetett. Ez részben elvi szempontból fontos, mivel az Unióban valamennyi nyelv egyaránt hivatalos, a jogszabályokat hivatalosan nem lefordítják, hanem valamennyi nyelven szövegezik. Részben pedig gyakorlati szempontból: az angol ugyanis kifejezéseit illetően sokszor rendkívül pontatlan, gyakran hanyag, kétértelmű nyelv, ráadásul gyökeresen eltérő jogrendszer áll a háttérben, ami fogalmi rendszerét is meghatározza. A német és a francia jóval pontosabb, a magyarhoz közelebb álló jogi fogalomrendszerrel rendelkezik. Az angol szövegek, az angol nyelvű uniós fogalmak a kezdeti (nem is rövid) időszak tekintetében maguk is fordítások voltak, hiszen az Egyesült Királyság csak 1972-ben csatlakozott. Az uniós fordítás és terminológia a magyarországi közfelfogással ellentétben tehát nem szűkíthető le az angol–magyar viszonylatra, mivel az intézményekben a kommunikáció nyelve ma is erősen a francia, és például a bírósági határozatok ma is franciául szövegeződnek. (Ez utóbbi tények egyébként nem egészen kedvezőek a magyar fordítótársadalomra, hiszen nálunk a francia nyelv bármilyen szintű oktatása, ideértve a fordítóképzőket is, sajnos hagyományosan jóval kisebb „tömegeket” mozgat meg, mint az angolé és a németé.)

Mivel egy terminus jelentése szakterületenként is eltérhet, a Termin az egyes kifejezéseknél a szakterületet is feltünteti. Hogy a fordítónak erre különösen oda kell figyelnie, azt illusztrálja, hogy az *operator* szóra rákeresve például hat találatot is kapunk (mezőgazdaságtól közlekedésig), némelyiknél még több megfelelővel. Szerepelnek az adatbázisban továbbá az adott kifejezések forrásai is (a jogszabály ún. Celex-száma vagy szöveges forrásmegjelölés formájában), ami nagyon fontos a visszakereshetőség szempontjából, hiszen lehetséges, hogy az adott fordítás csak az adott szövegben releváns.

Nem kerültek az adatbázisba egyszerű szótári egységek vagy teljes mondatok, hiszen ez utóbbiak lefordítása a fordítók feladata. Segíti őket ebben az IM által a Tanács *Form of Acts* című dokumentuma alapján készített angol–magyar nyelvű,

szövegtípusonként (pl. rendelet, nemzetközi megállapodás stb.) komplett fordítási modelleket tartalmazó *Jogszabályok formája* és a fordításhoz részletes egyéb tudnivalókkal szolgáló (a tipikus preambulumekezdő kifejezésektől a lábjegyzeteken, speciális helyesírási tudnivalókon, az alapszerződések megnevezésén és a Celex-szám felépítésének magyarázatán keresztül a világ államai hivatalos megnevezésének felsorolásáig igen sok mindenre kiterjedő) *Útmutató*, továbbá a bírósági határozatokhoz készült *Vademecum*.⁶ Egyes címszóknál, főleg intézményneveknél, címeknél, rövidítések is szerepelnek.

3. Terminológiai kutatás

Az IM munkája során a jogi és speciálisan uniós, a magyarban még nem ismert kifejezések sorsát a jogi lektorok döntötték el, gyakran szakértőkkel konzultálva. A szakkifejezések (mezőgazdaság, közlekedés stb.) esetén a terminológusok szótárakban, szakkönyvekben, szakglosszárriumokban, interneten végeztek kutatást, továbbá fontosabb esetekben más minisztériumok és szakmai intézmények szakértőivel konzultációra került sor. Olykor több szakértő között kellett egyeztetni, mert a kifejezések intézményről intézményre, illetve időben is változhatnak. Ragaszkodni kellett a már meglévő magyar nemzeti jogszabályok szövegének terminológiájához is, mert azokkal is biztosítani kellett a koherenciát, különösen igaz volt ez a már harmonizált jogszabályokra. Néha nem is fordítás történt, így például a vámtarifa esetén sem, amikor csak át kellett venni a megfelelő magyar kifejezést, a vámtarifaszám alapján azonosítva azt.

Fontos eszköz továbbá a kontextus: az adott jogszabályban a kifejezéshez definíció is járulhat, illetve a szövegekörnyezet nyilvánvalóan jobban megvilágíthatja a jelentést. Más nyelvi változatok figyelembe vétele is fontos volt, az angol már említett problémái miatt (természetesen ez nem azt jelenti, hogy a többi adott esetben nem jelentett gondot, hiszen a német kifejezések például gyakran túlságosan leszűkítik az értelmet a pontosságra törekedve). Mivel azonban a joganyagban belül sem feltétlenül bizonyult konzekvensnek a szóhasználat az egyes nyelvi változatok tekintetében, a magyar megfelelő keresésénél olykor kellő rugalmasságot kellett alkalmazni.

4. A terminológia típusai, új terminológia fordítása. Rövidítések, helyesírás

Szövegbeli előfordulás szerint beszélhetünk alapvetően a jogszabályokban (ezen belül az elsődleges, illetve csak a másodlagos joganyagban) előforduló kifejezésekről, illetve a csak nem jogi szövegekben előforduló kifejezésekről (például az eurozsargon elemei).

Az uniós terminológia téma szerint is csoportosítható: egyrészt a sajátos uniós nyelvhasználatból adódnak az eurozsargon kifejezései, melyek leginkább az intézmények működésére utalnak, és formailag akár keletkezhetnek szóalkotással is (*eurocrat*, *euroseptic*, *eurospeak*) vagy valamennyi nyelven egyazon forma is

előfordul (pl. a francia *acquis communautaire*). Nyilván igen fontos rétege az uniós kifejezéseknek a jogi terminológia, ami szintén szétválik, egyrészt kötött jogi kifejezésekre (*criminal court* – büntetőbíróság), másrészt normatív kifejezésekre (*in witness whereof* – fentiek hitelül), harmadrészt a nem kifejezetten jogi, inkább szabályozási kifejezésekre (*quality wine* – minőségi bor). A terminológia harmadik fontos csoportját alkotják az egyéb, az Unió által szabályozott területekre vonatkozó szakkifejezések (*lifelong learning* – élethosszig tartó tanulás). Fontos még megemlíteni az intézményneveket és a címeket, melyeknek az egymáshoz asszociálhatóság érdekében kötött formai kritériumoknak kell engedelmesskedniük (pl. a jogszabálcímek mindig *-ról/ről* végződésűek).

A terminológia problémái nagyon gyakran abból adódnak, hogy a fordítandó kifejezések tulajdonképpen (fogalmi) kulturális reáliák, nyelvünkben gyakran az általuk jelölt fogalom is ismeretlen. Három lehetséges megoldás adódhat:

(1) azonosítás egy meglevő kifejezéssel (ez félrevezethet, pl. a *VAT*, vagyis *value-added tax* nem *ÁFA*, bár sokáig használták ekvivalensként, hanem a *hozzáadottérték-adó* a tartalmilag pontos fordítás, igaz, ennek *HÉA* rövidítése sokak ellenérzését kiváltotta),

(2) szóalkotás (ahol a fő nehézség az elterjedés kérdése, az *Advocate-General* kifejezés uniós kontextusban *főtanácsnok*nak és nem *főügyész*nek fordítandó, bár új szó lévén, ez nyilván nehezen nyer elismertséget, hasonló helyzetben van a *Rules of Procedure*, ami pedig itt nem *házzsabály* vagy *ügyrend*, hanem *eljárási szabályzat*),

(3) illetve az eredeti megtartása (ami gyakorta kiváltja a nyelvművelés és akár a közfelfogás elítélő reakcióit, bár sokszor ez a legprecízebb megoldás, mint a *monitoring* esetében is, ahol az *ellenőrzés, felügyelet, nyomon követés* nem fejezi ki a gyakran magyarban is használt *monitoring* szó teljes jelentéstartalmát). Uniós kulturális reália a *directive* is, amit még ma is sokan, főleg a sajtónyelvben, *direktív*aként emlegetnek *irányelv* helyett, amihez persze hozzájárulhat e szó konnotatívabb alakja is.

A rövidítések megalkotása is fontos problémája lehet az uniós terminológiának. Itt alapvetően két eset lehetséges: ha van bevett rövidítés a magyarban (pl. *WTO* vagy *ENSZ*), akkor nyilván ehhez kell ragaszkodni, ha nincs, akkor meg kell nézni, hogy a többi nyelv az angol vagy francia eredetit tartja-e meg vagy saját rövidítést kreált (pl. *ATA-egyezmény*, de *HOPE*, *EMOGA*, *KBER*). Előfordul, hogy valamit nem rövidítünk magyarul egybeesések miatt: az angol *UK* (*United Kingdom*) magyarul *Egyesült Királyság* (különben egybeesne alakilag az *Európai Közösség* rövidítésével), az *Európai Bizottság*ot sem érdemes rövidíteni, mivel az *EB* bevetten az *Európai Bíróság*ra utal.

A helyesírás fontos meghatározója a fordítási-terminológiai munkának – a tolmácsok legalább a kérdéskör ezen részének terhéértől megmenekülnek. Sokszor rossz helyesírású alakokkal kellett megküzdeni (sokáig élt az *Európai Atomenergia Közösség* a kötőjeles forma helyett), vagy akár olyan kifejezésekkel, melyeket épp helyesírási szempontok miatt kell átgondolni: pl. a *Management Committee for Cereals* típusú bizottságnevek esetében a *Gabona Irányítóbizottság* kétségkívül nem volt jó megoldás, legfeljebb szóban (az analóg magyar *Téj Terméktanács* megléte ellenére sem), így született a *Gabonapiaci Irányítóbizottság* megoldás. Az

intézménynevek nagy- vagy kisbetűvel való írása sem egyszerű, és mivel az Unió számtalan bizottsággal rendelkezik, ez újra és újra problémaként jelentkezik. A nagy intézményeket egyértelműen nagybetűvel írjuk (pl. *Európai Parlament*), de a kisebb jelentőségű, ráadásul igen gyakran nagyon hosszú nevűeket érthető okokból nem (pl. *Standing Committee on Medicinal Products for Human Use on the Adaptation to Technical Progress of the Directives on the Removal of Technical Barriers to Trade in the Medicinal Products Sector*, magyarul: *a gyógyszerkészítmények ágazatában a kereskedelem technikai akadályainak felszámolásáról szóló irányelveknek a műszaki fejlődéshez történő hozzáigazításával foglalkozó állandó bizottság*).

Itt kell megemlíteni az Unió pénznemének politikai kérdéssé vált helyesírását. Magyarul hosszú évek óta él az *euró* forma, ám a 98/974/EGK rendelet előírja, hogy a szót valamennyi nyelven (eltekintve az írásrendszerből adódó kivételektől, ld. görög) *euro* formában kell használni (tekintettel a bankjegyre és a pénzermékre is), és erre az Unió sok ezer oldal lefordított jogszabálysöveg után hívta fel a figyelmet a csatlakozás környékén. Mivel a magyarban az ékezetnélküliség a helyesírási hagyományok szerint nem jó megoldás, illetve tekintettel az *euró* forma elterjedtségére, a hivatalos álláspont elvileg ennek megtartása volt. Az ügy a 2004-ben csatlakozottak közül nem is csak a magyarokat, hanem pl. a letteket, máltaiakat is érintette, akiknél nem is csupán ékezet szintű eltérésről volt szó. Végleges hivatalos álláspont még nem született, de az Unió azt az elvet kívánja érvényesíteni, hogy az *euro* alakot kell használni, toldalékolásban természetesen az ékezet használható.

5. A terminológiai egységesség jelentősége

A szakszöveg saját koherenciájának és az egy szakterülethez tartozó szakszövegek egymás közötti koherenciájának általában egyik legfontosabb tényezője a szakmai nyelvhasználat, vagyis alapvetően a terminológia egységessége, hiszen ez biztosítja a megértést a szakmai közösség tagjai között, illetve akár laikusok számára is. A szakterminológiák fő problémája, hogy térben, időben változnak (sokszor maguk is fordítással kerültek be az adott nyelvbe), tehát teljes egységességre nem lehet törekedni, de azok túlnyomó része általában azonos egy-egy szakterületen belül. A fordított szakszövegekben ugyanígy a koherencia megvalósítása, vagyis többek között a terminológiai egységesség a cél. Ez elérhető részben előzetesen, részben utólag: a fordítást megelőzően a problematikusabb kifejezések esetében előzetes terminológiai kutatást kell folytatni, ám olyan értelemben a fordítás után is zajlik terminológiai egységesítés, hogy a fordítási folyamat során felmerülhetnek szempontok, melyek az előzetesen tisztázott terminológia megváltoztatását, vagy alkalmilag eltérő használatát eredményezik.

Az emberi tényezőnek köszönhetően a teljes egységesség nemigen lehet teljesen garantált, de a fordítástámogató eszközök, a fordítói memória használata éppen ebben jó szolgálatot tehet (különösen a terminológiailag annyira kötött szövegek esetében, mint az uniós joganyag). Sajnálatos, hogy az IM-ben folyó munka során is csak korlátozottan (főleg az elsődleges joganyag fordításánál) lehetett igénybe venni a fordítói memóriát, jelenleg pedig a Bizottság nem

bocsát külső fordítói rendelkezésére feltöltött fordítói memóriát, csak intézményen belül használja ezeket.

Az uniós terminológia és szövegek egységességének jelentősége márpedig igen nagy: mivel a jog csak nyelvben létezik, és itt igen nagyrészt jogszabályok érintettek, a nyelvi eltérések jogi eltérésekként jelentkezhettek, tehát mind más uniós szövegekkel, mind a nemzeti jogi szövegekkel alapvető fontosságú a koherencia. Mivel pedig valamennyi további uniós szöveg elvileg a jogszabályokra épül, és mindezek közt az egységes terminológia teremt kapcsolatot, valamennyi uniós szöveg fordítójának jóváhagyott, egységes terminológiát kell követnie. Előfordul persze, hogy valaki nem ért egyet kifejezésekkel, amit a mai napig sok vita bizonyít (a HUTERM fórumon is), de jó tudni, hogy például a legtöbb IM-ben alkotott kifejezés mögött jogi, szaknyelvi, nyelvi és kulturális szempontok figyelembe vételével kötött kompromisszumok vannak, mely szempontok között a legfontosabb a minél pontosabb értelmezés.

A régi nyelveknek évtizedeik voltak az uniós terminológia létrehozására, az élnyelvbe való integrálására, nekünk a csatlakozás előtt ténylegesen csak 4–5 év, tehát a folyamat nem lehetett természetes, és ilyen eredményt nem is méltányos számonkérni. Az uniós terminológia folyamatosan bővül és változik – bár még jó ideig nem fog elavulni a Termin sem –, és a magyar a csatlakozás óta ennek a folyamatnak már aktívabb, természetesebb részese. Épp ezért fontos a dialógus az érintettek között, akár a HUTERM, akár a jövőben remélhetőleg hivatalosabb keretek között megvalósuló egyeztetések révén, hiszen nem szabad, hogy a természetesebb folyamat ismét kontrollálhatatlan, kaotikus eseményeket jelentsen.

6. Az uniós intézmények és a terminológiai, fordítási tevékenység

A nyelvi közvetítésben érintett szakmák fontosságának elismerése az EU-ban a kezdetekre megy vissza: a legelső közösségi rendelet (1/1958) az Európai Gazdasági Közösségben használandó hivatalos nyelvekről (akkor: német, francia, olasz, holland) szólt. Ezek száma minden egyes csatlakozással bővült, valamennyi csatlakozó állam nyelve bekerült a hivatalos nyelvek közé, de vannak kivételek: például Luxemburg lemondott a letzeburgischról, Belgium a flamandról, az ír szerződési nyelv, de nem hivatalos nyelv (tehát csak az alapszerződések készülnek el ír nyelven is). A hivatalos nyelvek egyben munkanyelvek is, de gyakorlatilag csak az angol, német, francia az, a dokumentumok főleg angolul készülnek, kb. 20%-ban franciául, nagyon kevés németül, és a többi nyelven legfeljebb a csak az adott országot érintő dokumentumok. Mindenesetre az, hogy minden újabb korlátozás ellenére még mindig rengeteg anyag fordítandó a hivatalos nyelvekre, hatalmas hivatali apparátusokat és anyagi forrásokat vesz igénybe, a ráfordított költséghez képest gyakran kétes minőségű kimenettel, és e tekintetben a további bővítések sem túl biztatóak. Az az érv például nem egészen releváns, hogy a mezőgazdaságra fordított uniós kiadásokhoz képest elenyésző a nyelvi közvetítés uniós polgáronként nagyjából évente egy eurót

kitevő költsége; egy idő után az Uniónak, pragmatikus alapokon, talán gyökere-
sen át kell majd gondolnia nyelvpolitikáját és ennek megvalósítását.

Az EU következő intézményei rendelkeznek saját fordítószolgálattal, egyben
tehát magyar munkatársakkal is (ezek a legtöbb esetben szabadúszó külső mun-
katársakat is alkalmaznak, akik nagyrészt a már említett közbeszerzési pályáza-
tokat elnyerő fordítóirodákon keresztül dolgoznak, kisebb részben egyénileg):
Európai Bizottság (Luxembourg, létszámát tekintve a legnagyobb), Európai
Parlament (Luxembourg), Tanács (Brüsszel), Európai Bíróság (Luxembourg,
kizárólag jogász végzettségű fordítókkal), Európai Központi Bank (Frankfurt),
Számvevőszék (Luxembourg), Európai Beruházási Bank (Luxembourg). Az
Unió fordítószolgálattal nem rendelkező szerveinek, ügynökségeinek fordításait
a luxembourgi székhelyű Fordítóközpont (CdT) végzi.

A három legnagyobb intézménynél gyakornoki lehetőséget is nyújtanak,⁷
határozatlan időre szóló tisztviselői kinevezést az Unió az EPSO fordítói ver-
senyvizsgáját sikeresen teljesítők számára kínál, illetve egy-egy ország csatlako-
zásáig úgynevezett *auxiliaire* státuszban alkalmaztak onnan fordítókat, azt
követően pedig *temporaire*-ként, határozott idejű szerződéssel. Mivel az első
EPSO-versenyvizsgák eredménye igen sokára született meg, számos intézmény-
nél az ott foglalkoztatott magyar fordítók nagy része *temporaire* volt. A felvétel
alapfeltétele fordítóknál egyébként egyeteminek megfelelő végzettség, továbbá
két uniós nyelv ismerete. A fordítói végzettséget vagy tapasztalatot sajnos nem
írják elő, ami valószínűleg sok esetben oka a gyengébb minőségű szövegek kelet-
kezésének.

Bár a magyar fordítói osztályok aktívabb terminológiai tevékenysége sajnos
még csak újabb keletű, meg kell említeni, hogy az Unió egyébként mindig is
élen járt a világban folyó terminológiai tevékenységeket illetően. A Bizottság
által az IATE létrehozását megelőzően fenntartott Eurodicautom⁸ a világ
legnagyobb többnyelvű adatbázisa, valamennyi 2004 előtti hivatalos nyelven,
illetve időnként további nyelveken is több mint 7 millió szócikkkel, 400 ezer
rövidítéssel, több mint 2 millió meghatározással – ezt természetesen távolról sem
közelíti meg a körülbelül 23 000 szócikket tartalmazó Termin, de vegyük figye-
lembe, hogy az Eurodicautom több évtized munkájának gyümölcse, egyelőre
tehát behozhatatlan a régi tagállamok előnye.

Jegyzetek

¹ A 2004. május 1. előtt és azt követően készült magyar szövegek a további hivatalos
nyelveken készült szövegekkel együtt (kétnyelvű megjelenítési lehetőséggel) elérhetők
az *EUR-Lex* adatbázisban: <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/en/index.htm> (a <http://europa.eu.int/celex> címen elérhető korábbi *Celex* adatbázist nem frissítik 2005. január
óta). Ha egy 2004. május 1. előtti magyar szöveg itt nem szerepel, akkor az vagy nem
volt fordítandó, tehát hivatalos magyar nyelvű változata nincs, vagy a feltöltés késik, és
addig a szöveg a *CCVista* adatbázisban (tagjelölt országok jogszabályfordításainak
adatbázisa azok csatlakozásáig) található meg: <http://ccvista.taie.be/download.asp>.

- ² Az alapszerződések fordítása elérhető a www.im.hu/?katid=95&id=124&lang=hu címen, a 2004. évi csatlakozási szerződés a www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/kulpolitikank/Europai_Unio/Dokumentumok/csatlakozasi_szerzodes.htm címen, az Alkotmány magyar szövege pedig a <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/cg00087-re02.hu04.pdf> címen.
- ³ *Inter-Agency Terminology Exchange*, bevett magyar elnevezése egyelőre nincs
- ⁴ <http://groups.yahoo.com/group/HUterm/>, bejelentkezés: rgulyas@europarl.eu.int
- ⁵ Korábban: www.eujogszab.hu, jelenleg: www.mobidic.hu/eujog
- ⁶ A segédanyagok elérhetők a www.im.hu/?katid=99&id=128&lang=hu címen. Hasznos tudnivalókkal szolgál még az OPOCE Intézményközi kiadványszerkesztési útmutatójának (*Interinstitutional Styleguide*) szintén az IM-ben készült magyar változata is, ám ennek egyelőre még csak angol eredetije érhető el a http://publications.eu.int/others/code_en.html címen; illetve szintén az IM koordinációjában készült az *Eurovoc* nevű, az uniós jogszabályok kulcsszavazására használt thesaurus magyar változata is: http://publications.eu.int/others/code_en.html.
- ⁷ Bizottság: http://www.europa.eu.int/comm/dgs/translation/workingwithus/traineeship/index_en.htm, Parlament: http://www.europarl.eu.int/stages/regtrad_en.htm, Tanács: <http://ue.eu.int/showPage.asp?id=321&lang=en&mode=g>
- ⁸ <http://europa.eu.int/eurodicautom/>

Irodalom

- Bart I., Klaudy K. 2003. *EU-fordítóiskola*. Budapest: Corvina.
- Az Európai Unió hivatalos kifejezéstára*. 2004. Vezető szerk. Várnai J. Sz. Budapest: Morphologic–SZAK Kiadó (CD-vel)
- Elektronikus jogi adatbázis*. 2004. Budapest: HVG–Orac.
- Európai uniós terminológiai szótár*. 2005. Főszerk. Várnai J. Sz. Budapest: Akadémiai Kiadó. (CD)
- Somssich R., Varga K. 2001. Egységesség és terminológia a közösségi joganyag fordításában Magyarországon. *Terminologie et traduction* No. 2. 58–81.
- Várnai J. Sz. 2004. Az európai uniós terminológia magyar nyelvű egységesítése. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és Szakfordítás*. 64–78.
- Várnai J. Sz., Számadó T. 2004. Előszó. In: *Az Európai Unió hivatalos kifejezéstára*. Vezető szerk. Várnai J. Sz. Budapest: Morphologic–SZAK Kiadó, vii-x.

A legfontosabb internetcímek

- Az Európai Unió honlapja: <http://europa.eu.int>
- *Eurodicautom*: <http://europa.eu.int/eurodicautom>
- Az Igazságügyi Minisztérium munkatársai által készített terminológiai adatbázis (*Termin*): www.mobidic.hu/eujog
- *EUR-Lex* (uniós jogszabályszovegek az EU hivatalos nyelvein): <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/en/index.htm>
- *CCVista* (tagjelölt országok jogszabályfordításai): <http://ccvista.taie.be/download.asp>
- Az alapszerződések magyar fordításai: www.im.hu/?katid=95&id=124&lang=hu
- A 2004. évi csatlakozási szerződés: www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/kulpolitikank/Europai_Unio/Dokumentumok/csatlakozasi_szerzodes.htm

- Az Alkotmány magyar szövege: <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/cg00087-re02.hu04.pdf>
- Az IM segédanyagai uniós szövegek magyarra fordításához (*Ígőszabályok formája, Útmutató, Vademecum*): www.im.hu/?katid=99&id=128&lang=hu
- *Intézményközi kiadványszerkesztési útmutató (Interinstitutional Styleguide)*: http://publications.eu.int/others/code_en.html
- *Eurovoc*: http://publications.eu.int/others/code_en.html
- *HUTerm*: <http://groups.yahoo.com/group/HUTerm/>, bejelentkezés: rgulyas@europarl.eu.int

Gyakornoki lehetőségek:

- Európai Bizottság (Luxembourg): http://www.europa.eu.int/comm/dgs/translation/workingwithus/traineeship/index_en.htm
- Európai Parlament (Luxembourg): http://www.europarl.eu.int/stages/regtrad_en.htm
- Európai Tanács (Brüsszel): <http://ue.eu.int/showPage.asp?id=321&lang=en&mode=g>

Jelentkezés a 2006/2007-os tanévre
EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM,
BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR
FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ KÖZPONT

Társadalomtudományi és gazdasági szakfordító
és tolmács szakirányú továbbképzés
AB nyelvi kombinációban

Európai uniós konferenciatolmács szakirányú továbbképzés
AB és ABC nyelvi kombinációban

Európai uniós szakfordító szakirányú továbbképzés
AB és ABC nyelvi kombinációban

Információ:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Eiler Miklósné, irodavezető

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F 1. emelet 9-11.

Telefon: 4 116500/5894, Fax: 4 855217,

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Honlap: www.ftk.hu (jelentkezési lapok letölthetők)

AZ ELTE BTK FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ KÖZPONTJÁNAK KIADVÁNYAI

Könyvek

Kinga Klaudy 2003. *Languages In Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation. With Illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian.* Budapest: Scholastica. 473 pp. ISBN 963206839 4

Klaudy Kinga (szerk.) 2003. *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón.* 30 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja. Tanulmányok, visszaemlékezések, tanárok és hallgatók névsora. Budapest: Scholastica. 187 pp. ISBN 963 8614137

Láng Zsuzsa 2001. *Tolmácsolás felsőfokon.* A hivatásos tolmácsok képzéséről. Budapest: Scholastica. 2002. 212 pp. ISBN 963 86 86141 2 9

Horváth Ildikó – Szabari Krisztina – Volford Katalin 2000. *Fordítás és tolmácsolás a világban.* Oktatási segédanyag fordító- és tolmácsképző intézetek hallgatói számára. Budapest: FTK. 216 pp. ISBN 963 463 375 7

Szabari Krisztina 1999. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába.* Budapest: Scholastica. 141 pp. ISBN 963 85912 8 5

Klaudy Kinga (szerk.) 1999. *A magyarországi fordító- és tolmácsképzés 25 éve.* Budapest: Scholastica. 125 pp. ISBN 963 85912 5 0

Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe.* Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85912 6 9.

Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába.* Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárakkal. Budapest: Scholastica. 285 pp. ISBN 963 85912 7 7

Kinga Klaudy – János Kohn (eds.) 1997. *Transferring Necessity. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting.* Budapest: Scholastica. 570 pp. ISBN 963 85281 5

Kinga Klaudy – José Lambert – Anikó Sohár (eds.) 1996. *Translation Studies in Hungary.* Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85281 2 5

Folyóirat

FORDÍTÁSTUDOMÁNY Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből. Budapest: Scholastica. ISSN 1419 7480 eddig megjelent: 1999/1,2, 2000/1,2, 2001/1, 2, 2002/1,2, 2003/1,2, 2004/1,2, 2005/1.

A fenti kiadványok megvásárolhatók:

Eiler Miklósné

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. F épület.

Telefon: 4 116500 /5894 – Fax: 4 855 217

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu Megrendelőlapok letölthetőek: www.ftk.hu

Magyar terminológia az EU-intézményekben*

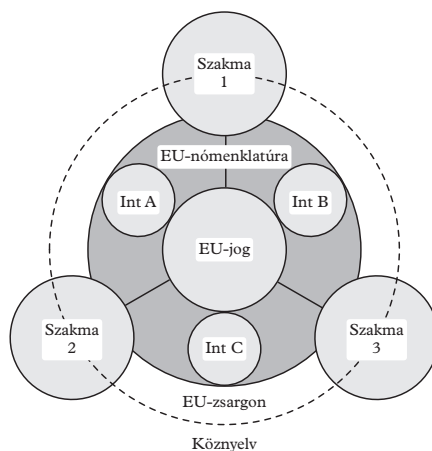
Gulyás Róbert

1. Centrum és periféria az „EU-szaknyelv” belső struktúrájában

Az „EU-szaknyelv” különlegessége, hogy nem egyetlen szakterületet fed le, hanem terminológiai konglomerátum. A konglomerátum centrumában a legszigorúbban kodifikált EU-jogi nomenklatúra áll, amelyet körbevesz a már nem jogi, de még ugyancsak szigorúan kodifikált EU-nomenklatúra (1. ábra). Az EU-nomenklatúrán belül elkülöníthetők egymástól az egyes intézményspecifikus nevezéktanok (Int A, B, C). A szoros szövésű, (hard core) EU-jogi és intézményi EU-nomenklatúra azonban nem elszigetelten létezik, hanem érintkezésben áll az egyes szakmák nevezéktanaival (Szakma 1, 2, 3), és a nevezéktani centrumokat körülvevő, lazább szövésű (soft), a köznyelvhez közelítő EU-zsargonnal. Ez az EU-zsargon azonban már nem csupán nomenklatúra, vagyis szavak és kifejezések összessége, hanem egyfajta beszédmód, amely szoros kapcsolatban áll a köznyelvvvel, divatszerűen felhasznál, EU-specifikus jelentéssel ruház fel (majd később esetleg újra elejt) bizonyos köznyelvi kifejezéseket.

1. ábra

Az „EU-szaknyelv” mint terminológiai konglomerátum

* A szerző előadásának szerkesztett és rövidített változata. Az előadás 2005. szeptember 30-án hangzott el a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Nemzetközi Fordító- és Tolmácsképzője, valamint a Magyar Fordítóirodák Egyesülete által rendezett *Fordítók őszi konferenciáján*.

Mielőtt tehát egy konkrét ún. „EU-kifejezés” magyarításáról vitatkozunk, hasznos, ha előbb eldöntjük, hogy az adott kifejezés az 1. ábra melyik területéhez tartozik, hiszen a rá vonatkozó kodifikációs szigor mértéke nagyban függ attól, hogy őt a nevezéktani centrumok, vagy az őket összekötő „szivacsos közeg” elemeként tekintjük-e. Az EU-szintű terminus-kodifikációnak nem lehet célja valamennyi szakma valamennyi szakkifejezésének gyűjtése. Pusztán azokkal a terminusokkal érdemes foglalkoznunk, amelyek előfordulnak valamilyen EU-szintű szabályozásban, vagyis a szakmákhoz és az EU-nómenklatúrához is tartoznak. Az is nyilvánvaló, hogy a kodifikációs szigor nem lehet ugyanakkora a centrumok közepén, mint pl. az illékony EU-zsargon esetében. Míg az EU-jog terminusainak egységes használatát szigorúan elő kell írni, az EU-zsargon területén a terminográfia érje be a közléssel és ajánlással. Mivel az intézmények joga, hogy belső struktúráikat és eljárásaikat elnevezzék, a hasonló denotátumok intézményspecifikus elnevezésbeli különbségeit tiszteletben kell tartani, és a terminográfiai leírásnak ismernie illik az „intézményspecifikus változat” fogalmát.

Példák az egyes nómenklatúrákra és a közös EU-zsargonra

Szakmai nómenklatúrák:

korlátozás alá eső vegyületek neve (REACH)
 piaci rendtartások terméklisái (KAP)
 kedvezményezett országok neve (AKCS)

EU-nómenklatúra:

EU-intézmények neve
 európai politikai pártok neve
 európai programok és stratégiák neve

Intézményspecifikus EU-nómenklatúra:

bizottságok, eljárások, dokumentumtípusok

EU-jogi nómenklatúra:

jogi aktusok neve
 jogalkotási eljárások neve
 preambulum-bekezdések kötött kifejezései

EU-zsargon:

átvilágítás
 cselekvési terv
 D-terv
 előcsatlakozás
 fenntarthatóság
 hozzáadott érték
 interoperabilitás
 komitológia
 partnerség
 stratégiai iránymutatások
 szubszidiaritás
 transzparencia
 útiterv

2. A struktúra elemei közötti dinamika

2.1. Egynyelvű kontextusban

Egynyelvű kontextusban vizsgálódva jól látható, hogy a divat szele néha szigorúan ágazati szakkifejezéseket (pl. *benchmarking*, *inter-operability*) kap fel, azok jelentése kibővül, és az EU-zsargon részévé válnak. De a fordított trend is érvényesül: az EU-zsargon divatszavai az egyes szakterületeken sajátos ágazati jelentést kaphatnak, és több szakmai nómenklatúra részeként élhetnek tovább (pl. *added value*). Egyes terminusokkal egymás után mindkét dolog megyesik. Az eredetileg ökológiai szakszó, a *sustainability* például az EU-zsargon jelentésfellazító közegén keresztül jutott át a gazdasági szaknyelvbe, s vált ott is szakterminussá, a *decoupling* pedig megint csak az EU-zsargon segítségével került át a vasúti technológiából (‘szerel-

vény vagonokra bontása’) a mezőgazdaságba (‘támogatás függetlenítése a termés volumenétől’), majd a környezetgazdálkodás szaknyelvébe (‘az energiafelhasználás nem nőhet egyenesen arányosan a gazdaság növekedésével’).

2.2. Többnyelvű kontextusban

Többnyelvű kontextusban még bonyolultabb a helyzet: fordítás után ugyanis az egyes forrásnyelvi terminusok célnyelvi megfelelői új, célnyelvi paradigmaticus és szintagmatikus viszonyokat alakítanak ki, és saját dinamikájuk szerint élnek tovább. Az előbb említett *decoupling* lehetséges magyar megfelelői például – sutaságuk, nehézségük miatt – soha nem lesznek képesek olyan funkcionális népszerűsége tenni a magyar EU-zsargonon belül, mint amelyet a *decoupling* az angol EU-zsargonban élvez.

Mielőtt egy konkrét ún. „EU-kifejezés”-ről vitatkozunk, vagy éppen kodifikáljuk azt, érdemes az „EU-szaknyelv” valamelyik nevezéktani centrumához, vagy az EU-zsargon perifériájához való hozzárendelésen túl feltárni az adott kifejezés kialakulásának, mozgásának dinamikáját is. A forrásnyelvi terminus eredetének és mozgásának feltárása és terminográfiai rögzítése ugyanis ötleteket adhat a magyarításhoz, motiváltabbá teheti az új magyar terminust.

3. A teknőc és a nyúl

A fordítási és lektorálási munka mindig szigorú időkorlátok között zajlik. A kodifikációra váró terminológia hatalmas. Történelmileg szinte mindig előbb használjuk az egyes terminusok magyar megfelelőit, mint ahogy megtörténik azok kodifikációja. Példák:

- A *screening* során tárgyalóink már használták azokat a szakkifejezéseket, amelyeket az IM – a szerződések fordíttatása során – csak később kodifikált. Ezek közül több máig is „angolul maradt”, s noha magát a „*screening*”-et utólag már *átvilágításnak* hívjuk, a „*position paper*” megmaradt „*pozíciós papír*”-nak.
- A magyar megfigyelők EP-beli megjelenésekor (2003. május) az EP tolmácsainak már használniuk kellett azokat az EP-specifikus terminusokat, amelyeket az EP fordítószolgálat csak egy évvel később magyarított az EP Eljárási Szabályzatának fordításakor. Úgyhogy mind a képviselők, mind a tolmácsok körében továbbra is *frakció* maradt a *képviselőcsoport*, és *delegáció* maradt a *küldöttség*.
- A 2004 májusa után alkotott másodlagos jogforrásokról szóló vitába már Magyarország is beleszólhatott, bár a tárgyalandó javaslatok kezükben levő példánya még nem volt meg mindig magyarul. A fordítószolgálatok külső fordítók gyors bevonásával, rohammunkában próbálták orvosolni a lemaradást, ennek következtében több bizottsági javaslat címét ma újra kell fordítani.

A folyamatos időkényszer *circulus vitiosus*-t generál:

- a. A fordítási munka mellett kevés idő jut a terminológia **rendszerbe szedésére**.

(„Ugyan mikor?” – sóhajtanak a fordítók.)

- b. A fogalomalkotási kényszer miatt a fordítóknak nincs idejük a neologizmusok érlelésére, **egyeztetésére**. („Csak nem nehezítem meg a saját munkámat?”)
- c. Az egyeztetés idő- és térbeli, intézményi és motivációs korlátai miatt **párhuzamos alakok jönnek létre**. („Már pedig én így döntöttem, és meg is tudom indokolni.”)
- d. Az itt-ott hallott fordítási opciók, párhuzamos alakok miatt **sokan elbizonytalanodnak**. („Most akkor melyik a helyes...?”)
- f. A terminológiai bizonytalanság a kodifikátorokat állandó **magyarázkodásra kényszeríti**. („Miért mindig a mi fejünket mossák? Előbb használnák rendesen azt, ami biztos!”)
- g. A magyarázkodás okozta frusztráció miatt a fordítók és jogász-nyelvészek egy része **elzárkózik elefántcsonttornyába** („Ne szólj szám, nem fáj fejem!”), mire az egyeztetés lelassul, vagy megszakad, és akkor... lásd a „c.”-pontot.

A fordítás tehát a nyelvhasználat mögött kullog, a terminológiai kodifikáció a fordítások nyomában ballag, a terminológia elmélete pedig távcsővel figyeli a terminológiai kodifikáció folyamatát. Hogyan előzhetné le a teknőc a horizonton éppen eltűnő nyulat...? Meggyőződésem, hogy csak úgy, hogy ha megáll, és elgondolkodik...

Előadásom fő mondanivalója a következő: A futóbajnokoknak is szükségük van néha pihenésre, elméleti felkészülésre. A kodifikáció, a normatív (preskriptív) munka hatékonysága is nőhet, ha időről időre hajlandóak vagyunk kifújni magunkat, és (deskriptív módusban) körbenézni: „Kik futnak még?”, „Hol tart a nyelvhasználat?”, „Mi az, ami működik a gyakorlatban, és mi az, ami nem?”, „És főleg: miért...?”

4. Helytelen alakok vagy szaknyelvi változatok?

Az EU-terminológia problémájához mindenki attól függően áll hozzá, hogy **létrehozója, alkalmazója, gyűjtője, rendszerezője, oktatója** vagy **kutatója** a terminológiának. Az elméleti nyelvészek fülében vélhetően rokonszenvesen cseng a problémaorientáltság gondolata. De a lista másik végén, a napi problémadzsungelben túlélési gyakorlatot folytató fordítók, tolmácsok és jogász-nyelvészek joggal és szkeptikusan kérdezhetik: „Mi ez már megint...?” Egyesek közülük úgy vélik, hogy: „a legtöbb terminológiai vita a már meglévő adatbázisok és a lefordított jogforrások helyes (sic!) használatával megoldható lenne.”

Igaz, hogy sok terminológiai bizonytalanság adódik abból, hogy akinek használnia kellene a már kodifikált terminológiát, az nem ismeri annak elérhetőségét, vagy egyszerűen lusta utánanézni a megfelelő helyen. Én azonban nem egyszerűsíténem le ennyire a problémát...

Brüsszeli és luxembourgi fordítói berkekben az elsődleges EU-jogforrások magyar fordítását – a többi nyelvvel való összevetésben – kifejezetten igényesnek mondják. Az IM óriási fegyverténye az is, hogy megszületett a Termin, és Interneten, CD-n és könyv alakban is hozzáférhető. Az új tagállamok között elisme-

rést keltően magas a magyar EU-terminológia feldolgozottsági szintje, és a feldolgozás minősége. Van tehát miből kiindulnunk. Mi akkor a baj?

Ne felejtjük el, hogy a 23 000 db, a Termin által 4 nyelven kodifikált terminus (a szlovén Evroterm 26 000 elemet tartalmaz) az „EU-szaknyelvnek” csupán azon rétege, amely az elsődleges jogforrások teljes és a másodlagos jogforrások részbeni lefordítása során kodifikálódott. Az EU azonban per definitionem „véleménygyár”, és a szerződések megalkotásával nem fejezte be tevékenységét. Minden évben évi 2-3 millió (!) oldalnyi fordítandó szöveget generál az alábbi műfajcsoportokban (és több mint száz szövegtípusban):

- másodlagos jogforrások (Bizottság, Parlament, Tanács)
- jogalkotási munkadokumentumok (Bizottság, Parlament, Tanács)
- egyéb jogi aktusok (főleg Tanács és Bíróság)
- belső működés szövegei (minden intézmény)
- szakmai témájú szövegek (főleg Bizottság és ügynökségek)
- politikai természetű irományok (Tanács, Parlament, ERB, EGSZB).

Mindez az egyes nyelvekre lebontva nyelvenként több százezer oldal fordítását igényli, vagyis az EU-ban minden évben jóval több oldalnyi fordítás készül, mint ahány oldalra az OPOCE végül is rányomtatta az elsődleges jogforrások magyar szövegét!

Ennek megfelelően óriási a keletkező és kezelendő terminológiai anyag is. A forrásnyelvi szövegek ugyanis korántsem csak ismétlik a már szépen kodifikált terminusokat, hanem folyamatosan újakat is tartalmaznak – még pedig tömegesen! A jogász-nyelvészek örülnek, ha fenn tudják tartani az EU jogi nomenklatúrájának egységességét, és ha sikerül bedolgozniuk a (főleg angol) társnomenklatúrák új elemeit a magyarok közé. A teljes EU-nyelvhasználat jóval túlmutat a jogi szaknyelv körén. A jogilag nem kodifikált, de azért terminológiai természetű problémákra messziről sem ad választ „a már meglévő adatbázisok és a lefordított jogforrások helyes használata”!

És akkor még csak az írásbeliséget vizsgáltuk. Az EU-nyelvhasználat azonban nem merül ki az írásbeli nyelvhasználatban!

- Mert a tanácsi és bizottsági jogi-szakmai egyeztetéseken, a parlamenti felszólalásokban, a sajtótájékoztatókon, az EU-magyarok munkakörfüggő, belső zsargonjában a kodifikált alakoknak számos párhuzamos alakja él tovább, és sok olyan kifejezést is használunk, amely az „EU-szaknyelv” körébe tartozik ugyan, mégsem fordította le és dolgozta fel eddig még senki.
- Mert mi történik például akkor, ha a magyar EP-képviselő nem használja az ő munkáját szabályozó eljárási szabályzat egyes terminusait (pl. *fogalmazó*), hanem – különösen, ha ő maga látja el ezt a posztot –, a *vélemény szerzőjének/előterjesztőjének* hívja magát? Ha nem elégszik meg a *bizottsági (rendes) tag* titulussal, hanem magát, a *póttagoktól* megkülönböztetendő módon, *bizottsági főtagnak* nevezi? Ha a magyar sajtónak adott nyilatkozatában *árnyékéledő* helyett (mellesleg szerintem teljesen érthető módon) inkább témafelelős-

- nek titulálja magát, képviselőtársai körében ugyanakkor egyszerűen csak a téma *shadow*-jaként mutatkozik be?
- Mit érezzen a sokat szidott *pozíciós papír* (nem mondtam, hogy tetszik!) kifejezés sokat szidott ÁK-beli használója, ha azt látja, hogy belső kommunikációjukban maguk a jogász-nyelvészek, fordítók és tolmácsok is magyartalan formában hívják saját szakterületeik reáliáit (*affichage, align-olás, chef d'équipe, com final, kollálás, mission order, planning*) és cosy EU-életük (*badge, concours, gym, passarelle*) zsargonját?
 - Fekete pont jár-e a szinkrontolmácsnak, ha a pillanat hevében *eljárési szabályzat* helyett csak *házzsabályt* mond, és a *véleménynyilvánításra felkért bizottság* helyett csak *véleményező bizottságot*?
 - Mit tehetünk, ha az egyes intézmények eldöntötték, hogy lényegében ugyanazt a denotátumot ők másképp fogják nevezni (EP: *képviselő* = RB: *tag*, RB: *szakbizottság* = EGSZB: *szekció*, EGSZB: *módosító indítvány* = EP: *módosító javaslat*) és ezt már írásban is „ellen”-kodifikálták?
 - Mit tehetünk, ha a magyar televízióban a – nem is teljesen laikus – riportalany több százezer ember füle hallatára *Európaparlament*-ről beszél *Európai Parlament* helyett, *Európa Tanács*ról az *Európai Tanács* helyett, vagy éppen *főbiztosokról* az *elismert* helyett, és ezzel persze közben hatékonyan terjeszti ezeket a változatokat?

Mert ugyebár nem csaphatunk a képviselők szájára, amikor magukról beszélnek (és miért is tennénk?) és nem kényszer-magyaríthatjuk más szakmák terminológiáját, ha az nekik (és nekünk is a sajátunk) idegenül jobban megfelel. Nem kötelezhetjük a szinkrontolmácsot, hogy fontos adatokat hagyjon ki csak azért, mert végigmondja a jogilag korrekt, de hosszú kifejezést, és nem írhatjuk elő az intézmények számára, hogy saját struktúráikat és eljárásaikat ne hívják a nekik tetsző módon. És persze nem tilthatjuk ki a közéletből azt a nyelvhasználót, akinek nagyjából mindegy, hogy *Európa* vagy *Európai a Parlament* vagy a *Tanács*.

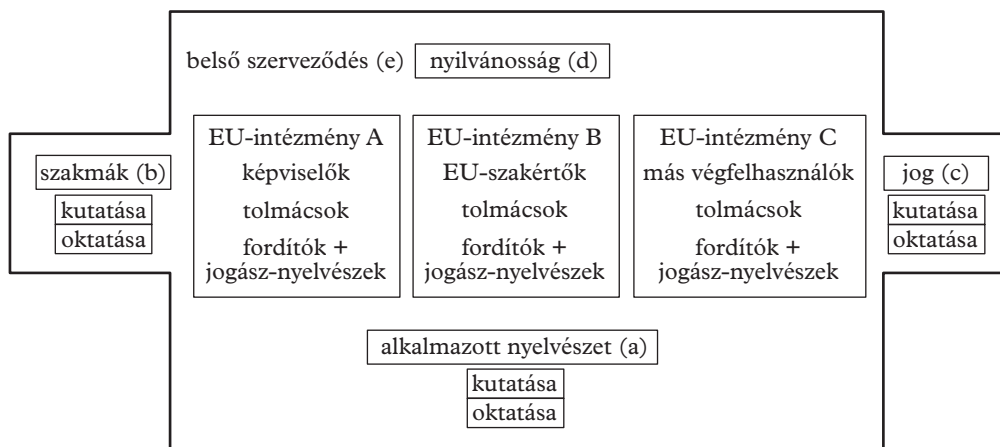
Ha pedig mindezt nem tehetjük, akkor többé nem „helyes és helytelen alakok” léteznek csupán, hanem szituáció- és médiumfüggő, intézményi, tér- és időbeli **szaknyelvi változatok**, amelyeket mint ilyeneket kell meg- és felismer-nünk, és adott esetben *horribile dictu*: elismernünk, vagyis kodifikálnunk is.

5. Az „EU-szaknyelv” társadalmi kontextusa

Az „EU-szaknyelvet” alakítók, az ügyben érintettek köre tehát igen széles. Az „EU-szaknyelv” használatában, kodifikálásában és alkalmazásában érintett magyarországi alkalmazott nyelvészek (a), szakmák (b), jogászok (c) munkájának megítélése nem tartozik kompetenciáim közé, de mellesleg meggyőződésem, hogy megfelelően ellátják feladatukat. Véleményem szerint a magyar EU-terminológia egységesedése és nyelvi integrációja szempontjából elsősorban a terminológiai munka nyilvánosságának (d) hiánya és belső szerveződésének (e) gyengesége okozza a bizonytalanságot és a működési zavarokat.

2. ábra

Az „EU-szaknyelv” társadalmi kontextusa

5.1. A nyilvánosság hiánya

- Az EU-nyelvezet magyarodásának állása közvetve mindenkit érintő kérdés. Saját érdekünk, hogy párbeszédet folytassunk a nyilvánossággal, befogadjuk a feedback-et, és ösztönözzük a sajtót az együttműködésre. Mintegy tíz éve foglalkozunk EU-szövegek fordításával, mégis csak idén májusban alakult meg a **Magyar Terminológiai Tanács (MATT)**, amely azt tekinti feladatának, hogy többek között az EU-terminológiáról is széles körű párbeszédet folytasson a szakmákkal és a sajtóval.
- Az IM terminológiai koordinációs szerepe megszűnt, és ezt a funkciót az utóbbi másfél évben senki nem gyakorolta. A **IATE** (Inter-Agency Terminology Exchange) felállásával a helyzet javulni fog, de a magyar alkalmazott nyelvész közösségnek továbbra is égető szüksége lesz az IM helyben illetve más intézményekben továbbdolgozó néhai kodifikátorainak (Somssich Réka, Szamadó Tamás, Várnai Judit Szilvia és Szentmáry Kinga) fáradhatatlan tisztázó, népszerűsítő és egységesítő tevékenységére.
- A szakmákat jobban be kell vonni. **A szakmákkal való egyeztetés** (az IM listája alapján) zajlik ugyan, de a mindkét oldalon jelentkező időhiány miatt messze nem olyan intenzív és kiterjedt, mint amilyen lehetne. A szakemberek bármikor és könnyen érdekeltté tehetők a közös küzdelemben, és nem fogják lecsapni a kagylót, ha saját vesszőparipáik terminológiája ügyében megcsörgetjük őket.
- **A sajtóval való egyeztetés** direkt módon nehéz, mert az ágazat nagyon kiterjedt, és az EU-témákban az egyes csoportok gyakran egymás híreiből dolgoznak. De törekedni kell arra, hogy az újságírók minél nagyobb számban maguk is vegyenek részt a terminológiai egyeztetésben például azért, hogy meghívjuk őket a HUTERM-közösségbe, illetve közös továbbképzéseket szervezünk velük az aktuális nyelvhasználati problémákról.

5.2. A belső szerveződés gyengesége

Másfél éve tagok vagyunk, de:

- A magyar nyelvi szolgálatoknál **nincsenek magyar vezetők** (kivétel: Régiók Bizottsága). A bizottsági és számvevőszéki magyar fordítóknak például német, a parlamenti magyar fordítóknak és tolmácsoknak angol, a bizottsági magyar tolmácsoknak jelenleg dán a főnöke. A nem anyanyelvű vezetők legjobb akarattuk mellett sem láthatják el tökéletesen a minőségbiztosítási feladatokat, hiszen nem képesek megítélni, mennyire jó egy magyar fordítás vagy milyen a tolmácsolás minősége.
- A magyar nyelvi szolgálatoknál **nincsenek függetlenített terminológusok**. A terminológiai munkát vagy maguk a fordítók végzik, vagy a terminológiai feladatokkal megbízott terminológiai koordinátorok, akik azonban ezért a munkáért sem munkaidő-kedvezményt, sem többletjuttatást nem kapnak.
- A magyar nyelvi szolgálatok között **nincsen formalizált terminológiai együttműködés**. Sokáig egyáltalán nem voltak, és még most is nagyon ritkák a magyar szolgálatok közötti személyes találkozók.
- A Termin elkészülte és a IATE felállása között lassan már a második év is eltelik, miközben a menet közben felmerült új terminusokat senki sem gyűjtötte rendszerszerűen, és különösen nem azonos módszertan alapján. A IATE-feltöltési jogosítványokat csak mostanában kapták meg az intézmények, de a legtöbb magyar nyelvi szolgálatnál még nem mernek vagy nem érnek rá hozzányúlni. Aki elkezdte a terminusok beírását, komoly **módszer-tani problémákról** számol be, amelyek abból adódnak, hogy a IATE-be eddig bevitt terminológiai adatok struktúrája és minősége nagyon heterogén.
- Az egyes intézmények fordítói még akkor **sem oszthatják meg egymással a fordítói memóriákat**, ha épp ugyanazt az anyagot fordítják. Egymással átfedésben készülnek a fordítói memóriák, fölösleges munkát generálva.
- Minden EU-intézmény **saját intranetet** működtet. Ezek között **nincs átjárás**. Nem létezik intézményközi számítógépes felület, amelyen az intézményi dolgozók kommunikálhatnak egymással. Botrányos és egyben szépen jellemzi az európai és amerikai modell közötti különbséget, hogy ha az EU-nál dolgozó magyar szolgálatok alapvető terminológiai kérdéseket akarnak egymással megvitatni, ahhoz előbb ki kell menniük egy amerikaiak által létrehozott nyilvános területre az Interneten.
- A fordítók és jogász-nyelvészek „örülnek, ha élnek”. Nemcsak **tilos a kapcsolatfelvétel a külső magyar fordítókkal** (akik egy köztes cég megbízásából dolgoznak), de nem is érnének rá erre. A belső fordítók és tolmácsok gyakran panaszkodnak a külsősök által végzett munka minőségére, a terminusok következtelen használatára. A külsősök ugyanakkor – joggal – úgy érzik, hogy (néhány szótáron és útmutatón kívül) semmi érdemi támpontjuk nincs arra nézvést, hogy mi is folyik valójában az intézményekben, milyen célt szolgál majd az általuk éppen fordított szöveg.
- A jogász-nyelvészek által a fordításokon elvégzett **javítások nem kerülnek bele automatikusan a fordítói memóriákba**, ezért a következő fordítás

során egy másik fordító ugyanazt a hibát fogja elkövetni, ha vakon hagyatkozik a Trados felajánlott megoldásaira.

- A Parlament és Bizottság fordítószolgálatainak **földrajzi elszigetelődése** anyaintézményeik végfelhasználóitól elefántcsonttorony-tudatot generál az elválasztott felekben.
- A fordítók és a jogász-nyelvészek a végfelhasználókat és a tolmácsokat szinte soha sem hallják (ez alól a EP – Interneten közvetített plenáris ülései révén – kivétel). A fordítók nagy része még soha sem látott élőben olyan ülést, ahol saját intézményének nyelvi végfelhasználói tanácskoznak! (Így persze gyakran arról sincs visszajelzésük, hogy az általuk megalkotott terminusokat azok használják-e.)
- A feltárt terminológiai következetlenségek orvoslása, **a kodifikált terminusok javítása végtelenül merev** rend alapján történik. Nincsenek kellően definiálva a döntési kompetenciák.

És akkor még nem beszéltem minden lehetséges viszonyról az „EU-szaknyelv” társadalmi kontextusát alkotó, és a fejezet elején grafikusán is bemutatott szakmai csoportok között. A sémában szereplő csoportok közül bármelyik kettő közé húzhatnánk egy vonalat, és megkérdezhetnénk, hogy létezik-e a két csoport között együttműködés, és ha igen, milyen az. Attól tartok, siralmas képet kapnánk.

Az EU közigazgatási eljárásai nem jobbak és nem rosszabbak, mint a világ bármely fejenehez struktúrájában. A fenti problémák egy része intézményi kérdés, a magyarok egyedül nem fogják tudni orvosolni őket. Sok múlik azonban azon, hogy a rendszer pontjain dolgozók rendelkeznek-e kellő civil kurázsival, kreativitással és önszerveződési igénnyel, vagy megelégszenek a csinovnyik lét kicsiny nagyszerűségével. Sajnos az európai közigazgatás általában nem kedvez a kreatív szellemeknek. Az EU-intézmények pedig már pusztán méretük-nél fogva is olyan rendszerelméleti kihívást testesítenek meg, hogy elképzelhető, hogy ha nem ragaszkodnának a bennük dolgozó emberek funkcióinak végletes behatárolásához, akkor akár működésképtelenné is válnának.

5.3. Alkalmazott nyelvészek, kutatók és oktatók

A csatlakozás óta eltelt másfél év alatt immár több mint 100-ra nőtt az EU-intézményekben dolgozó főállású magyar fordítók, és mintegy 30-ra a főállású magyar tolmácsok száma. Legalább kétszer ennyien vannak a külső fordítók és tolmácsok. Ez mintegy félezer magyar nyelvi szakember! Mi ez, ha nem piac? Hol vannak a kreatív kiadványötletek, alkalmazott nyelvészeti empirikus kutatások? Ebből a piacból az otthoni nyelvészek is megélhetnének.

A mai, mennyiségében a nyelvújítás-korabelit jóval meghaladó, minőségében pedig radikálisan más, az intelligens nyelvfelismerő szoftverek árnyékában zajló EU-nyelvújítás egyedi, soha-nem-volt és soha-nem-lesz kutatási terület! Kiváló terep a nyelv fejlődési dinamikája iránt érdeklődőknek, a szaknyelvkutatóknak, a szociolingvistáknak és számítógépes nyelvészeknek (és valószínűleg még másoknak is). Igazi „language in the making”!

5.4. Nyelvészeti kutatás

- Differenciált, modern és rugalmas **terminus-fogalomra** lenne szükség. Új definíciók alapján meg kell alkotni a számítógéppel támogatott terminológia-menedzsment intelligens és magyar nyelv-specifikus módszereit.
- Hasznos lenne a jelenlegi **neologizmusképző elvek** (lásd IM Útmutató) elméleti jogi és nyelvelméleti megalapozása. Kívánatos lenne az intézményeknél keletkező **új valóság tartalmak folyamatos figyelése** (és hogy magam is neologizmussal éljek:) azok proaktív feldolgozása.
- Nagy gyakorlati haszonnal járna a **születőben lévő terminusok** adekvátságának, szak- és rendszerszerűségének (mind egy- mind soknyelvű kontextusban való) **folyamatos értékelése**, az értékeléshez szükséges kritériumok elméleti megalapozása.
- Fel kellene mérni, és elméletileg megalapozottan kellene kezelni a **variancia** jelenségét az „EU-szaknyelv”-ben, foglalkozni kellene a már kodifikált terminusok elterjedésének, befogadottsági szintjének korszerű, **korpusz- és szociolingvisztikai mérésére**.

6. A HUTERM

A HUTERM az Európai Parlament tolmácsai által kezdeményezett magyar terminológiai együttműködési fórum. Jelenleg mintegy 400 tagja van. A többséget az EU-nál dolgozó magyar fordítók, tolmácsok, jogász-nyelvészek és EU-szakértők adják, de nagy létszámban részt vesznek benne már a magyar alkalmazott nyelvészeti tanszékek és idegennyelvi lektorátusok oktatói és hallgatói is. Nagy gazdagodást jelentene számunkra, ha nem csak az alkalmazott, hanem az elméleti magyar nyelvészek is részt vennének a vitában, és örülnénk annak is, ha az előző sémában bemutatott szereplők, vagyis a különböző szakmák magyarországi művelői, és az újságíró társadalom tagjai is nagyobb számban bekapcsolódnának a vitába. A HUTERM-ben való részvételnek két formája van:

- Iratkozzanak fel a **HUTERM-levelezőlistára** (<http://www.yahoo.goups.com/HUTERM>), vessenek föl új terminusokat vitára! Gazdagítsák az ott folyó vitát saját hozzászólásaikkal!
- Nézzenek bele a **HUTERM-honlapba** (www.huterm.com), és véleményezték, javítsák, egészítsék ki az ott szereplő több száz linket az Önök által fontosnak tartottakkal!

Függelék

Angol címszavak a HUTERM-en folyó terminológiai vitákból

Acquis / Action / Administrator / Amendment / Arbitrage / Area of freedom security and justice / Assizes / Attachment procedure / Authorized economic operator / Auxiliary and temporary agents / Auxiliary, freelance, temporary, staff / Benchmarking / Best practice / Bi-fuel vehicle / Bio-farming / Blue box, green box, amber box / Burden of disease / Bureau - Presidency /

Carbon capture / Carousel fraud / Cluster / Codecision / Come under the remit of / Comité de Conciliation / Comitology / Commission non-paper / Commission staff paper / Community Lisbon Programme / Conciliation / Conclave / Concours / Constitutional Treaty / Contact committee / Contraction and convergence / Convent / Cost containment / Cupertino / Debit card / Decoupling / DG Admin / Discharge / Disconnection clause / Downstream-upstream user / Draft Council Conclusion / Effectiveness – efficiency / Energy-using products / Environmental management – stewardship / European added value / European Neighbourhood and Partnership Instrument / Ever closer union / Executive secretary – clerical officer / Fact sheet / Flexicurity / Flexi-fuel vehicle / Fonctionnaire / Free rider problem / Gender mainstreaming / Global Warming Potential / Good practice / Grandfathering / Hard law – soft law / Hardship clause / Heading / Hemicycle / High-voltage switch-gear / Infringement procedure / Justification / Legislative financial statement / Management committee – comitology / Managing Authority / Marketing year / Means of transport / Merger Treaty / Merit group / MiFID / Modernized Customs Code / Multilateral surveillance / My services / N+2 Rule / New Staff Regulation / Odious debt / One substance – one registration / One-person enterprise / Operational capability / Ordinary legislative procedure / Organisme-Institution / Parliamentary term / Pasteurization / Peer review / Pilot project – Preparatory action / Policis / Policy Department (EP) / Position paper / Preferential treatment / Rapporteur (shadow / co-judge-) – draftsman / Reassortment and recombination / Red paper / Residence / Re-waste / Road-worthiness / Rolling plan / Rules of Procedure (EP) / Screening / Séance Pleniére / Securities clearing and settlement / Sham recovery / Shareholder / Single payment / Social security / Social security/insurance/welfare / Supporting document / Transition countries / Trilogue – triologue / Truncate / Upstream research / Whistle-blowing

Irodalom

- Az Európai Unió hivatalos kifejezéstára.* 2004. Vezető szerk. Várnai J. Sz. Budapest: Morphologic–SZAK Kiadó, (CD-vel)
- Elektronikus jogi adatbázis.* 2004. Budapest: HVG–Orac.
- Európai uniós terminológiai szótár.* 2005. Főszerk. Várnai J. Sz. Budapest: Akadémiai Kiadó (CD)
- IM Útmutató 2003. *Útmutató az európai közösségi joganyag magyar nyelvre történő fordításához, nyelvi és szakmai lektorálásához.* Budapest: Igazságügyi Minisztérium – Európai Közösségi Jogi Főosztály. Fordításkoordináló Egység.

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

(ISSN 1419 7480)

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel – 1 példány ára: 1000 Ft)

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

e-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő új tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a fordítástudományt a lehető legtágabban értelmezi. Helyt kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat bármely válfajának rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordítás-elméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Rendszeresen közöl műhelytanulmányokat, fordításkritikát. Állandó rovata az **Olvassuk újra a klasszikusokat**, mivel ennek a mindössze fél évszázados tudományterületnek az esetében különösen fontos az úttörő művek megismertetése a fiatal kutatókkal. **Műhely** rovatunkban bemutatunk fordító- és tolmácsolóképző intézeteket, fordítóirodákat, fordítói egyesületeket. A **Szemle** rovat folyóirat- és könyvkritikákat, konferenciabeszámolókat közöl.

A folyóirat érdeklődésre tarthat számot a fordítás és tolmácsolás elméleti kérdéseivel foglalkozó szakemberek, tudományos kutatók, gyakorló fordítók és tolmácsok, irodalmárok és nyelvészek, fordító- és tolmácsolók részét vevő tanárok és diákok, nyelvi konzulensek és nyelvpolitikai szakértők, kiadók és szerkesztők, szótárkészítők és korpuszépítők körében.

A kéziratokat kérjük elektronikus és nyomtatott formában az alábbi címre küldeni: Klaudy Kinga főszerkesztő, ELTE BTK FTK Budapest,

1088 Múzeum krt. 4. „F” épület, I. emelet 9-11.

E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu.

Előfizetés ügyben forduljon az ELTE BTK FTK irodavezetőjéhez, Eiler Miklósnéhoz: Tel: 4 116500/5894. E-mail: aeiler@ludens.elte.hu.

„Az EMU és az euró” – az Európai Bizottság kiadványának francia és angol változata

Élthes Ágnes

1. Bevezető gondolatok

Az Európai Bizottság az Európai Unió hivatalos nyelvein megjelentetett információs kiadványai a legváltozatosabb témaköröket ölelik fel: az Unió intézményrendszere, az EU és a környezetvédelem, az európai állampolgárok jogai, a jogrendszer működése az Unióban, az egészséges táplálkozás, az EU bővítése, hogy csak néhányat említsünk. E mindannyiunk által jól ismert füzetek (kiadványok, broszúrák? – még az elnevezésen is gondolkodnunk kell!) létezése, a nyelvoktatásban, fordítóképzésben való felhasználása annyira magától értetődővé vált, hogy különböző nyelvű változataik kontrasztív igényű összehasonlítása szempontjából kevésbé tűnnek kihívásnak, mint egyéb uniós dokumentumok (például szerződések, törvénycikkek, jogi, gazdasági könyvek, glosszáriumok, éves jelentések).

A broszúrák könnyedén érthető szövegeket tartalmaznak, holott stílusuk, az érintett területre jellemző szakterminológia meghatározó szerepe miatt inkább a szakszövegéhez áll közel, semmint az ismeretterjesztő íráskéhez. Ebből a szempontból különösen érdekes kiadvány az Európai Monetáris Uniót, illetve a vállalatok és az euró kapcsolatát ismertető füzet angol és francia változata (a továbbiakban EMU/UEM).

A tanulmány felveti a két szöveg közti kapcsolat kérdéseit, vagyis azt, hogy fordítással, vagy inkább párhuzamos szöveggel állunk szemben, a szövegtípusba sorolhatóság problémáját, s végezetül rámutat egy konkrétan kiemelt nyelvtani szerkezetre, a passzív alakok „viselkedésére” kontrasztív nyelvtani szempontból, rövid kitekintéssel a további lehetséges kutatásokra és a két- vagy többnyelvű kiadványok szerepére a fordítás oktatásában.

2. A két szöveg kapcsolata

Az Európai Bizottság hétköznapi gyakorlatában a francia, az angol és a német a munkanyelv, de egyre inkább az angol veszi át a vezető szerepet. A broszúrák szövegének nincsen „egységesített eredeti nyelve”. Az esetek többségében az uniós füzetek eredeti szövegének megfogalmazása angolul történik, s ennek alapján készülnek a fordítások a többi hivatalos nyelvre. Azonban bevett gyakorlat az is, hogy a bizottsági üléseken egy eredetileg angolul megírt szövegnek a megvitatása franciául történik és fordítva. S az is előfordul, hogy egy angolul megfogalmazott szövegbe franciából, fordítás útján készült szövegrészletek ke-

rülnek (és fordítva), vagy hogy mindkét nyelven folyik a szöveg megvitatása, amelynek eredeti nyelve vagy az angol vagy a francia volt. Így tehát az EMU/UEM esetében sem lehetünk teljesen biztosak az „igazi” eredeti nyelvben.

A két szöveg kapcsolatáról összegzőként elmondhatjuk, hogy a Bizottság munkamódszereinek ismeretében érdekes nyelvi esetet példáznak, mert részben fordításként, részben tényleges párhuzamos szöveggént is felfoghatjuk őket, abban az értelemben, ahogyan a párhuzamos szöveg meghatározását megtaláljuk Mary Snell-Hornbynál (1999)

Párhuzamos szövegen (itt most) olyan, különböző nyelven megjelent szövegeket értünk, amelyeket eredetileg saját nyelvükön, optimális esetben anyanyelvi szerzők fogalmaztak meg, s amelyek nem egymás fordításai, hanem a lehető legnagyobb mértékben hasonló témát tárgyalnak és kommunikatív funkcióik is kölcsönösen megfeleltethetők. (Mary Snell-Hornby 1999: 184. ford. É.Á.)

A szövegösszehasonlítás során kimutatható francia explicitációk inkább az angolról franciára fordítás tényét, az első olvasásra néha alig érzékelhető információmódosulások pedig a párhuzamos szövegjellegét valószínűsítik.

3. Milyen szövegtípust képvisel az EMU/UEM?

Az információs füzeteket általában a Bizottság belső vagy külső, tehát más, Európai Unión belül működő intézményből felkért szakértői csoportja fogalmazza meg. A kiadványok anonimitását (hiszen sohasem látható szerzőnév, mindig az Európai Bizottság megnevezés szerepel a belső borítókön) az teszi indokolttá, hogy időről időre bármely szakértői csoport ismételten megvitathatja, átdolgozhatja, újrafogalmazhatja vagy újraszervezheti a kiadványok egyes részeit, fejezeteit. Bonyolult, szinte lehetetlen feladat volna az egyes fejezetek szerzőinek azonosítása.

Az elmondottakból következik, hogy ha a kommunikatív szituációból indulunk ki, az általunk tárgyalt broszúra szövegtípusát szakemberek által a nagyközönségnek szánt tájékoztató, ismeretterjesztő szöveggént határozhatjuk meg. Ebből a szövegből azonban hiányoznak az ismeretterjesztő szövegekre jellemző stílusfordulatok, csak külső, formai jegyeiben emlékeztet ismeretterjesztő kiadványra (pl. a figyelemfelkeltő borítólap képi anyaga).

A célközönség ugyan az átlagember, a szöveg tartalma tankönyvi hatású, stílusa a tudományos szövegek személytelenségét viseli magán, távolságtartó, objektív, amely teljesen elhomályosítja a szöveg szerzőjének (szerzőinek) személyét. Ezáltal valóban maga a téma szólal meg, a szakkifejezések nyelvezetén. Olyan könnyen érthető szakszövegnek érzékeljük, amelyben a szakmai információk adekvát kifejezéséhez elengedhetetlen a szakterminológia pontos használata, s amelynek fordítása során felmerül a Vinay-Darbelnet-nél említett „literal translation” (szó szerinti fordítás) fogalma. Fordítási szempontból a tudományos, műszaki szövegeket **reverzibilisnek**, számítógépes fordításra

alkalmasnak tartja Vinay-Darbelnet (Vinay-Darbelnet 1995: 34). Éppen ebből a megfontolásból tartottam különösen érdekesnek megfigyelni ebben a transzkódolásra alkalmas szövegpárban az explicitáció jelenségén túlmenően az információmódosulások nyelvi eszközeit.

Összegzésként leszögezhetjük, hogy az általunk tanulmányozott uniós füzet „vegyes” szövegtípust képvisel, mivel szakemberek készítették a nagyközönség számára, tehát kommunikatív funkciója a tájékoztatás és ismeretterjesztés, ugyanakkor a leírt szöveg nyelvezete, stílusa a szakszövegek jellemzőit viseli magán.

4. Explicit francia – implicit angol?

Klaudy Kinga *Az explicitációs hipotézisről* című tanulmányában Blum–Kulka szövegnyelvészeti kutatásaira hivatkozva megállapítja, hogy „például az angol-francia fordításban a francia szöveg explicitebbé válik azáltal, hogy a franciában a grammatikai nem jelölése szélesebb körű, mint az angolban” (Klaudy 1999: 7). Ugyancsak a fenti tanulmányban az angol–francia, illetve francia–angol fordítások vizsgálatával kapcsolatban idézi Seguinot eredményeit, aki „mindkét esetben nagyobb fokú explicitiséget talált a fordításban (Klaudy 1999: 8).

A kanadai Geneviève Quillard (1992) információs tartalmú dokumentumok (ismertető, katalógusok, használati leírások, stb.) hallgatók által angolból franciára fordításainak elemzése során egyes kiragadott nyelvi jelenségeket hasonlít össze. Így például a modalitás kifejezőmódjára vonatkozóan levonja azt a következtetést, hogy a francia szövegek modalitást tartalmazó részletei implicitebbek, a francia magától értetődőnek tekint és mellőz olyan elemeket, amelyeket az angol explicitál. Lexikai síkon is az angol szövegek az explicitebbek a rájuk jellemző lexikai ismétlések gyakorisága miatt, míg a francia fordításokban a mutató és személyes névmások anaforikus azonosító szerepe által a szöveg összehatása implicitebb (Quillard 1992 : 84, 85).

Az alábbi táblázat az EMU/UEM számszerű adatait mutatja be. Ha a szószám növekedését az explicitáció jelének tekintjük, akkor a vizsgált két kiadvány esetében a francia szöveg explicitebb mint az angol.

	Szószám	EMU/UEM	EURÓ	single currency	monnaie unique
ANGOL	7121	23	114	43	
FRANCIA	8139	29	91		41

A francia szöveg több mint ezer szóval többet tartalmaz az angolnál. A szószám egészéhez képest a kulcsterminus, az „euró” előfordulási gyakoriságát azért érdekes külön feltüntetni, mert ez önmagában arra irányítja figyelmünket, hogy a szakszövegi jelleg ellenére sem történt egy az egyben megfeleltetés, vagyis transzkódolás, s ez már önmagában is adott esetben a két szöveg közötti információtartalom súlyponteltolódását vagy módosulását eredményezheti.

A nagyobb szószámot a franciában előforduló fakultatív, illetve fordításspecifikus explicitációkon (Klaudy 1999: 11, 13) keresztül mutathatjuk ki legin-

kább, mint ezt az alábbi példák igazolják. Kísérletként megvizsgáltam az angol létige, a „to be” nem segédigei, hanem állítmányi szerepének francia megfelelőit a szövegben, s ezen az elemi szinten is a francia „bőbeszédűség” a jellemző. Említésre méltó az a jelenség is, hogy a francia terminusok gyakran explicitebbek, mint angol megfelelőik.

Néhány példával próbálom érzékeltetni a fenti állításokat. Tipikusan fakultatív explicitáció fejezi ki a franciában a „the Madrid council of December” jelzőként használt főnévi szerkezetet, amelynek a franciában megtaláljuk a szinte teljesen párhuzamos megfelelőjét. Az uniós füzet francia verziója mégis kifejtőbb, bővebb kifejezéssel él: „Le Conseil européen *qui s'est tenu à Madrid en décembre*”.

A fordításspecifikus explicitáció példajaként idézhetjük a franciában a következő mondat igei, szemantikai bővülését az angol prepozíciós főnévhez képest: „legal certainty *on the changeover to the single currency*”. A francia a többes szám használatával konkretizál, az ige beiktatásával pedig magyarázva hozzátesz: „des incertitudes juridiques *entourent le passage à la monnaie unique*”.

Ezután az angol „to be” főigei előfordulását vetettem egybe francia megfelelőivel. Konkrét mondatok összehasonlító tanulmányozása szintjén megállapíthatjuk, hogy a „to be” főigei használatának szemantikailag gazdagabbak, változatosabbak a francia megfelelői adott szövegszakaszban. A francia változat tartalmaz pontosító jelentésű francia igéket, a szövegkoherenciát biztosító kötőszók beiktatását + konkretizáló tartalmú igéket együttesen, összeforrott főnévi-igei szerkezeteket stb. Mindez azt támasztja alá, hogy a fordítás vagy párhuzamos szöveg összehasonlító vizsgálata során kiválasztott legegyszerűbbnek tűnő nyelvi elemek egy-egy globális kontrasztív nyelvészeti megállapítás részleges cáfolatát adhatják. Hiszen az angol létigének egy az egyben megfeleltethető lett volna a francia létige, mint az alábbi néhány példából kiderül.

- (1) There *are* less than 800 days...
Il reste moins de 800 jours ...
- (2) Time available for companies (...) *is* similar to that ...
Celles-ci disposent du même délai que ...
- (3) This *is* because the Treaty provides for ...
En effet, le traité prévoit ...
- (4) There *is* an obvious link between the stability exchange ...
Il existe un lien évident entre la stabilité des taux de change ...
- (5) The emphasis *will be* on companies ...
L'accent sera mis sur ...
- (6) The other major factor for (...) *will be* ...
L'autre facteur important (...) résidera dans ...
- (7) The fiscal consequences of EMU *is* largely a matter for ...
Les conséquences fiscales de l'UEM concernent ...

4. Az információmódosulás típusai

További vizsgálódásaimat az információtartalmat is érintő explicitebb megfogalmazásokra irányítottam, amikor pusztán egyetlen szó kitétele vagy elhagyása, a szótöbblet, a kifejtés, a tartalomkibontás a franciában az angolhoz képest már információs súlyponteltolódást, módosulást vagy akár többletinformációt is maga után von, s ily módon egy informatív kiadványban ezek a szövegszakaszok tulajdonképpen felszíni, illetve „látszat-explicitációk”-ként is felfoghatók.

Miután informatív, a fordítás szempontjából „reverzibilisnek” mondható szövegtípusról van szó, eleve kis számú, de talán annál érdekesebb példát várhatunk. A szövegegészhez képest, akár kis korpuszon, akár terjedelmes dokumentáción dolgozunk, informatív szövegek többnyelvű változataiban az árnyalatnyi vagy lényegesebb információmódosulásokat hordozó nyelvi eszközök nem gyakoriságukkal, hanem egyáltalán előfordulásukkal hívják fel magukra a figyelmet, s csakis ilyen szemléletben kínálnak tipológiát.

A továbbiakban az információmódosulások konkrét nyelvi példáinak csoportosítása következik.

1. Lexikai síkon teljesen ekvivalens szóválasztással élhetne mindkét nyelv ugyanannak a fogalomnak a megjelölésére, és mégsem transzkódolás történik. Tipikus példa erre az angol „trade” (kül- és belkereskedelem) és francia megfelelője, a „commerce” helyett az „échanges” szó előfordulása a francia változatban. E többes számú terminusban többlettartalom rejlik, amely jelentésénél fogva a valóság tágabb, dinamikusabb szeletére irányítja a figyelmet, magában foglalva a „kereskedelmi forgalom”, az „üzleti forgalom” jelentéseket, az elvontabb angol „trade”-től eltérően.

Hasonló példaként idézhetjük az „introduction of the euro”, illetve francia változatát a brosúrában, „mise en circulation de l’euro”, holott a franciában is megtaláljuk a teljesen (még alakilag is azonos) ekvivalens szót („introduction de l’euro”). Ezúttal is az figyelhető meg, hogy angol elvontabb főnévvel szemben a francia szószámra is több, explicit kifejezésében benne foglaltatik az euró gyakorlatban történő forgalomba hozása is, nemcsak (elvi!) bevezetése.

2. Információs súlyponteltolódást visz a francia szövegbe, hogy olyan szövegszakaszokban is, ahol az angol önmagában említi az eurót, a francia hozzáteszi szinonima-változatokkal az euróra való áttérést: „passage à l’euro, basculement à l’euro, introduction de l’euro”.

3. Mindkét nyelvben meglévő és azonos jelentésben használatos minőségjelző elhagyása (illetve kitétele) szintén módosítja az információt. Tipikus példa erre az angol „individual companies” és a franciában jelző nélkül, önmagában álló „entreprises”. Ezáltal a brosúra angol olvasója az egyéni vállalkozásokra, a francia pedig tágabb értelemben a vállalkozásokra, illetve vállalatokra gondol, tehát ez esetben a lexikai eltérésnek a terminológiai azonosítást is módosító szerepe van.

4. Az angolban és a franciában azonos vagy közeli jelentéssel rendelkező modális igék, illetve a pontosan megfeleltethető igeidők felváltása szövegszinten információt módosító tényező, ahogy ezt a következő példamondat érzékelteti:

(8) Not all Member States *are expected to be* in a position to participate in the euro area. (EMU 9)

Tous les Etats Membres *ne seront probablement pas* en mesure de participer à la zone euro. (UEM 9)

5. Azonos fogalomra utaló, de eltérő terminológiai választással együttjáró transzpozíció, például angol prepozíciós főnévnek megfeleltetett francia időhatározói mellékmondat (előidejű jövő idővel) a két szövegváltozat olvasója számára másként jeleníti meg az információt.

(9) *In the absence of euro notes and coins* (1), it is evident that vast majority of *retail transactions* (2) will remain in national currency units until 2002. (EMU 18)

Tant que les billets et les pièces en euros n'auront pas été mis en circulation, (1) il est clair que la grande majorité des *opérations avec les particuliers* (2) seront exprimés en unités monétaires nationales jusqu'en 2002. (UEM 19)

A francia mondat első részében (1) információbővüléssel egybekötött explicitációt, a második részében (2) azonos jelentés megőrzésével, a két nyelv eltérő rendszeréből fakadó kötelező explicitációt találunk. Az angol jelentése: 'euró bankjegyek és érmék hiányában ...', a francia jelentése: 'amíg az euró bankjegyek és érmék nem kerültek forgalomba, ...')

6. Analóg mondatszerkezet meg nem feleltetése (pl. angol vonatkozói mellékmondat célhatározói mellékmondattá alakítása a franciában) más tartalmat fed le az angol illetve francia változatban:

(10) There is a need to create a new exchange rate mechanism for stage three *which links* the currencies of the non-participating Member States to *the euro*" (EMU 9)

... a dès lors été décidé qu'un nouveau mécanisme de change devrait être mis en place pour la troisième phase, *en vue d'établir* un lien entre l'euro et les monnaies des Etats-membres qui ne participent pas à *l'UEM*." (UEM 9)

Ez egyúttal a terminológiai információtöbbletre is példa, hiszen az angol szövegben előforduló eurónak a francia magát az intézménynevet, az UEM-et felelteti meg.

7. A franciában az angollal azonos szövegszakaszban szótöbblet található, amely más információra utal, mint az angol, s ez a terminológiai azonosításban is pon-

tatlanságra vezethet. Pl. Az angol *business activities* megjelölésére a francia füzet az általánosító *tous les domaines d'activité*-t használja.

8. Végül elkülöníthetünk egy olyan látszólagos explicitációt, amelyben a szótöbbllet az angol szöveghez képest kiegészíti az információt, tehát a szótöbbllet információtöbbllettel azonos. Például: „The euro *will be at the centre of the mechanism*” (*‘Az euró lesz a mechanizmus középpontjában’*) és az ennek megfelelő francia mondat, amely kiegészítő információt tartalmaz: „L’euro, *étant la monnaie la plus stable, sera placé au centre du mécanisme*” (*‘Az euró, mivel ez a legstabilabb pénz, a mechanizmus középpontjába kerül’*). Ez a mondat egyrészt az információtöbblletre, másrészt a fakultatív explicitációra példa. Az aláhúzott szakaszok kiemelik az angollal összehasonlításban a megemelkedett szószámot.

A fenti példák az EMU-ról szóló uniós kiadvány angol és francia változatában a két szöveg közti információs súlyponteltolódások, információváltozások és információbetoldások (nyelvi eszközeinek) főbb eseteit illusztrálják. Az ilyen irányú vizsgálódás érdekes adalékokkal szolgálhat információs dokumentumok többnyelvű változatainak összehasonlító elemzéséhez.

5. Egy kontrasztív nyelvtani szempont: a passzív szerkezetek a két szövegben

Önmagában azonban nem elegendő, ha az ilyen típusú, vagyis a szakemberek által széles közönség számára készített, könnyű szakszövegnek minősülő szövegek különböző nyelvi változataiban pusztán az információváltozásokra összpontosítjuk figyelmünket.

Akkor alkothatunk teljesebb képet a nyelvi hasonlóságok és különbözőségek konkrét szövegpárokban megnyilvánuló dinamikus működéséről, ha azt is megvizsgáljuk, némely kiválasztott nyelvtani jelenség hogyan jut érvényre a konkrét szövegekben, és megfigyeléseinket összevetjük az adott nyelvpárra vonatkozó kontrasztív nyelvtani kutatások klasszikusainak megállapításaival. Az információmódosulásoknál is a kis számban előforduló megoldásokat emeltem ki. Ugyanezt a fonalat követtem a passzív szerkezetek elemzésekor.

Mielőtt az angol és francia passzív szerkezetek megfeleltetési lehetőségeit Vinay és Darbelnet (1995), majd később Jean Delisle (2003) alapján felsoroljuk, érdemes röviden kitérni Soudieux kutatásaira (1974), aki tekintélyes statisztikai adatokkal dolgozott. Korpuszát regények, novellák, színdarabok, újságcikkek, tudományos és orvosi cikkek alkották. Az eredetileg francia nyelven írt szövegekből s angol fordításaikból elemzett 5532 passzív szerkezetet. Az összes angol fordítást egybevetve jutott arra a megállapításra, hogy a passzív szerkezeteknek mindössze 28,7 %-a volt eredetileg is passzív alakban. Ez azt jelenti, hogy a többi passzív alak, azaz 71,3 % a franciában más nyelvtani megoldással szerepel (pl. cselekvő ige, személytelen szerkezet, visszaható ige). A számok azt mutatták, hogy az angolban lényegesen több a passzív szerkezet, mint a franciában.

Vinay és Darbelnet szerint az angolban szerteágazóbb a passzív szerkezetek használata, mint a franciában. Ezt leginkább azzal magyarázzák, hogy az angol nyelv működési mechanizmusa objektívebb, mint a franciáé, hiszen az angolban nem szükséges egy igének tárgyának lennie ahhoz, hogy passzív szerkezet igei elemét alkossa. A szerzőpár a következő kategóriákat különbözteti meg az angol passzív szerkezetek franciára fordítási lehetőségeiben:

- (a) az „on” általános névmás + cselekvő ige
- (b) visszaható igei alak
- (c) passzív szerkezet

A személytelen szerkezetekben a francia passzív alak az angolba passzív szerkezettel kerül át, a passzív alakok átjöhetnek az angolba cselekvő igével is.

Jean Delisle (2003) szerint, bár a francia nyelv nem rendelkezik ugyanolyan szintaktikai rugalmassággal, mint az angol, s kevésbé használ passzív szerkezeteket, mégis, bizonyos szövegtípusokban, például a jogi, közgazdasági, műszaki szövegekben az angol és a francia egyaránt gazdag passzív szerkezetekben, amit a stílus személytelensége tesz indokolttá. Ezzel együtt, a tudományos szövegekről végzett kutatásokra hivatkozva megállapítja, hogy a passzív szerkezetek aránya az eredeti angol szövegben magasabb, mint francia fordításaikban, vagy eredeti francia szövegekben. Angolból franciára fordítások során a francia nyelv több lehetőséget kínál, ott, ahol az angol passzív szerkezet franciába ültetése nehézkessé tenné a stílust. Jean Delisle-nél több fordítási lehetőséget találunk, mint Vinay és Darbelnet könyvében, de természetesen az alapeseteket tekintve találunk „átfedéseket” is.

- (a) az „on” általános névmás + cselekvő ige
- (b) szintaktikai átrendezés, vagyis cselekvő szerkezet
- (c) személytelen szerkezet
- (d) cselekvő ige, passzív jelentéssel
- (e) a „this”-szel kezdődő mondatok esetében szerzői többes szám első személy használata
- (f) „voir”, „se voir” igékkel alkotott passzív értelmű kifejezések
- (g) visszaható igei alakok
- (h) „se faire” + főnévi igenév

Az (a), (e) és (f) fordítási megoldásra nem találunk példát az itt elemzett szövegpárban. Az „on” + cselekvő igei megoldás teljesen hiányzik az elemzett francia szövegből.

A következőkben megnézzük, hogy az EMU-t bemutató angol–francia szövegpárban talált passzív szerkezetek alátámasztják-e azt a megállapítást, mely szerint az angol szövegekben lényegesen több a passzív alakú ige, mint francia megfelelőjükben. A másik kérdés, amelyre választ keresünk, a következő: a fent említett kategóriák milyen arányban szerepelnek a konkrét szövegben, s találunk-e olyan fordítási megoldást, amely nem sorolható be az eddigi példák közé, s ezáltal kiegészülhet a paletta.

A két szövegben 56 „reverzibilis” passzív szerkezetet találunk. Ezenkívül 23 angol passzív szerkezet található, amelynek nem passzív szerkezet felel meg a franciában, és 30 francia passzív szerkezet fordul elő, amelynek nem passzív alak az angol megfelelője. E szerény nagyságrendű adatokból az tűnik ki, hogy az itt

tárgyalt, gazdasági témájú, szakszövegnek minősíthető szövegtípus angol és francia változata az általános megállapításoknak ellentmond, vagyis itt a franciában fordul elő több passzív szerkezet, ha mindössze csak héttel is, mint az angolban. Összesen 109 passzív szerkezet van a két szövegben együtt, ebből 79 az angol szövegben és 86 a francia szövegben.

A fentiekben megállapítottuk, hogy 23 olyan angol passzív szerkezetet találtunk, amelynek nem passzív szerkezet felel meg a franciában. Ez azt jelenti a szövegben, hogy 13 cselekvő ige, 4 visszaható ige, 1 nominalizáció + melléknév, 1 passzív értelemben, jelzőként használt *participe passé* (múlt idejű melléknévi igeneves szerkezet), 2 személytelen szerkezet felel meg az angol passzív alakoknak, s egy helyen pedig nincs semmilyen megfeleltetés.

A 30 francia passzív alak megfeleltetése az angol szövegben az alábbiak szerint alakult: 24 cselekvő ige, 3 melléknévi igeneves szerkezet, 1 lexikai behelyettesítés, 2 személytelen szerkezet.

Statisztikai adatokkal nem érzékeltethetően, de előfordulnak olyan konkrét megoldások is a passzív szerkezetek fordításakor, amelyekről nem tesznek említést az eddigi kontrasztív nyelvtani kutatások. A továbbiakban három ilyen megoldásra hozunk fel példákat:

1. A jelzőként használt *past participle* (*participe passé*) mindkét irányban megtalálható a passzív szerkezet megfelelőjeként:

(11) Nincs passzív az angolban, van passzív a francia fordításban:

... *surveillance procedure set out in Article 103 of the Treaty ...* (EMU 10)
 ... *procédure de surveillance multilatérale telle qu'elle est définie à l'article 103 du Traité...* (UEM 10)

(12) Van passzív az angolban, nincs passzív a francia fordításban:

It covers (Part one) important elements of the building blocks which are being put in place. (EMU 6)
Elle évoque des éléments importants de composantes de base mises en place. (UEM 6)

2. A cselekvő ige + melléknév, vagy a passzív szerkezet szinonimájaként, tartalmilag megegyező jelentésű cselekvő ige szerepel mind a két szövegben:

(13) Van passzív az angolban, nincs passzív a francia fordításban:

... *when the list of participating Member States will be decided ...* (EMU 26)
 ... *au moment où la liste des Etats participants sera connue ...* (UEM 27)

(14) Nincs passzív az angolban, van passzív a francia fordításban:

It would be prudent for companies to establish working groups ... (EMU 28)
Les entreprises qui n'ont pas encore mis en place de groupes de travail seraient avisées de le faire.... (UEM 30)

3. Az angolról franciára való fordításban nominalizáció megy végbe:

(15) Van passzív az angolban, nincs passzív a francia fordításban:

Legislation in which convenient threshold amounts *are denominated* in national currency units may *have to be amended* individually. (EMU 14)

Dans les textes où des seuils sont exprimés en monnaie nationale, *une modification individuelle* des montants *pourrait être nécessaire*. (UEM 14)

E rövid áttekintésből levonhatjuk azt a következtetést, hogy lehetnek olyan szakszövegtípusok, amelyek angol és francia nyelvű párhuzamos kiadványaiban bizonyos grammatikai szerkezetek, pl. a passzív szerkezetek előfordulási aránya, vagyis a két szöveg közti megoszlása ellentmond a korábbi kutatások megállapításainak, továbbá, hogy az eddig feltérképezett fordítási lehetőségek tovább tágíthatók, még ha csak néhány példát találunk is a korábbiakhoz képest új megoldásokra.

6. Kitekintés a kutatásra és az oktatásra

A jelen elemzés tanulsága szerint a kutatás során mind az információ-eltolódásokban, mind a kontrasztív nyelvi kategóriákban kialakítható egy „fordított” statisztika, azaz, a nem gyakori, a nem tipikus, a nem legjellemzőbb példák kigyűjtése révén a sztereotip nyelvi jelenségektől eltérő megoldások feltérképezése. Jelentős korpuszon, többféle szövegtípuson keresztül vizsgálva esetleges törvényszerűségek felismerésére is eljuthatnánk, pl. azonos téma különböző szintű forrásszövegekben és fordításaikban milyen arányban tartalmazznak „nyelvtani sztereotípiákat”; és mi a ritkán vagy akár egyedien előforduló szerkezetek aránya. Véleményem szerint a fordítói gyakorlatban haszna lehet az ilyen irányú próbálkozásoknak is.

Ebből a megfontolásból tettem kísérletet a passzív/aktív szerkezetek összehasonlítására is az euróval foglalkozó szöveg két nyelvi változatában, jelen esetben az angol és a francia szövegben. Abból a hipotézisből indultam ki, hogy a klasszikus példák sorát mindenkor árnyalhatják azok a konkrét fordításokból kigyűjtött megoldások, amelyek *eltérést mutatnak* a szabályként megállapított megoldásoktól. Természetesen egy ilyen irányú próbálkozás akkor ölthetne empirikus jelleget, ha a kutatás impozáns korpuszon valósulna meg és kiterjedne egyéb szövegtípusokra, pl. tudományos-ismeretterjesztő, vagy akár irodalmi szövegekre is. Még teljesebb lenne a kutatás, ha a nyelvpáronként azonos téma különböző nyelvi regisztereibe tartozó dokumentumokból nemcsak példamondatokat, hanem az előfordulási hely mikrokontextusát, akár egész bekezdésnyi szakaszokat is kigyűjtenénk.

A fordítás tanításában gyakorlati „haszonnal” is járhat két (vagy több) idegennyelvű változat felhasználása. „Saját terminológiai mikrobázis” létrehozásán túlmenően érdekes tapasztalatokkal gazdagítja a hallgatókat megadott szövegszakasz egymástól független lefordítása a különböző nyelven megjelent kiadványokból. Tapasztalataim szerint az ily módon, külön-külön elkészített fordítások

összehasonlítása lehetővé teszi annak vizsgálatát, mennyiben tükrözik a fordítások a szövegekben feltárható apróbb vagy akár lényegesebb információmódosulásokat, illetve észlelünk-e eltérést az angolról illetve franciáról magyarra fordított szövegek között az iménti kontrasztív nyelvi megvilágítás szemszögéből. Végezetül pedig, egy-egy uniós téma két (több) nyelven megjelent ismerete, tudatos szövegelemzéssel, a lexikai, terminológiai ismeretek bővítésének igényével az idegen nyelvről idegen nyelvre fordítási készség fejlesztéséhez is segítséget nyújthat, amennyiben a gyakorlati élet ilyen feladat elé is állítja fordító hallgatóinkat.

Irodalom

- Delisle, J. 2003. *La traduction raisonnée*. Ottawa: Les Presses Universitaires d'Ottawa.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* I. évfolyam. 2. szám, 5-22.
- Quillard, G. 1992. Quelques aspects linguistiques et culturels de l'implicite et de l'explicite en anglais et en français. *Journal of Applied Linguistics*. Vol. 6. No. 2. 83-91.
- Snell-Hornby, M. 1999. *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Soudieux, R. 1974. Le passif dans des textes anglais traduits du français contemporain: étude d'un problème de traduction. *Cahier CRAL*, No. 27. 130-156.
- Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Források

- EMU = EMU and the euro: how enterprises could approach the changeover*. European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1997. 3-28. ISBN 92-827-9864-X
- UEM = L'UEM et l'euro: les entreprises face à la transition*. Commission européenne, Luxembourg: Office des publications officielles des Communautés européennes, 1997. 3-30. ISBN 92-827-9865-8.

NEW TRENDS IN TRANSLATION STUDIES

In Honour of Kinga Klaudy
edited by Krisztina Károly and Ágota Fóris
Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005. 218 pp. ISBN 963 05 82570

TABLE OF CONTENTS

FERENC KIEFER
A Defender of the Rights of Linguistics

PART 1: THEORY OF TRANSLATION

ANDREW CHESTERMAN
Problems with Strategies

ANTHONY PYM
Explaining Explication

PÁL HELTAI
Explication, Redundancy, Ellipsis and Translation

CAY DOLLERUP
Models and Frameworks for Discussing Translation Studies

ZUZANA JETTMAROVÁ
East Meets West: on Social Agency in TS Paradigms

IEVA ZAUBERGA
Handling Terminology in Translation

DONALD KIRALY
Situating Praxis in Translator Education

PART 2: ANALYSIS OF TRANSLATION

ERZSÉBET CS. JÓNÁS
Герменевтика и стилистика перевода

SÁNDOR ALBERT
Un type spécial de contresens: apparition d'une tautologie dans le texte-cible

SONJA TIRKKONEN-CONDIT
Do Unique Items Make Themselves Scarce in Translated Finnish?

TAMÁS VÁRADI
NP Modification Structures in Parallel Corpora

GÁBOR PRÓSZÉKY
Machine Translation and the Rule-to-rule Hypothesis

Megrendelhető közvetlenül a Kiadótól:
AKADÉMIAI KIADÓ Vevőszolgálat
1117 Budapest, Prielle K. u. 19. Tel.: 36(1)464-8200 Fax.: 36(1)464-8201
E-mail: ak@akkrt.hu

A terminológiai norma és az ekvivalencia kérdése műszaki szövegek fordításánál

Fóris Ágota

1. Bevezetés

A szaknyelvekből a köznyelvbe átkerült terminusok pontos jelentése a köznyelvi beszélők számára sok esetben nem közzismert. Ebből következik, hogy a köznyelvbe került terminusok jelentésének megadása, használatuk bemutatása sok esetben nehéz feladat elé állítja a szótárkészítőt, mivel jelentés-meghatározásuk szakmai és nyelvészeti ismereteket kívánó összetett feladat. Következésképpen gyakran találkozunk szótárakban a műszaki és tudományos terminusok vitatható tartalmú szócikkeivel. Magyar egynyelvű szótárakban (nyelvi értelmező szótárakban, lexikonokban, enciklopédiákban) végzett vizsgálataimban (Fóris 2005a, 2005b, 2005c, 2005d) régebbi és újabban keletkezett terminusokat választottam a vizsgálat tárgyául, mint például a *lézer*, *hologram*, *holográfia*, *áram*, *áramerősség*, *zaj*, *spektrum*, *analóg*, *digitális*. A vizsgált szócikkek többsége tartalmaz pontatlanságokat, következetlen megfogalmazásokat, felesleges részleteket, és olyan is van, amelyik elemi hibákat.

Kimutatható volt az is, hogy a szótárak típusától függetlenül gyakran szó szerint ugyanazok a definíciók találhatók meg különböző szótárakban, valószínűsíthetően egyik szótárból a másikba vándorol a helytelen megfogalmazás. Feltételezhetően nem működtek közre az adott szakterületek szakemberei az egyes szócikkek megszövegezésében, és sajnos egyértelműen nem deríthető ki, milyen forrásanyagokból dolgoztak a szerzők. Szerepel azonban a vizsgált szótárak között több olyan, amelyről biztosan tudjuk, hogy idegen nyelvű művek magyar fordításai, illetve átdolgozásai. Ezek közül a *Britannica Hungarica* enciklopédia angol nyelvű kiadásának *laser and maser* szócikkét és a magyar kiadás *lézer* szócikkét választottam a címben jelölt vizsgálat tárgyául. Feltételezésem az volt, hogy a szaknyelvi normáknak meg nem felelő terminushasználat és a szövegekben olvasható szakmai tévedések helytelen fordítások eredményei.

A fordításnak mint az alkalmazott nyelvészet egyik leggyakrabban használt területének az elméleti és gyakorlati célú kutatása során a vizsgálatok szövegtörzset elsősorban a szépirodalom és a napi sajtó írott anyagából állítják össze (Klaudy 1994). A szakmai szövegek fordításának vizsgálatához leggyakrabban gazdasági, kereskedelmi természetű szövegek, kisebb számban jogi és orvosi szövegek kerülnek a vizsgálati korpuszba. Bár a kutatások célkitűzése a fordítás általános törvényszerűségeinek a meghatározása, a fordítási gyakorlat hatalmas területét képező műszaki-természettudományos szövegek analízise kisebb szerepet játszik a fordítástudomány eredményeinek a megfogalmazása során. Előre láthatóan a társadalmi tevékenység egyre növekvő mértékű technológizálódása

az irodalmi és a műszaki szövegfordítások arányát jelentősen megváltoztatja az utóbbiak javára. Ez a tény pedig egyre határozottabban veti fel a műszaki szövegek fordításával kapcsolatos elméleti és gyakorlati problémák tudományos szintű tisztázásának igényét és szükségességét.

Alább a tudományos-műszaki nyelv oldaláról közelítve, a forrásnyelv és a célnyelv nyelvi normáinak különbözőségéből kiindulva vizsgáljuk a műszaki szövegek fordítása során felmerülő terminológiai problémákat.

2. A köznyelvi és a szaknyelvi norma különbözősége

A nyelvi normák kérdéskörével számos tanulmány foglalkozik (pl. Fülei Szántó 1986, Kemény 1992, Kemény-Kardos 1994, Tolcsvay 1998, É. Kiss 2004). Heltai Pál „A fordító és a nyelvi normák” című háromrészes cikksorozatában több oldalról közelíti meg a nyelvi normák kérdéskörét (Heltai 2004, 2005a, 2005b). A nyelvi normák minden nyelvváltozatban megvannak, a szaknyelvekben ugyanúgy, mint a köznyelvben (vö. Kiss 1995, Fóris 2005e). A szaknyelvek terminológiai rendszere és terminusai kötöttek, a szakma által meghatározottak. A szaknyelvi normák leírása, lejegyzése a lexikográfus vagy a terminológus szempontjából csak deskriptív módon történhet, vagyis a szakma nyelvhasználatának jellegzetességeit, terminushasználatát stb. a szakszövegek vizsgálata alapján lehetséges lejegyezni.¹ A szaknyelvi normák viszont abban az értelemben preskriptívek, hogy a szakmai közösségek által meghatározott és elfogadott normák a teljes szaknyelvet használó közösségre érvényesek. A szaknyelvi normák az adott szakmai közösség (múltbeli, jelenkori és jövőbeli) egymás közti megértésében, a gyors és eredményes szakmai kommunikáció lebonyolításában kulcsszerepet játszanak. A szaknyelvi normák közül a terminológiai norma szerepe meghatározó nemcsak a szűk értelemben vett szakmai nyelvhasználatban, de a lexikográfiai, terminológiai munka során, és a szakfordításban is (vö. Fóris 2005e). Heltai Pál írja, hogy „a szakfordításban a lexikai normákon belül kiemelkedő jelentőségű a terminológia ismerete – ezen a területen a szabványos terminológia használata jelenti a normát, amely nemcsak a nyelvi megformálást, a szöveg minőségét befolyásolja, hanem az információközvetítés pontosságát is” (Heltai 2005b: 168). Ha a terminológiai normát valamilyen módon megsértik, például úgy, hogy az elfogadott szakmai terminust egy, a köznyelvben általánosan megengedett szinonimával felcserélik, nemcsak a terminológiai normát sérthetik meg, de egyben a szemantikai normát is: a módosult szöveg jelentése is megváltozhat.

A terminusokkal szemben támasztható alapvető követelmények már Klár János és Kovalovszky Miklós összefoglaló művében olvashatók (Klár és Kovalovszky 1955). (Ezek közül kiemeljük a témánk szempontjából lényeges követelményeket, de nem térünk ki azokra, amelyek a jelen tárgyalás szempontjából másodlagos szerepet játszanak, mint például a rövidség, nyelvi kezelhetőség stb.) Tehát a terminus a) pontosan feleljen meg annak a fogalomnak, amelynek jelölésére alkalmazzák; b) szemléletes legyen; c) jelentése időben ne változzon, állandóan ugyanazt a fogalmat jelentse; d) illeszkedjen bele a nyelv terminológiai

rendszerébe. A nyelvi kommunikáció egyértelműségének követelménye a terminusokkal szemben állított első követelményen keresztül valósul meg. Mind a köznyelvi, mind a szaknyelvi kommunikáció során közölt információk csak akkor lesznek egyértelműek valamennyi beszélő számára, ha a terminusok fogalomtartalma pontosan meghatározott. Ez nem azt jelenti, hogy a terminusok között ne lennének szinonimák, vagy poliszém egységek, hanem azt, hogy legyen ismert, hogy mely meghatározott fogalmat jelölik. A köznyelvi szavak és a szaknyelvi terminusok abban különböznek a legmarkánsabban egymástól, hogy a szaknyelvi terminusok jelentésmezője sokkal kötöttebb, szűkebb, behatároltabb, mint a köznyelvi szavaké.

A terminusok használatának ez a kötöttsége meghatározza a szakszövegek és köznyelvi szövegek fordításának egyik alapvető különbségét. A köznyelvi és az irodalmi szövegek megalkotása, és ennek megfelelően fordításuk során jóval nagyobb az információátadás eszköztárában a szabad választás lehetősége a különböző átváltási műveletek között. A terminusok használati kötöttsége miatt szakszövegek írása, fordítása során a szakterminológia és a szaknyelvi norma által megengedett terminusok közül kell választani. A köznyelvi normák a nyelv szabályai szerint megengedett nyelvi kombinációknak csak egy részét zárják ki a használatból, a szaknyelvi normák további normatív korlátozásokat jelentenek a köznyelvi normák által megengedett elemek használatában is.

A köznyelvi normák a nyelv fejlődése során alakultak ki, mint a nyelvhasználat célszerűségét, egyértelműségét és gazdaságosságát biztosító mechanizmusok. A szaknyelvi normák a szakmai kommunikációnak a nagyobb egyértelműsége való törekvése miatt a szakmát művelők egyértelműsége való ösztönös törekvése vagy tudatos megegyezése során alakultak ki. Mint alább részletesen bemutatjuk, ez mindenekelőtt az elfogadott terminusok használatát kívánja meg.

„A norma olyan szokásos nyelvhasználatot jelent, amely a normatív erő révén orientáló mintaként működve előírja, illetve szankcionálja a kívánatos, illetve nemkívánatos nyelvhasználatot” (Heltai 2004: 413). Az a beszélő, aki valamely norma által el nem fogadott variánst használja, nem a nyelv szabályait sérti meg, hanem a normákat. Ezért is nehéz a fordítóknak a szaknyelvi normák megsértése nyomán keletkező fordítási hibákat elkerülni. E kérdéskör vizsgálatát indokolja, hogy a fordított szakmai szöveg minőségének, ekvivalenciájának az egyik jelentős értékadója a szaknyelvi normáknak való megfelelés és a terminológia helyes használata.

3. A terminusok és szaknyelvi normák a köznyelvben

A köznyelv és a szaknyelvek ismert kölcsönhatása következtében a szaknyelv egyes terminusai a használati normákkal együtt átkerülnek a köznyelvbe. Egy terminusnak a köznyelvbe vagy másik szaknyelvbe való átkerülése mindig az adott szakma valamelyik produktumának a közhasználatba való kerülésével együtt történik. A közhasználatba került eszközhöz vagy eljáráshoz a szakmai berkekben sokkal több ismeret, sokkal gazdagabb fogalomkör tartozik, mint amennyinek az ismerete a felhasználás során szükséges.

Amikor egy terminus átkerül a köznyelvbe, sem maga a terminus, sem maga a fogalom nem változik, csak a fogalomról való ismeretek változhatnak. Ennek alapján több eset különböztethető meg: a) az ismeretek változatlanok maradnak, a terminus használatához a fogalomhoz kapcsolódó összes szakmai információ ismerete szükséges; b) az ismeretek változnak, mivel a fogalomhoz kapcsolódó szakmai ismereteknek egy része, egy szintje szükséges a terminus használatához. Például a gépkocsi szerkezetében a *tengelykapcsoló* terminus a fejlesztő-tervező mérnök számára azokat a mechanikai, anyagtudományi, technológiai, gazdasági stb. ismereteket, konkrét anyagokat, megoldásokat, a konstrukció más elemeihez és egészéhez való viszonyát stb., foglalja magába, amelyekkel a fejlesztés során találkozott. A szakszervizt végző számára a márka típusaiban alkalmazott kapcsoló felépítését, működésének és szerelésének módját stb. A gépkocsit különbözőbb műszaki érdeklődés nélkül használó számára azt a szerkezetet, amelyikkel a motor és a hajtókerék kapcsolatát a megfelelő pedál kinyomásával megszakíthatja. E példában mindegyik használó a *tengelykapcsoló* terminussal nevezi meg azt az eszközt, amely fogalom meghatározó jegye a *motor és a futómű kapcsolat* megszakíthatóságának eszköze. A felhasználói és szakértői szintű ismereteik azonban különbözők: az eltérés a terminussal jelölt fogalom melléktulajdonságai ismeretének mennyiségében és mélységében van. A szaknyelvi szinten beszélők többet és részletesebben birtokolnak a kiegészítő információkból, mint a köznyelvi szinten beszélők. Ezért tehát, ha egy terminus három különböző, más-más célközönség számára készült szótárban (tudományos, ipari, közhasználati) szerepel, akkor a definíciója, a fogalom meghatározó jegyei mindegyikben azonosak lehetnek, a kiegészítő információk mennyisége és szintje a fentieket figyelembe véve célszerűen változik.

4. Az ekvivalencia a tudományos és műszaki szövegek fordításánál

Az ekvivalencia a nyelvészet egészében fontos kutatási téma. A fordítástudományban több szereplő, az olvasó, a fordító, és a kutató ekvivalencia-felfogását vizsgálják. Az olvasó feltételezi az ekvivalenciát, a fordító feladata az ekvivalencia megteremtése. A fordításkutatók pedig többféleképpen közelítik meg az ekvivalencia lényegét (Albert 1988, Klaudy 1994). Az ekvivalencia többféle megközelítése közül Nida ekvivalencia-felfogása a legismertebb, aki megkülönbözteti egymástól a *formális* és a *dinamikus* ekvivalenciát. Formális ekvivalenciának nevezi azt az esetet, amikor a fordító a forrásnyelvi szövegnek nemcsak a tartalmát, de a formáját is a lehető legpontosabb igyekszik visszaadni. A dinamikus ekvivalencia esetében a célnyelvi befogadót szem előtt tartva a célnyelv normáihoz igazítja a fordítást. Nida három alapvető feltételt szab az ilyen „természetes” típusú fordítás eléréséhez: a) a célnyelv és a célnyelvi kultúra figyelembe vételét, b) az adott szöveg kontextusát, és c) a célnyelvi befogadót (Klaudy 1994 összefoglalása, vö. Nida 1964). Irodalmi szövegek esetében nehéz mérni, hogy mennyire sikerül természetes szöveget alkotnia a fordítónak, szaknyelvi szövegek esetében azonban, például a szakemberek minősítése alapján

eldönthető, hogy a szöveg megfelel-e a célnyelv normáinak, szokásrendszerének. Klaudy ekvivalencia-felfogása szerint „azt a célnyelvi szöveget tekintjük valamely forrásnyelvi szöveg kommunikatív ekvivalensének, mely referenciális, a kontextuális és a funkcionális ekvivalencia követelményeinek egyaránt megfelel” (Klaudy 1994: 77). Klaudy a szöveg egésze felől közelíti meg az ekvivalencia kérdéskörét, és nem foglalkozik a terminológiával és a terminushasználattal. Mint arra alább rámutatunk, szakszövegek fordításánál azonban, ha a fordítás során keletkezett szöveg terminushasználata nem felel meg a célnyelvi normáknak, egyúttal a funkcionális ekvivalencia követelményének sem képes megfelelni. A nyelvi szótárak, enciklopédiák fordításának a célnyelven „természetes” szöveg létrejöttét kell eredményeznie, emiatt a fordítás során Nida fent említett felosztása alapján dinamikus ekvivalencia elérése szükséges.

A leíró és a preskriptív fordítás-értékelő szemléletről és a fordítások értékelhetőségének problémájáról a fordítástudományi szakirodalomban számos írást találunk. Az utóbbi években a leíró szemlélettel kapcsolatos kutatások dominálnak. „A fordítástudomány többnyire az írott, publikált, hivatásos fordító által készített fordításokat tanulmányozza, míg a fordítóképzés főleg a szakfordítást tartja szem előtt, és a normák betartásával kapcsolatban is elsősorban ezeket a fordítási helyzeteket vizsgálja” (Heltai 2005b: 167). A fordítások értékelésének egyik legelterjedtebb módja a fordítási hibák számbavétele, amelyek több típusát különítik el (vö. Heltai 2005a).

A fordítások minőségének megítélése sokat vitatott kérdés. A minőségi kritériumok között elsőként a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg egyenértékűsége, ekvivalenciája vetődik fel. Természetes, hogy két különböző nyelven megjelenített szöveg sok jegyben eltér egymástól. Az összehasonlítás sok szempont alapján megtehető, ezért az is természetes, hogy az egyik szempont szerinti egybeesés nem vonja maga után a többi lehetséges összehasonlítás esetében való megfelelést.

A hatalmas mennyiségű tapasztalatot szolgáltató fordítási munkálatok és az elméleti kutatások eredményei feltárták azokat a lehetőségeket, módszereket, amelyek segítenek a fordítások során az ekvivalencia minél jobb megvalósításában. A fordító e módszereket, a lexikai és grammatikai átváltási műveletek sokaságát alkalmazza munkája során. A fordítandó szöveg jellege alapvetően meghatározza, hogy a fordítás során melyek a megengedett átváltások, és azokat milyen módon lehet alkalmazni. A fentebb vázolt műszaki-természettudományos terminológiának és nyelvi normának a köz- és irodalmi nyelvtől való különbségeiből következik, hogy a műszaki és tudományos szövegek fordításának eszköztudománya jelentősen elkülönül az irodalmi és köznyelvi szövegektől.

Az első és egyben meghatározó különbség abban van, hogy a szövegben előforduló terminusokhoz kapcsolódó fogalmak ismerete köznyelvi szövegek esetében lényegében minden fordítónak birtokában van, tudományos és szakértő szintű szakszövegeknél pedig ezekkel az ismeretekkel csak a szakemberek, vagy speciálisan képzett fordítók rendelkeznek. Az 5. alfejezetben bemutatott fordítási példák illusztrálják, hogy a szaknyelvi terminológia és célnyelvi normák következetes alkalmazása szükséges a fordítás ekvivalencia-követelményének való megfeleléshez.

Heltai részletesen kifejti (Heltai 2005a), hogy a fordított szöveg minősítésében meghatározó szerepet játszik a célnyelvi feldolgozási erőfeszítés, a nyelvi normák helyes alkalmazása pedig segíti a feldolgozást. A célnyelvi norma durva megsértése esetén azonban a feldolgozási erőfeszítés segít a helytelen szövegalkotásból vagy fordításból eredő érthetőségi zavar áthidalásában. Heltai részletesen kifejti, és példákkal támasztja alá, hogy a feldolgozást sok tényező befolyásolja, amelyek alapján a szövegben lévő információ „megfejtése” megadható. Egyetértve ezzel a megállapításával, szakmai szövegek esetében a következő kiegészítés szükséges: a tévesen alkalmazott terminusok, a terminológiai norma megsértése azok számára valóban nem okoz különösebb feldolgozási nehézséget, akik jól ismerik a fogalmakat, amelyekről a szöveg szól, és megértik a szöveg által közvetített információt. Ilyen eset például, amikor egy tévesen fordított szöveget egy jól képzett szakember lektorálás során javít. **Nehéz, vagy lehetetlen a feldolgozás akkor, ha a befogadó nem ismeri a fogalmakat, az információ tartalmát, hanem éppen a normát sértő szövegből kíván ezekkel megismerkedni.** Ilyen eset fordul elő például a tanuló és a pontatlanul fogalmazott/fordított tankönyv, vagy a forrásként használt kézikönyv, szótár esetében. A köznyelvi és irodalmi szövegeknél a célnyelvi közösség tagjai általában ismerik a nyelvi normákat, ezért feldolgozás során a normák megsértéséből adódó értelemzavaró hibák könnyebben korrigálhatók, ezért a köznyelvi vagy irodalmi szöveg fordításánál lehetséges a jelentések szűkítése vagy bővítése, összevonása vagy kihagyása stb., műszaki szövegben ilyen szabad választással nem, vagy csak nagyon szigorú szabályok betartásával élhet a fordító. Például a *meztörök a fény* terminust *elhajlik a fény* terminusra cserélve egy teljesen más jelenséget jelöl, bár mindegyik az egyenes vonalban haladó fény irányváltoztatását fejezi ki.

5. Példák a terminológiai norma megsértéséből eredő fordítási pontatlanságokra

A fordítások során a terminológiai norma használatában elkövetett tévesztések eredményének vizsgálatára az angol nyelvű *Encyclopædia Britannica* [3], és annak magyar nyelvű fordítása, a *Britannica Hungarica Világenciklopédia* [4] tizenötödik kiadásának *laser* és *lézer* szócikkeiből választottunk ki néhány olyan mondatot, amelyek a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben is megtalálhatók.

Az alábbiakban olyan példákat mutatunk be, amelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a fordításban alkalmazott lexikai átváltási műveletek során helytelenül megválasztott terminusok eredményeként a szöveg nem tudja betölteni a funkcióját.

A szócikkből kiemelt mondatot illetve mondatrészt egymás után két külön sorban adjuk meg, felül az angol, alatta a fordított magyar szöveg, s ezeket követi a megjegyzés. Az összehasonlított szövegrészeket *dőlt betűvel* jelöltük.

5. 1.

„light amplification by *stimulated emission of radiation*” ([3] 686)

„fény erősítése *serkentett sugárzáskibocsátással*” ([4] 512)

A célnyelvi szövegben két helyen sértette meg a fordító a magyar terminológiai normát: a *serkentett* és a *sugárzáskibocsátás* szavak nem ismertek a magyar terminusok között. A *stimulated* angol szó magyar ekvivalensei az (1) szótár alapján: 'stimulated: stimulált, gerjesztett'; 'stimulation: serkentés, fokozás, gerjesztés, aktiválás'. A (2) szótárban 'stimulate: serkent, sarkall, ösztökél, stimulál', 'stimulation: serkentés, ösztönzés, ösztökélés, izgatás'. Sajnos sem a műszaki szótárban [1], sem a köznyelvi szótárban [2] nem található a fizikai szaknyelvben elfogadott *kényszerített* terminus.

Az angol műszaki-tudományos nyelvben a *stimulated emission* terminust annak a folyamatnak a jelölésére vezették be, amelyik akkor játszódik le, amikor a fény kisugárzására képes részecskében a mellette elhaladó fény olyan hatást vált ki, hogy a részecske e hatás miatt fényt sugároz ki. Vagyis a külső fény hatása előidézi benne a fénysugárzást. Ehhez a fogalomhoz a magyar szaknyelvben három megnevezés elfogadott: a *stimulált emisszió*, a *kényszerített emisszió*, és a *kényszerített sugárzás* terminusok. A *kényszerített emisszió* terminus például tökéletesen megfelel a fentebb elsőként említett, terminusokkal szemben állított követelménynek, nevezetesen annak, hogy a terminológia tökéletesen feleljen meg annak a fogalomnak, amelynek a megjelölésére alkalmazzák. A jelölt fogalom leglényegesebb jellemzője az, hogy a részecskét a fény kibocsátására külső fény kényszeríti. A *stimulated* szó jelentését a szótárakból idézett magyar ekvivalensek egyike sem fejezné ki olyan jól, mint a *kényszerített*. Így többek között a fordításnál helytelenül használt *serkentett emisszió* inkább valami létező folyamatnak a fokozását, és nem a kiváltását, előidézését jelentené. A fizika, a kvantumelektronika, és a hozzájuk kapcsolódó műszaki és más társtudományi és szakmai területeken e folyamatok jelzőjeként egységesen a *kényszerített* terminus használatos. Ezt a fogalmat Einstein 1917-ben vezette be a fényelnyelési és -sugárzási folyamatok elméleti leírása során, s azóta a magyar terminológia egyetemi tankönyvekben, tudományos cikkekben, műszaki leírásokban a *kényszerített* terminust használja. A pontos fordításhoz tehát a magyar szaknyelvi terminológia közelebbi ismerete lett volna szükséges.

A *by stimulated emission of radiation* kifejezés fordításában alkalmazott *sugárzáskibocsátás* szó nem használatos a magyar szaknyelvben. Előfordulása nagyon idegen hangzású. A fordító valamilyen okból ki akarta kerülni a magyar szaknyelvi normának megfelelő *sugárzás kényszerített emissziójával* fordítást, de ezzel be kellett vezetnie a magyar szaknyelvben nem használatos *sugárzáskibocsátás* szót.

5. 2.

„... coherent light (that is, light of a *single frequency* or colour in which all the components *are in step with each other*)” ([3] 686)

„Koherens a fény akkor, ha *határozott frekvenciájú és egyforma fázisú* komponensekből tevődik össze.” ([4] 512)

Itt nem az eredeti szöveg egyszerű fordításával állunk szemben, hanem átváltási műveletet végzett a fordító: a mondat magyar szaknyelvi ekvivalensét akarta megadni, azonban azt a szaknyelvi normától eltérő módon tette. A köznyelvben

több jelentésárnyalattal bíró *határozott* szó önálló terminusként nem használatos. A *meg* igekötős alakját (*meghatározott*) viszont valaminek a rögzített állapotára, jellemzőinek, meghatározó jegyeinek változatlanságára, egy vagy több tulajdonosságának állandóságára utaló értelemben használják. Tehát a *meghatározott frekvenciájú* kifejezés fejezné ki a koherencia-fogalom teljesülésének azt a feltételét, hogy nem minden frekvencia-viszonyú komponens között állhat fenn, hanem csak egy jól meghatározott esetben. Ezt a szigorú viszonyt a magyar szaknyelvben azonban a még egyértelműbb, *azonos* terminus alkalmazásával fejezik ki, így a legjobb választás az *azonos frekvenciájú* lett volna.

Szintén idegen a szaknyelvi normától az *egyforma* jelző használta. Hullámokkal foglalkozó tudományokban és szakterületeken nem értelmezték az **egyforma fázis* terminust és nem is használják. A köznyelvi értelmezés szerint is az *egyforma* jelző inkább alaki hasonlóságot és nem tökéletes egybeesést, egyenlőséget, azonosságot jelöl. A leírt koherencia-fogalom viszont a hullám komponenseinek fázisviszonyától azt követeli meg, hogy *azonos* legyen.

A kiemelt szövegrész tehát *adott frekvenciájú és azonos fázisú*, vagy *meghatározott frekvenciájú és azonos fázisú* szöveggel fordítható a terminológiai normák szerint.

5. 3.

„Certain *chemical reactions produce* enough *high-energy atoms* to permit laser action to take place.” ([3] 687)

„Bizonyos *kémiai reakciókban* a lézerezéshez elegendő *nagy energiájú atom termelődik*.” ([4] 512)

A szabad fordításnak tekinthető szöveg tartalmában közel áll az eredetihez, azonban a két szöveg szakmai tartalmában való eltérés mértéke jelentős. Az angol szövegben jelölt rész szó szerinti fordítása: *kémiai reakciók nagy energiájú atomokat produkálnak*. A *produkál* ige szótárakban található szinonimái bármelyikének alkalmazása (teremt, létrehoz, előállít, előidéz, okoz stb.) ellentmondáshoz vezetne, emiatt indokolt a mondat átalakítása. Mégis, az átváltási művelet eredményeként keletkezett mondat állítása: „... *kémiai reakciókban ... atom termelődik*” ellentmond tudományos ismereteinknek, ugyanis a kémiai folyamatokban a már létező atomok vesznek részt. A kémiai reakciók során megváltozik más atomhoz való kötődésük, energiájuk, de a folyamatokban résztvevő atomok nem tűnnek el, és nem keletkeznek, nem termelődnek újak. A magyar terminológiának megfelelő fordítás *a kémiai folyamatokban az atomok nagy energiára tesznek szert* lenne megfelelő.

5. 4.

„Laser light can, however, *be blocked by* rain, fog, or snow so that for reliable communications on Earth, the laser beam would need to *be enclosed in protecting pipes*.” ([3] 689)

„A lézernyug azonban az eső, a köd és a hó *kiolthatja*, így a földi távközlésben a lézernyalábot *védett közegbe kell zárni*.” ([4] 513)

A szövegrész azt a folyamatot írja le, amely a fény terjedése során akkor játszódik le, amikor a közegben fényszóró részecskék vannak jelen. Ebben a közegben a tovahaladó fény szétszóródik, és intenzitása a befutott út mentén csökken. Az angol szöveg erre a fényterjedést zavaró folyamatra a *blocked* szót használja. A *kiolt* terminusnak a magyar szaknyelvben az elfogadott jelentése a sugárzó belső folyamatainak keresztül való fényintenzitás csökkentése, megszüntetése. A fordításban helyesen a *blokkolja*, a *gyengíti*, vagy a *szétszórja* terminusok valamelyikét lehetett volna használni.

A leírásban szereplő optikai távközlés során a légköri zavarok hatásának kizárására fényvezető kábeleket használnak. A magyar nyelvű szakirodalomban a *fényvezető kábel*, az *optikai kábel*, a *száloptika* és az *üvegszál* terminusok egyaránt használatosak, amelyek szemléletesen kifejezik az általánosan alkalmazott megoldás részleteit is. Indokolatlan tehát az értelmi kiterjesztés, a *protecting pipes* angol terminus felcserélése a teljesen általános magyar *közeg* szóra.

A magyar terminológia a *védő* terminust használja azon eszközök, eljárások megnevezésére, amelyek valaminek a külső hatásoktól való megóvását szolgálják (pl. védőszemüveg, védőgát). A fordításban a *védő* terminus alkalmazása lenne helyes a *védett* helyett. Ugyanis a fordításban alkalmazott *védett* szóval azt jelzik, hogy a közeg (a száloptika) védett, pedig nem a fényvezetőt kell védeni, hanem általa válik védetté a fényszórás hatásaitól a fény.

5. 5.

„Rhodamine 6G was the first dye for which continuous, rather than pulsed, operation was achieved, making possible the production of a *continuous beam of tunable laser light*.” ([3] 686)

„A rodamin 6G volt az első olyan festék, amellyel nem impulzusszerű, hanem *folyamatos működést, vagyis hangolható*, folytonos lézerefénynyalábot sikerült előállítani.” ([4] 512)

A fordított mondatban a „*folyamatos működést, vagyis hangolható ...*” megfogalmazás szerint a folyamatos működés és a hangolhatóság azonos, egyik megléte maga után vonja a másik meglétét. A valóságban ez nem így van. A fordítónak a *vagyis* kötőszót vagy egyszerűen el kellett volna hagyni, vagy helyette az *és* szót kellett volna használnia. Sem az angol sem a magyar szaknyelvben nem cserélhetők fel a *folytonos* és *hangolható* terminusok.

5. 6.

„Power outputs in the form of *brilliant flashes of light ...*” ([3] 686)

„A kilépő *nagyon fényes, fel-felvillanó fénynyaláb ...*” ([4] 512)

Nem használatos a *nagyon fényes... fénynyaláb* kifejezés sem. Az (1) szótárban a *brilliant* szó 'csillogó, fényes, ragyogó' ekvivalensei mellett megtalálható a *brilliant lustrelluster* összetétel *igen erős fény* jelentése. Az angol szöveg által kifejezett tartalmat vagy ezzel a megfeleltetéssel, vagy a még helyesebb *nagy teljesítményű fénynyaláb* kifejezéssel lehetne visszaadni.

5. 7.

„A *shutter* placed between the amplifying column and the end mirrors of a laser can prevent laser action as long as it is closed.” ([3] 687)

„Ha a lézer erősítőoszlopa és végtükre közé *reteszt* iktatnak, akkor a lézer működése a *retesz* lezárásával leállítható.” ([4] 512)

A műszaki szótárban a *shutter* szó jelentésére a 'redőny, zár, zsalu, zárszerkezet' szavakat találjuk. A fogalom értelmezése alapján a magyar terminológiai rendszerbe a *zár*, *zárszerkezet*, *kapcsoló* terminusok illeszkednek bele. A *retesz* tartós elzárást biztosító eszközökhöz, a *zár* és a *kapcsoló* pedig a nyitás/csukás lehetőségét biztosító eszközökhöz rendelhető terminus. A magyar terminológia ezeket a *shutter*eket *kapcsolónak* nevezi (mint a szócikk szövege két mondatallal lejjebb erre egyébként részletesen kitér). A *retesz* szó helyett tehát *optikai zár*, vagy *optikai kapcsoló* terminusok használata a megfelelő a célnyelven.

A bemutatott példák jól szemléltetik, hogy a terminológia téves használata, a nyelvi normák megsértése a szöveg információtartalmát és egyértelműségét is befolyásolja. Az is kimutatható, hogy a fordításban akár egy terminuscseré, akár a normatévésztes további hibákhoz vezet.

Az egyre nagyobb számú és a növekedés mértéke miatt kaotikus állapotba kerülő szaknyelvi terminológia gondos kezelése nemcsak a fordítók, tolmácsok érdekét szolgálja. Az eredetileg magyar nyelven írott szakmai szövegek is akkor érthetőek és világosak, ha egyértelműen, a szaknyelvi és terminológiai normák betartásával megfogalmazottak.

A tankönyvek, kézikönyvek, szótárak és más forrásmunkák akkor használhatóak hiteles, autentikus forrásként, céljuknak megfelelően, ha a szaknyelvi és terminológiai normákat is betartják. A bevezetőben hivatkozott ilyen irányú vizsgálataink sajnos a kaotikus állapot elérése felé mutatnak, ami egyben – a fordítók szempontjából is – a megbízható segédletek hiányát jelenti.

6. Következtetések

A fordítás, a lexikográfia és a terminológia elméleti és gyakorlati problémáinak egyik kapcsolódási pontja a szótárakban fordítás eredményeként megjelenő szakszövegek tartalmi és normatív kérdései.

A terminológiai kutatásoknak, a terminológiai rendszerek létrehozásának a 20. század második és harmadik negyedében Európa-szerte kibontakozott fel lendülése hazánkban kevés visszhangot keltett (vö. Pusztai 1980). Pedig az ebben az időszakban kibontakozott tudományos-technikai robbanás az új fogalmak tömeges megjelenését, a mindennapi élet rohamos technológizálódását, a nemzetközi kommunikáció hatalmas méretűre történő kiszélesedését eredményezte, ami mind a terminológiai munkálatok fontossága mellett szól. Korábban a terminológia művelői között meghatározó szerepet játszottak a szaktudósok,

hiszen a terminusalkotás első lépése a fogalomalkotás, a fogalomnak a tudományág logikai rendszerébe való beillesztése, s ezt követi a terminusalkotás, a szaktudomány logikai rendszeréhez igazodó terminológiai feldolgozás. Napjainkban a terminológia kérdéseitől való elfordulás egyik jellemző vonása, legalábbis hazánkban, a szakterületek művelőinek a távolmaradása, ebből következően az interdiszciplináris együttműködések csekély száma. A nyelvészeti kutatások, fejlesztések és alkalmazások egyre dinamikusabban fejlődő áradatában a terminológia egyelőre kevés szerephez jut. Sajnálatos módon, sok esetben még a korábban kialakult elvek is feledésbe merülnek.

A fentebb említett *fogalomalkotás* → *terminológiai rendszerezés* műveletsor végén előállított terminusokat használja a fordító munkája során. Minden fordítási feladat megkívánja a fordítandó szövegben előforduló forrásnyelvi és célnyelvi elfogadott terminusok ismeretét és alkalmazását. Ezek felkutatásának, összegyűjtésének feladatát jó esetben a terminológus vagy a lexikográfus veszi át, a fordítás során a szövegek ekvivalenciájának biztosításához a megfelelő terminus kiválasztása a fordító feladata. Ez a gyűjtő, szelektáló nyelvészeti és szakmai ismereteket egyaránt megkívánó munkafolyamat, amely eredményeként a fordító szakszöveget állít elő, nem tévesztendő azonban össze a terminusalkotással.

A fordítók és a terminológusok szemlélete több dologban is különbözik egymástól. A fordító, ha nem találja a meglévő szótárakban egy terminus célnyelvi megfelelőjét, „újat alkot”. Jól mutatja ezt a szemléletet és egyben ellentmondásosságát is Hubainé Oláh Ágnes megfogalmazása: „szinte minden fordító végez terminológiai munkát, de megoldásaikat legtöbbször csak ők tudják hasznosítani, hiszen nincs módjuk megosztani tapasztalataikat másokkal” (Hubainé Oláh 2005: 52). Az ilyen módon fordított kifejezések legtöbbször nem illeszkednek a célnyelv terminológiai rendszerébe, és nem is válnak valódi terminussá. Zauberga kifejti, hogy a terminológus azt tartja természetesnek, hogy a terminus célnyelvi megfelelőjét szaknyelvi szövegekben keresi meg. Ennek eredményeként a helyesen épített szaknyelvi glosszáriumokba kerülő terminusok soha nem fordítói munka eredményei, hanem szakszövegekből kinyert *valódi* terminusok (Zauberga 2005, vö. Cabré 1999).

Az euroadminisztrációs szövegek fordítása során a legtöbb esetben gyakorlatlan, nem hivatásos fordítók végezték a munkát. Ennek kapcsán hívta fel Klaudy a figyelmet arra, hogy „új jelenségek megnevezése esetében különösen veszélyes, ha szakszerűtlen fordításban terjed el a szakkifejezés, mivel a jelenség azonosítása érdekében a továbbiakban a rossz magyar megfelelőhöz ragaszkodni kell” (Klaudy 2001: 147). Itt jegyezzük meg, hogy a kialakult és a szakma által már elfogadott jó terminushoz még inkább ragaszkodni kell a fordítás során.

Jegyzet

¹ Az, hogy számos olyan szaknyelvi szótár születik, amely „magyarító céllal” készül, nem tartozik az itt vizsgált lexikográfiai-terminológiai kérdéskörbe, legfeljebb azért célszerű megemlítenünk őket, hogy leszögezzük: a nem szakmai megegyezés alapján létrejött és

az adott szakmai közösségben el nem fogadott szavakat és kifejezéseket nem tarjuk terminusnak. Az ilyen típusú preskripció nem segíti a szakmai kommunikációt, és legtöbbször semmilyen hatással sincs rá, legfeljebb a laikus köznyelvi beszélők megzavarására alkalmas.

Irodalom

- Albert S. 1988. *Az ekvivalencia mint fordításelméleti kategória*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Szeged.
- Cabré, T. 1999. *Terminology. Theory, Methods and Applications*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- É. Kiss K. 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest: Osiris.
- Fóris Á. 2005a. A szakmai hitelesség kérdése a magyar köznyelvi szótárakban. *Magyar Nyelv* CI évfolyam 1 szám, 51–65.
- Fóris Á. 2005b. Szakszótári szócikkek tartalmi vizsgálata: analóg és digitális. In: Cs. Jónás E., Székely G. (eds.): *Nyelvek és nyelvvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban. A XIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Nyíregyháza, 2005. április 5–7. I-II. (A MANYE kongresszusok előadásai 1.) Pécs – Nyíregyháza: MANYE – Bessenyei György Könyvkiadó, I/2, 172–177.*
- Fóris Á. 2005c. Hitelesség, pontosság, aktualitás: a szaklexika szótári rögzítésének néhány kérdése. In: Magay T., Fábián Zs. (szerk.): *Lexikográfiai füzetek 2*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Megjelenés alatt.)
- Fóris Á. 2005d. Tudományos-műszaki terminusok értelmezése: az absztrakció szerepe a jelentés-meghatározásban. In: Nyomárkay I. (ed.): *Szaknyelvek korunk kommunikációjában*. Budapest: Modern Filológiai Társaság. (Megjelenés alatt.)
- Fóris Á. 2005e. A szótári információk és a szaknyelvi normák viszonya. *Magyar Nyelvőr* 129. évfolyam 3 szám.
- Fülei-Szántó E. (szerk.) 1986. *Norma-átlag-eltérés*. Pécs: Pécsi Akadémiai Bizottság.
- Heltai P. 2004. A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám, 407–434.
- Heltai P. 2005a. A fordító és a nyelvi normák II. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 1. szám, 30–58.
- Heltai P. 2005b. A fordító és a nyelvi normák III. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 2. szám, 165–172.
- Hubainé Oláh Á. 2005. A terminológia oktatásának aktuális problémái. In: Muráth J., Hubainé Oláh Á. (szerk.) *A XXI. század kihívásai a szakfordítóképzésben*. Pécs: PTE Közgazdaságtudományi Kar. 51–55.
- Kemény G. (szerk.) 1992. *Normatudat – nyelvi norma*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kemény G., Kardos T. (szerk.) 1994. *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kiss J. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2001. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr* 125. évfolyam 2. szám, 145–152.
- Nida, E. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.
- Pusztai I. 1980. A bécsi terminológiai iskola elmélete és módszertana. *Magyar Nyelvőr* 104. évfolyam 1. szám, 3–16.
- Tolcsvay Nagy G. 1998. *A nyelvi norma*. (Nyelvtudományi értekezések 144.) Budapest: Akadémiai Kiadó.

Zauberga, I. 2005. Handling Terminology in Translation. In: Károly K., Fóris Á. *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 107–117.

Források

- Halász Gy., Széky J. (főszerk.) 1994 (1974–1993). *Britannica Hungarica Világenciklopédia*. vol. I–XVIII. Budapest: Magyar Világ.
- Magay T., Kiss L., Décsi Gy., Tardos K. Végh B., Vértes L. (szerk.) 2003 (1993). *Angol–magyar műszaki és tudományos szótár*. I–II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Országh L. (főszerk.) 1989 (1981). *Angol–magyar kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- The New Encyclopædia Britannica*. 1981 (1973–1974). Chicago/London/Toronto/Geneva/Sydney/Tokyo/Manila/Seoul: Helen Hemingway Benton, Publisher.

Fóris Ágota

Hat terminológia lecke

Pécs: Lexikográfia Kiadó 2005. 118 pp. ISBN 963 219 717 8

A *Lexikográfia és terminológia kézikönyvek* sorozat első kötetével régóta várt, hiánypótló munkát adunk az olvasó kezébe. Régóta várt, mert a terminológia tudományos és gyakorlati kérdéseit összefoglaló első és egyben utolsó nagyobb lélegzetű munka magyar nyelven kerek ötven évvel ezelőtt jelent meg. A terminológia interdiszciplináris kérdéseivel számtalan tudományág és szakma foglalkozik. A nyelvészetten belül például a lexikográfia, a fordítástudomány, a szaknyelv kutatás, a nyelvészetten kívül a szemiotika, az információtudomány és a különböző szakterületek, és ezek határterületén, kicsit mindegyikből merítve, a terminológia. A szerző interdiszciplináris szemlélettel közelíti meg a tudományos problémákat, és kétoldalú alapképzettségéből adódó természetességgel szemléli a terminológia vizsgált kérdéseit, s azokat a magyar nyelvújítás eredményeire alapozva, saját kutatási eredményei segítségével helyezi mai világunkba. Különleges szemléletmódját mutatja, hogy a terminológia alapkérdéseit nem elszigetelten, hanem más nyelvészeti diszciplínákkal való kapcsolatán keresztül vizsgálja. A könyv témakörei: a terminológia előzményei és eredményei, a terminológiai rendszer, a terminológiai norma, terminológia és lexikográfia, terminológia és fordítás, és a terminológia feladatai.

E könyv olyan összefoglaló jellegű munka, amely akár az oktatásban, akár a kutatásban, akár gyakorlati feladatok megoldásában segítséget nyújthat.

Fóris Ágota a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékének, valamint a pécsi Nyelvtudományi Doktori Iskola Alkalmazott Nyelvészeti Programjának és a Veszprémi Egyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola Szaknyelvi Kommunikáció Alprogramjának oktatója, Békésy György Posztdoktori Ösztöndíjas. Kutatási területe a lexikográfia és a terminológia. A *Szótár és oktatás* című könyv és számos más publikáció szerzője, a magyar–olasz és az olasz–magyar műszaki-tudományos szótár és több könyv szerkesztője.

Megrendelhető:

Lexikográfia Kiadó

(Kozág Kutató-Fejlesztő Kft.)

Cím: 7625 Pécs, Zöldfa u. 12.

Tel.: 72/511-622 Fax: 72/511-624 E-mail: kozagkft@axelero.hu

A párhuzamos szövegek alkalmazási lehetőségei a fordításban és a fordításoktatásban

Jóó Etelka

A fordítástudomány egyre nagyobb érdeklődéssel fordul a párhuzamos szövegek felé. Egyre több kutató és gyakorló fordító ismeri fel, hogy ezek a szövegek segédeszközként szolgálhatnak a szótárak, kézikönyvek mellett, ugyanakkor a terminológia gyűjtésének is forrásai lehetnek. A szótárak ugyanis sokszor már megjelenésük pillanatában elavultak, és nem adnak felvilágosítást a legújabb nyelvi fejleményekről. Ezért fontos, hogy a fordítók gyűjtsék és használják ezeket a szövegeket, melyekből nemcsak a szójelentést, hanem az egyes célnyelvi szövegfajták konvencióit is kiolvashatják. A globalizálódó világ és az európai integráció folyamata magával hozza a párhuzamos szövegek mind nagyobb elterjedését. Gondoljunk csak a nemzetközi cégek több nyelven megfogalmazott körleveleire, vagy az Európai Unió dokumentumaira, propaganda-anyagaira. Ezek a szövegek új kihívást jelentenek mind a nyelvtudomány, mind a fordítástudomány számára. Ebben a tanulmányban a párhuzamos szöveg fogalmát, fajtáit, kutatásának helyzetét és alkalmazási lehetőségeit szeretném röviden bemutatni. Gyűjtőmunkám során elsősorban magyar és német szakirodalomra támaszkodtam.

1. A párhuzamos szöveg fogalma és fajtái

A párhuzamos szöveg (Paralleltext) nem egységes fogalom. Mind a német, mind a magyar szakirodalomban sok területen és sokféle értelemben használják, melyek közül csak néhányat sorolok fel: bibliakutatás, bibliamagyarázat, egiptológia, latinoktatás, idegennyelv-oktatás, szövegalkotás (németül „Kreatives Schreiben”), interkulturális kommunikáció.

A **fordítástudomány**ban is többféle értelmezés létezik. A korpusznyelvészet, mint a fordítástudomány egyik részterülete, **tágabban** értelmezi, és **a fordítást**, tehát a célnyelvi szöveget nevezi párhuzamos szövegnek a forrásnyelvihez képest (Wilss 1996, Kohn 1999, Klauudy 2001a, 2002). A **szűkebb** felfogás egyik képviselője, Kvam (1998) szerint azok a szövegek tekinthetők párhuzamos szövegeknek, amelyeknek **azonos a kommunikációs intenciója**, azaz ugyanazon szándékkal íródtak, **ugyanarról a témáról** szólnak, és **ugyanolyan funkciót töltenek be** az egyes kultúrákban, **de egymásnak nem fordításai**.¹ Hasonlóan fogalmaz Göpferich (1998: 184), de az ő definíciójában hangsúlyt kap az azonos szövegfajta-hoz való tartozás is:

„A párhuzamos szövegek különböző nyelvű szövegek, melyeket eredetileg a mindenkori nyelvükön (leginkább kompetens anyanyelvi szerzők) fogalmaznak, melyek tehát egymásnak nem fordításai, de lehetőleg hasonló témával foglalkoznak, és kommunikációs funkciójukban megfelelnek egymásnak, azaz ugyanazon szövegfajta-hoz tartoznak.” (Göpferich 1998: 184, ford. Joó E.)²

A magam részéről a szűkebb felfogást, tehát a két utóbbi definíciót fogadom el, s ebben az értelemben fogom használni a fogalmat.

A párhuzamos szövegek definiálásával és besorolásával sokan foglalkoztak már, csak néhányat említek: Holz-Mänttári (1984), ő a szűkebb értelmezés híve, és Wilss (1996), valamint Kohn (1999), akik megengedik a tágabb értelmezést is, tehát fordításokat is vizsgálnak párhuzamos szövegekként.

A párhuzamos szövegek **helye** a fordítástudomány rendszerén belül az **alkalmazott fordítástudomány** területére esik: a fordító munkáját segítő eszközök, mint szótár, lexikonok, szakkönyvek, fordítói segédletek között említik (Snell-Hornby et al. 1998:184).

2. A párhuzamos szövegek kutatásának helyzete

Hazánkban szinte fehér foltnak számít ez a terület. Néhány, az euronyelvről szóló cikken (Révay 2000), Ajtay-Horváth (2002) és a magam cikkein kívül (Joó 2003, 2004) nem találtam mást a szakirodalomban.

Német nyelvterületen már több éve folynak ilyen irányú kutatások, itt főleg Reiss (1977), Spillner (1981), Reiss és Vermeer (1984, 1991), Göpferich (1995), Wilss (1996) és mások könyveire, tanulmányaira gondolok. A párhuzamos szöveg fogalma, vagy a párhuzamos szövegek összehasonlítása mint téma ezekben a művekben három szempontból merül fel. Ezek a pontok szorosan összefüggnek egymással, különösen az (a) és a (b) pont.

- (a) a **szaknyelv-kutatással** kapcsolatban (Göpferich 1995, Baumann /Kalverkämper 1992, Soellner 1980);
- (b) **általában a szövegfajta, illetve a különböző szövegalkotási konvenciók** és a célnyelvi szöveg megformálásának összefüggése kapcsán (Reiss / Vermeer 1984, 1991, Spillner 1981);
- (c) a **fordításdidaktika** szempontjából (Holz-Mänttári 1994, Wilss 1996).

2.1. Szaknyelv-kutatás

A szaknyelv-kutatásban párhuzamos szöveggé funkcionálnak a tankönyvek és a tudományos folyóiratok cikkei. A párhuzamos szövegek segítséget nyújthatnak egyrészt a terminológia kialakításában, másrészt a szövegfajta-konvenciók megismerésében. Az egyes nyelvekben ugyanis nagyon eltérők lehetnek ezek a konvenciók, pl. a francia-német tudományos-technikai szövegek esetében, ahogy erre Soellner (1980:199) is felhívja a figyelmet, s a fordítónak helyenként igen erőteljesen be kell avatkoznia a forrásnyelvi szövegbe, ha meg akarja őrizni a tartalmi invarianciát.

2.2. A szövegfajta-konvenciók és a szövegalkotás szempontjai

Spillner (1981) tanulmányában a párhuzamos szövegek összehasonlító vizsgálata mutat példát, s eljárását a „kontrasztív textológia” részének tekinti. Szerinte a fordítástudománynak több figyelmet kellene fordítania erre a kérdésre, mert a különböző nyelvek, kultúrák szövegalkotási szabályaiból következtetéseket lehet levonni az egyes szövegfajták konvencióira vonatkozóan. Francia–német–osztrák házassági hirdetések elemézve mutatja be, hogyan befolyásolják a fordítást a szövegfajta-konvenciók. Házassági hirdetésen ebben az esetben nem a partnerkereső hirdetések kell érteni, ahogy ez Magyarországon szokás, hanem azt, amikor a házasulandók, vagy például Franciaországban azok szülei (éppen itt van a konvenciók közötti egyik eltérés) az újságban közzéteszik a házasságkötés szándékát és időpontját, vagy annak megtörténtét. Akár német-osztrák viszonylatban is nagy eltérések lehetnek, ezért sokat segít, ha párhuzamos szövegekből tájékozódik a fordító az egyes nyelvi cselekvések különbségét illetően.

Reiss és Vermeer (1991) szerint a szövegfajták és szövegalkotási konvenciók ismerete segíthet a fordítónak a fordítási stratégia megválasztásában, melynek segítségével aztán a célnyelvi szöveg képes megfelelni a skoposnak, (a fordítás céljának), illetve a célnyelvi olvasó elvárásainak. A szövegértés szempontjából a szövegfajta-konvencióknak három funkcióját különbözteti meg:

(a) **felismerő szignál**, (Erkennungssignal), pl. a (rég) német ételreceptek kezdőformulája: „*Man nehme...*” (magyarul: „Végy...”), melyről mindenki rögtön tudta, hogy melyik szövegfajtaról van szó.

(b) **elvárásokat kiváltó funkció** (Erwartungsauslöser), amely tulajdonképpen az elsőből következik. Ha az olvasó-hallgató felismert egy szövegfajta, máris támadnak bizonyos elvárásai, elképzelései a szöveg folytatását, tartalmát, megformáltságát illetően. Egy gyászjelentésnek, egy ételreceptnek, egy mesének vagy egy meghívónak megvannak a maga szövegalkotási konvenciói, melyek azonban nem feltétlenül egyeznek a célnyelviekkel. A fenti példánál, az ételreceptnél maradván meg kell jegyezni, hogy mindkét nyelvben változtak a konvenciók: a németben már nem használatos a kötőmódú alak, hanem többes szám 1. személyű igealakot, vagy egyszerűen infinitívust használnak. A magyarban többes szám 1. személyű, kijelentő módú, esetleg felszólító módú igealakok állnak a szakácskönyvekben. Ha a szövegfajta-konvenciókat nem ismeri a fordító, jobb esetben nevetést, rosszabb esetben bosszankodást vagy megbotránkozást válthat ki a célnyelvi olvasóból. Reiss/Vermeer szerint kisebb bűnnek számít, ha az ember nyelvi hibát ejt, mintha megsérti a befogadó elvárásait.

(c) **vezérlőszignál-funkció** (Steuerungssignal). Ez különösen olyan esetekben játszik szerepet, amikor ugyanaz a mondat más szövegfajta-hoz vagy szövegtípushoz is tartozik. Reiss és Vermeer (1991:190) a következő mondatot hozza példának: „Dies ist einer der besten Filme, die in den letzten Jahren in Deutschland gedreht worden sind.”³

Ha ez egy filmkritikában áll, mely a szövegfajta közül a recenziókhöz tartozik, szövegtípus szerint pedig informatív, akkor egészen másképp érti az olvasó, mintha ugyanez a mondat egy reklámban állna (szövegfajta: filmreklám, szövegtípus: operatív). A második esetben ugyanis az olvasó érzékeli a szöveg

rábeszélő karakterét, és nem fogja a „legjobb film” kifejezést megbízható információnak tekinteni. A szövegfajta ebben a szituációban szabályozó, vezérlő funkciót látott el a megértésben.

Minden fordításnál felmerül a kérdés: megmaradhat-e ez a hármaskör a célnyelvi szövegben? A válasz attól függ, milyen mértékben felelnek meg ezek a konvenciók a célnyelvben: ha teljesen, akkor csak ún. „nyelvi fordításra” van szükség, ha részben, vagy egyáltalán nem, akkor a fordítónak a Reiss és Vermeer szerint a forrásnyelvi konvencióhoz kell igazodnia. Van még egy lehetősége: új konvenciókat is bevezethet, melynek következtében a szöveg expresszív értéke megnövekszik, de lehet, hogy meghökkenést vagy megbotránkozást vált ki. Ez az eljárás természetesen a szépirodalmi vagy a reklámszövegek esetében képzelhető el, melyeket Koller (1979, 1997) annak idején „normasértő szövegek”-nek nevezett.

Göpferich (1998) ugyanezt a jelenséget másik oldalról világítja meg. Szerinte is három lehetősége van a fordítónak:

(1) **betartja a konvenciókat**, melyek ebben az esetben **illokúciós indikátorként** szerepelnek, és a szövegértést szilárd mederbe terelik. Az olvasó önkéntelenül érzékeli ezeket, és figyelme a tartalomra irányul.

(2) a fordító **tudatosan vét egyes konvenciók ellen, míg másokat betart**: ilyenkor az olvasó csalódik, mivel nem önkéntelenül érzékeli a konvenciókat, ezáltal azok a tudat előterébe kerülnek, és elterelik figyelmét a tartalmi síkról. Ez gyakran fordul elő operatív vagy expresszív szövegeknél.

(3) a fordító **visszaél a konvenciókkal**, pl. egyszerű megállapításokat a tudományos stílusra jellemző modorban ad elő, stb. Pörksen ezeket az eseteket nevezi „nyelvi szemfényvesztés”-nek (Sprachattrappen).

Göpferich természettudományos és technikai szövegekkel foglalkozott, s a párhuzamos szövegek összehasonlító elemzésén keresztül mutatta be azt a módszert, amely elvezet az interlingvális, illetve az interkulturális különbségek felismeréséhez az egyes szövegfajtákon belül. Eredményei a fordítástudomány szempontjából is fontosak, hiszen létrehozott egy olyan angol–német szövegtudományi korpuszt, amihez a fordítók visszanyúlhatnak. Hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a párhuzamos szövegek ne csak ugyanahhoz a szövegfajtaéhoz tartozzanak, hanem témájukban is megegyezzenek, vagy legalább hasonlítsanak, mert a **szövegkonvenciók részterületeken belül is variálódhatnak**. Így pl. egy német szakfolyóirat absztraktját egy angol (vagy bármilyen nyelvű) hasonló absztrakttal kell összehasonlítani. Ezenkívül meg kell győződni arról, hogy az esetleges különbségek valóban a szövegfajta eltérő konvencióiból származnak-e, vagy csak a mindenkor szerzők idiolektusának megnyilvánulásai. Ehhez az szükséges, hogy nyelvpáronként több szerzőtől minél több szöveget vizsgáljunk meg, és csak ezután vonjunk le általános következtetéseket. Célszerű, mondja Göpferich, ha minden fordító összeállít saját maga számára egy korpuszt, amely az általa fordított szövegfajtákból, az általa használt nyelveken írt szövegeket tartalmazza, s ezt a korpuszt állandóan bővíti.

Göpferich szerint az interlingvális, ill. interkulturális különbségek felfedezésére két lehetőség van: az egyik a **fordításösszevetés** (Übersetzungsvergleich), azaz:

a fordítás összevetése az eredeti szöveggel, a másik a **párhuzamos szövegek összevetése** (Paralleltextvergleich). Utóbbi azért lehet hasznosabb, mert a fordítások már többé-kevésbé tartalmazzák a fordító harmonizáló törekvéseit a mindenkori célnyelvi szövegalkotási konvenciókkal kapcsolatban, tehát nem mutatják objektíven a különbségeket, míg a párhuzamos szövegeknél ez a veszély nem áll fenn. A párhuzamos szövegek összehasonlítását Göpferich szerint a következő séma alapján érdemes elvégezni:

1. lépés: meg kell állapítani, hogy az adott szövegfajta megfelelője létezik-e a célnyelvben. Ezzel kapcsolatban hivatkozik Reiss / Vermeer (1984) hármas felosztására: vannak **általános** (generell), azaz minden kultúrában meglévő (pl. levél, mese), **nyelvek fölötti** (übereinzelsprachlich), azaz nem minden kultúrában létező (pl. szonett, oratórium), és csak **egyes nyelvekre jellemző** (einzelsprachlich) szövegfajták, (pl. a japán No-színház, vagy a haiku-költészet).

2. lépés: szövegen kívüli (textextern) kritériumok alapján meg kell állapítani, hogy a két szöveg párhuzamos szövegnek tekinthető-e. (Ilyen kritériumok lehetnek pl. a feladó tudásszintje, a címzett ismertetőjegyei, a kommunikációs szituáció, stb.)

3. lépés: ha csak az egyes nyelvekre jellemző szövegfajta-jellegzetességeket kell megállapítani az elemzés során, akkor az interlingvális összevetést meg kell előznie egy intralingvális összehasonlításnak, melyben az adott nyelv különböző szövegfajtái vannak jelen hasonló tematikával. Így meg lehet állapítani, melyek az egyes szövegeken túlnyúló, általános szövegalkotási jellemzők, és melyek specifikusak egy bizonyos szövegfajta.

2.3. A párhuzamos szövegek és a fordításdidaktika

Ezt az összefüggést több német és magyar kutató vizsgálta (Thiel 1981, 1991, Hönig 1989, Vannerem és Snell-Hornby 1994, Holz-Mänttari 1984, 1994, Nord 1995, Wilss 1996, Kautz 2000, akik különböző modelleket állítottak fel annak ábrázolására, hogyan lehet közelebb férkőzni a szöveghez, hogy kell egy forrásnyelvi szöveget fordítási és egyéb szempontokból elemezni, megkönnyítendő a fordítók, illetve hallgatók számára a szövegértést, és az esetleges bukattók elkerülését. Ezeket a modelleket mutatja be Joó (2004), valamint Vincze 2004-es cikkében. Klaudy (2001, 2004) pedig az anyanyelv és a fordítástudomány kapcsolatáról, illetve az EU-szakszövegek fordításának oktatásáról szóló cikkeiben szól a párhuzamos szövegek fontosságáról és felhasználási lehetőségeiről. Jelen tanulmány keretei nem engedik meg, hogy mindegyik modellel részletesen foglalkozzam. Itt csak Wilss (1996) és Thiel (1981, 1991) felfogásának bemutatásával szeretném megvilágítani a párhuzamos szövegek alkalmazását a fordítói gyakorlat és a fordításoktatás területén.

Wilss egy egész fejezetet szán könyvében a párhuzamos szövegek elemzésének. A párhuzamos szövegek kutatástörténetét felvázolva rámutat arra, hogy ez a munka tulajdonképpen már a 20. század 50-es, 60-as éveiben elkezdődött, amikor a Stylistique comparée képviselői, Vinay/Darbelnet (1958) és Malblanc (1961) anélkül, hogy használták volna a „párhuzamos szöveg” kifejezést, két-nyelvű közlekedési táblákat hasonlítottak össze Kanadában. Felsorolásából ki-

derül, hogy sokkal többen foglalkoztak a párhuzamos szövegekkel, mint gondolnánk, még ha szórványosan is, vagy tudományos tevékenységük melléktermékeként.

Wilss tágabban értelmezi a párhuzamos szöveg fogalmát, ennek megfelelően **háromféle** módszert mutat be a szövegelemzés során: angol–német, illetve német–angol relációban hasonlít össze

- (a) különböző nyelvű, tematikailag, stilisztikailag és szituatív szempontból hasonló szövegeket (tehát szűkebben értelmezett párhuzamos szövegeket);
- (b) egy forrásnyelvi szöveget egy fordítással;
- (c) egy forrásnyelvi szöveget több fordítással.

A fordítások saját diákjaitól származnak. Az összevetés során először mikrokontextuális (lexikai, szintaktikai, frazeológiai), majd makrokontextuális szinten vizsgálja a szövegeket, ezután mondatról-mondatra összehasonlítja őket. A párhuzamos szövegösszevetést elsősorban a fordításoktatás szempontjából tartja fontosnak. Szerinte ez hasznos eszköz arra, hogy tudatosítsuk a hallgatókban a fordítási folyamatot szabályozó tényezőket, és hozzájárul egy átfogó fordításmetodológia kialakításához.

Thiel nagy szerepet szán a **fordításreleváns szövegelemzésnek** a fordításdidaktikában, s ezzel kapcsolatos nézeteit két cikkben foglalja össze (Thiel in Wilss 1981 és in Kapp 1991). A fordításreleváns szövegelemzés kapcsán tér ki a párhuzamos szövegek szerepére is. Szerinte ez a fajta szövegelemzés három szinten lehetséges:

(a) **intralingvális** (szövegen belüli) szinten: ennek célja az, hogy az azonos szövegfajtaéhoz tartozó szövegek magalkotásának szabályszerűségeit megállapítsuk, például a német törvények szövegeinek esetében.

(b) **interlingvális** (nyelvek közötti) szinten: ez a többnyelvű szövegösszevetés. Az előző szintre épül, és az a célja, hogy a nyelvi viselkedés normáit állapítsa meg az egyes nyelvközösségekben. Ezekből aztán le lehet vezetni a szöveg-ekvivalencia normáit.

(c) A **fordításdidaktika** szintje: a fordításszempontú szövegelemzés itt módszerként szerepel. Az első és második szint eredményei ide is beépülnek.

Modelljének leírásakor ő is nagy hangsúlyt helyez a szituációra és a szövegfajta szerepére. A szövegfajta-konvenciók, valamint a szituáció hangsúlyozása – amibe beletartozik a feladó intenciója is – azért fontos, mert a feladó intenciója határozza meg a szöveg funkcióját, amely kifejezésre jut a szöveg megalkotásában. A szövegalkotásnak három dimenziója van: a szemantikai (ez az elsődleges), a szintaktikai és a pragmatikai dimenziók.

A fordításreleváns szövegelemzés szempontjait Thiel a következőképpen határozza meg:

- (a) a tematikus részek sorrendje;
- (b) a szöveg szemantikai információi lexikai, szintagmatikus és szövegszinten;

Az első két pontban kell szerinte tisztázni a reáliákat is.

- (c) a szintaktikai megvalósítás ismérvei;

Ezen a szintagmák és mondatok felépítését, a fő- és mellékmondatok elhelyezkedését, a mondatok hosszúságát, szerkezeti bonyolultságát, a szóképzést érti, valamint ide tartoznak a stilisztikai-retorikai jegyek is.

(d) a szöveg pragmatikai információi;

Ezekben az információkban jut kifejezésre a szöveg címzettre való irányultsága. Különbséget kell tenni nyelvi és nem nyelvi információk között. Utóbbira példa a tagolás, bizonyos szavak, mondatok nyomdatechnikai kiemelése, képi ábrázolások, stb. Ezek mind segítik a befogadót a szöveg megértésében.

Thiel szerint nem feltétlenül szükséges ezt a négy szempontot ilyen sorrendben érvényesíteni az elemzés során, ezek nem hierarchiának, inkább spektrumnak tekinthetők. Az is előfordulhat, hogy egy és ugyanazon szövegelem mind a négy szempontot tekintve releváns.

Modelljét egy tojásfőző használati utasításának elemzésével mutatja be a gyakorlatban. Az **intralingvális szövegösszehasonlítás** keretében tízféle használati utasítást hasonlít össze (kávéfőző, teafőző, egyéb háztartási kisgépek), ebből közös vonásokat keres, s ennek nyomán állapítja meg, hogy milyen egy használati utasítás. Itt utal arra, hogy milyen fontos szerepe van az egynyelvű szövegalkotásban, de a fordításban is a szövegfajta-konvencióknak.

Az **interlingvális összehasonlítást** már nem végzi el, csak az elveit írja le a következőképpen:

- Az összehasonlításnak multilaterálisnak kell lennie, azaz nemcsak a nyelvi, hanem minden szempontból össze kell hasonlítani a szövegeket;
- A kontrasztív grammatika elveit kell alkalmazni, és meg kell keresni az egyező, illetve a különböző elemeket, valamint az eltérő konvenciókat.

Második cikkében (Thiel 1991) továbbfejleszti és általánosítja az előzőben foglaltakat. Új szempontok az előzőekhez képest:

(a) A **szövegfunkció meghatározását** nagyon fontosnak tartja – ez a momentum később másoknál szintén nagy hangsúlyt kap (Reiss/Vermeer 1991, Vermeer 1994, Hönig 1994). A szövegfunkció meghatározásában Bühler (1934, 1965) nyomán Reiss (1971) felosztásához nyúl vissza. Bühler organon-modelljének felhasználásával ugyanis Reiss háromféle szöveget különböztet meg: **tartalmat hangsúlyozó** (inhaltsbetont), **formát hangsúlyozó** (formbetont) és **felhívást hangsúlyozó** (appelbetont) szövegeket. Ezek a fordítónak is nagyon fontosak, hiszen a célnyelvi szövegnek ugyanazt a funkciót kell betöltenie, mint a forrásnyelvnek. (A fordítástudomány későbbi fejlődése során éppen itt jelentkezik a különbség: Hönig, Vermeer, Holz-Mänttári, Nord hangsúlyozzák a fordítói megbízást, amely lehet, hogy megváltoztatja a szöveg eredeti funkcióját.) Thiel szerint a kommunikációs funkcionak megfelelően kell megválasztani a fordítói eszközöket, amelyek lexikális vagy szintaktikai elemek lehetnek.

(b) A **szöveg tartalmi struktúrája** (tartalmi makrostruktúra)

Ez a szempont azt jelenti, hogy meg kell keresni a funkcionális szövegelemeket, de mindig a szöveg egészét kell szem előtt tartani. Ha nehezen érthető a szöveg, akkor először a rövid tartalmát kell összefoglalni (Inhaltsangabe). Itt kiderül, hogy a megértési nehézség nyelvi vagy tárgyi (szakmai) természetű-e. Ha nyelvi, akkor át kell fogalmazni a szöveget, azaz parafrázist kell készíteni. Ha szakmai

eredetű a probléma, akkor **szakkönyvekben, párhuzamos szakszövegekben** kell utánanézni. Csak ezután következhet a fordításszempontrú szövegelemzés.

Thiel hangsúlyozza, hogy a szövegelemzésnek mindig kontrasztívna, azaz nyelvpárspecifikusnak kell lennie, tehát rögtön bele kell számítani a célnyelvi megformálást. Figyelmeztet arra, hogy a lexikai szempontokat nem szabad különválasztani a szintaktikaiaktól, sőt éppen a kettő összefonódását kell tudatosítani. A szemantikai információk mellett pedig meg kell ragadni a pragmatikaiakat is, mert ezeknek is át kell kerülniük a célnyelvi szövegbe. Ezzel összefügg az a fordítóval szembeni elvárás is, hogy az egyes nyelvekben, kultúrákban uralkodó normákat be kell tartani, s a párhuzamos szövegek erre is példát adhatnak. Thiel saját modelljének alkalmazási lehetőségeit a fordításoktatásban és a gyakorló fordítók munkájának segítésében látja.

Hönig, Nord, Holz-Mänttári és Kautz is hangsúlyozzák, hogy szövegelemző modelljeiket elsősorban a fordításoktatás számára alakították ki. Közös bennük az a vonás, hogy előbb a szövegről való gondolkodás, a szöveg alapos megértése következik, melybe beletartozik a feladó és a vevő tágan értelmezett szituációja is, és csak azután jön a tulajdonképpeni fordítás.

3. A burkolt fordítás mint a párhuzamos szövegek különös fajtája

Az utóbbi évtizedben egy újfajta szövegtípus jelent meg a nemzetközi kommunikációban, amely a párhuzamos szövegek egyik alfajának tekinthető: a **burkolt fordítás** (verdecktes Übersetzen). Az elnevezés a Hamburgi Egyetem kutatóitól származik (Juliane House, Claudia Böttger és Julia Probst).⁴ Ezeket a szövegeket egyidejűleg különböző kultúrközösségek címzettjeinek szánták, és nem hagyományos értelemben vett fordítások, hanem már rögtön több nyelven készülnek, és **párhuzamos szövegekként** funkcionálnak (pl. a nemzetközi cégek körlevelei), vagy egy nyelven (legtöbbször angolul) íródnak, ugyanakkor fordítandó szöveggént is szerkesztik őket. Az ilyen szövegeket azért nevezik burkolt fordításnak, mert a „kulturális filter” alkalmazásával (azaz különböző kultúrákra való adaptálással) azt a látszatot keltik, mintha fordítások lennének. Ezek a szövegek elvileg különböznek az eredeti szövegtől mind struktúrájukban, mind tartalmi súlypontozásban, mind pedig a címzett elvárás-horizontjának figyelembevételében, s ezt éppen a kulturális szűrő okozza.

A kutatók megfigyelése szerint azonban az angol-német, angol-francia, valamint az angol-spanyol fordításokban és párhuzamos szövegekben már nem működik ez a kulturális filter a tartalmi mondanivaló visszaadásakor, mivel az angol nyelv gazdasági és kulturális dominanciája következtében mintegy a „lingua franca” szerepét tölti be, s ezáltal „kulturálisan semleges”, vagy inkább nyugat-európai, észak-atlanti jellegű fordítások, ill. párhuzamos szövegek keletkeznek. Hasonló jelenségről számol be Ajtay-Horváth (2002), Klaudy (2001, 2004) és Révay (2000) a magyar szakirodalomban.

Mindez kijelöli a fordítástudomány új irányát, hiszen az így keletkezett hibridszövegeket, mint a nemzetközi nyelvi és kulturális érintkezés termékeit, fokozott érdeklődéssel kell vizsgálnia a jövőben.

4. Összegzés

A párhuzamos szövegek gyűjtése, használata, elemzése véleményem szerint több haszonnal is jár:

- A forrásnyelvi szöveg fordításreleváns elemzése ráirányíthatja a figyelmet olyan részletekre, melyek hozzájárulnak az adott szöveg jobb **megértéséhez**.
- A fordítási órákon nagyon jól lehet elemeztetni a párhuzamos szövegeket a **szövegfajták konvencióinak megállapítása** céljából. Ez természetesen hozzájárul a célnyelvi szöveg jobb megformálásához is. (pl. meghívó, gyászjelentés, termékleírás, stb.)
- A fordításreleváns szövegelemzés segítségével nagyon sok fordítási hiba elkerülhető, de ez az elemzési forma alkalmazható a **hibaelemzésre** és a **fordításkritikára** is.
- A fordítónak rugalmasan kell közelítenie a szöveghez, és egy **másfajta nyelvi gondolkodást** kell megtanulnia, amely eltér a saját anyanyelvétől. Ezt a rugalmasabb nyelvi gondolkodást kell elsősorban megtanítani a hallgatónak a fordításoktatás során.
- A tágabb értelemben vett párhuzamos szövegek szerepet játszanak abban is, hogy a hallgatók **háttérismereteit, nyelvi** (sokszor anyanyelvi) **tudásszintjét** emeljük, és szintetizálőbb gondolkodásra készítsük őket. Nagyon sokszor tapasztaljuk a nyelvi, illetve fordítási órákon, hogy mechanikusan gondolkodnak, egyik tantárgyból tanult ismereteiket nem tudják felhasználni a másikban, azaz nem képesek a tantárgyi koncentrációra.
- A párhuzamos szövegek segítségével bővíthető a **terminológia**. Tudományos cikkek esetében pl. elengedhetetlen, hogy a fordító a legfrissebb célnyelvű szakirodalomból tájékozódjon, hiszen a tudományok állandóan fejlődnek, s az új kifejezések csak jóval később kerülnek be a szótárakba.

A párhuzamos szövegek elemzése, alkalmazása több külföldi egyetemen, fordítóképző intézetben (Bécs, Brüsszel) már évek óta része az oktatásnak, ezt ottani tanulmányútjaim során magam is tapasztaltam. Öröndetes, hogy Magyarországon is egyre jobban elterjed a fordítóképzésben, illetve a nyelvszakos hallgatók oktatásában.

Jegyzetek

¹ Ez a definíció egy nemzetközi konferencián hangzott el Haldenben, 1998. szeptember 9. és 11-e között. A konferenciáról szóló beszámoló megtalálható a következő Internet-címen: *www.daf.uni-muenchen.de*

² „Paralleltexthe sind verschiedensprachige Texte, die originär in ihrer jeweiligen Sprache (am besten von kompetenten Muttersprachlern) erstellt werden, die also keine Übersetzungen voneinander sind, aber ein möglichst ähnliches Thema behandeln und sich in ihrer kommunikativen Funktion entsprechen, das heisst derselben Textsorte angehören.”

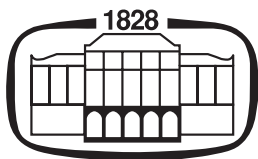
³ „Ez az egyik legjobb film, amelyet az utóbbi években Németországban forgattak.” (ford: Joó E.)

⁴ Covert translation – Verdecktes Übersetzen. Projektleitung: Juliane House, Zentrales Fremdspracheninstitut, Sprachlehrforschung. Mitarbeit: Claudia Böttger, Julia Probst. www.google.de/Paralleltexte/A4

Irodalom

- Ajtay-Horváth, M. 2002. Az integráció nyelvi kihívásai. Az euroszövegek nyelvformáló szerepe. *Fordítástudomány* IV. évf. 2. szám, 5–13.
- Baumann, K. D., Kalverkämper, H. 1992. Kontrastive Fachsprachenforschung. Tübingen: Narr.
- Bühler, K. 1934, 1965. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena.
- Göpferich, S. 1995. *Textsorten in Naturwissenschaften und Technik*. Tübingen: Narr.
- Göpferich, S. 1998. Text, Textsorte, Texttyp. In: Snell-Hornby, M. et al. (Hrsg.) *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg, 61–64.
- Holz-Mänttari, J. 1984. Translatorisches Handeln. Theorie und Methode. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae B 226*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Holz-Mänttari, J. 1994. Translatorisches Handeln. Theoretisch fundierte Berufsprofile. In: Snell-Hornby, M. (Hrsg.) *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. 2. Aufl. Tübingen u. Basel: Francke
- Hönig, H. G. 1989. Die übersetzungsrelevante Textanalyse. In: Königs, F. G. (Hrsg.) *Übersetzungswissenschaft und Fremdsprachenunterricht*. München: Goethe Institut. 121–145.
- Hönig, H. G. 1994. Übersetzen zwischen Reflex und Reflexion – ein Modell der übersetzungsrelevanten Textanalyse. In: Snell-Hornby, M. (Hrsg.) 230–251.
- Joó E. 2003. Párhuzamos szövegek vizsgálata. In: *Diszciplínák találkozása*. Doktorandusz Füzetek 3. Nyíregyháza: Bessenyei Kiadó. 53–59.
- Joó E. 2004. Német és magyar parlamenti beszédek vizsgálata. In: *Magyar tudományosság – európai dimenziók*. Doktorandusz Füzetek 4. Nyíregyháza: Bessenyei Kiadó. 151–169.
- Joó E. 2005. Politikai nyelv és fordítás. Elhangzott a Magyar Tudomány Napja alkalmából rendezett konferencián a Nyíregyházi Főiskolán, 2004 novemberében. A cikk megjelenés alatt a konferencia-kötetben.
- Kautz, U. 2000. *Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens*. München: Iudicium Verlag, Goethe Institut.
- Klaudy K. 2001a. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv korszerűsítéséért? *Magyar Nyelvőr* 125. évf. 2.szám 145–154.
- Klaudy K. 2002. Opponensi vélemény Pápai Vilma doktori disszertációjáról. *Fordítástudomány* IV. évf. 1. szám, 107–112.
- Klaudy K. 2004. Az EU-szakszövegek fordításának oktatása. In: *Miskolci Nyelvi Mozaik*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 11–23.
- Kohn J. 1999. Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordítás oktatásában. I. rész. *Fordítástudomány* 1. évf. 1. szám, 67–78.
- Koller, W. 1997. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 5. Aufl. Wiesbaden: Quelle u. Meyer.
- Malblanc, 1961. *Stylistique comparée du français et de l'allemand. Essai de représentation linguistique comparée et Essai de traduction*. Paris: Didier.
- Nord, Ch. 1995. *Textanalyse und Übersetzen*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Reiss, K. 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München: Hueber.

- Reiss, K. 1976. *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. Monographien 11. Kronberg /Ts.
- Reiss, K., Vermeer, H. J. 1994. *Grundlegung zu einer allgemeinen Translationstheorie*. 2. Aufl. Tübingen: Niemeyer.
- Révay V. 2000. A kialakuló magyar eurónyelv. In: Mihalovics, Á., Révay, V. (szerk.) *Tanulmányok a politikai szaknyelvről*. Nyíregyháza: Bessenyei Kiadó, 73–93.
- Snell-Hornby, M. (Hrsg.) 1994. *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. 2. Aufl., Tübingen und Basel: Francke.
- Snell-Hornby, M., Hönig, H. G., Kussmaul, P., Schmitt, P. A. (Hrsg.) 1998. *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg.
- Soellner, R. 1980. Form und Inhalt. Betrachtungen zur literarischen und technischen Übersetzung. In: Wilss, W., Poulsen, S. O. (Hrsg.) 165–179.
- Spillner, B. 1981. Textsorten im Sprachvergleich: Ansätze zu einer kontrastiven Textologie. In: Kühlwein et al. (Hrsg.) *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*. München: Fink. 239–250.
- Thiel, G. 1981. Überlegungen zur übersetzungsrelevanten Textanalyse. In: Wilss, W. (Hrsg.): *Übersetzungswissenschaft*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 367–383.
- Thiel, G. 1991. Ansätze zu einer Methodologie der übersetzungsrelevanten Textanalyse. In: Kapp, V. (Hrsg.): *Übersetzer und Dolmetscher*. Tübingen: Francke. 174–185.
- Vannerem, M., Snell-Hornby, M. 1994. Die Szene hinter dem Text: „scenes-and-frames semantics“ in der Übersetzung. In: Snell-Hornby, M. (Hrsg.) 184–205.
- Vermeer, H. J. 1994. Übersetzen als kultureller Transfer. In: Snell-Hornby, M. (Hrsg.) 30–53.
- Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparee du francais et de l'anglais. Methode de traduction*. Paris.
- Vincze K. 2004. Fordítás és szövegelemzés – rövid áttekintés a fordításszempon-tú szövegelemzéssel kapcsolatos legfontosabb kérdésekről. In: *Magyar tudományosság, európai dimenziók*. Doktorandusz Füzetek 4. Nyíregyháza: Bessenyei Könyvkiadó. 139–150.
- Wilss, W. 1996. *Übersetzungswissenschaft. Eine Einführung*. Tübingen: Narr.
- Wilss, W., Poulsen, S. O. (Hrsg.) 1980. *Angewandte Übersetzungswissenschaft*. Aarhus: Handelshochschule.

A C R O S S

LANGUAGES AND CULTURES

A Multidisciplinary Journal for Translation and Interpreting Studies

Editor-in-Chief : *Klaudy Kinga*

Consulting Editor: *Heltai Pál*

Managing Editor: *Károly Krisztina*

Across languages and cultures publishes original articles and reviews on all subdisciplines of Translation and Interpreting Studies: general T/I theory, descriptive T/I studies (questions of literary translation, technical, legal, etc. translation, media-translation including questions of dubbing and subtitling, consecutive and simultaneous interpreting, community interpreting, court interpreting etc.), and applied T/I studies (T/I training, translation criticism, computer assisted translation, using corpora in translation etc.). Special emphasis is put on questions of multilingualism, language policy and translation policy. Publications on new research methods and models are especially encouraged. In addition to original research and reviews, the journal publishes interviews with outstanding researchers and professionals in the field, book reviews, news, announcements and advertisements. The papers can equally command the interest of professionals working in translation and interpreting studies, linguists and literary scholars, practising translators, interpreters, editors, publishers, T/I trainees and trainers, language consultants, language policy makers in the international organisations, especially in the European Union. All submissions are reviewed and their acceptance for publication is decided by the editorial board.

AKADÉMIAI KIADÓ

P.O.Box 245, H-1519 Budapest, Hungary, Fax: 36 1 464 8221

<http://www.akkrt.hu> E-mail: kiss.s@akkrt.hu

Korlátozott betűhiba-észlelési képesség és a fordítói korrektúraolvasás szerepe a fordításban

Dudits András

A tény, hogy a szó elszáll, de az írás megmarad, a fordító számára egyszerre áldás és átok. Bár a jól sikerült fordítás fennmaradása meglepedéssel tölti el a fordítót, nincs bosszantóbb, mint amikor a tartalmi, nyelvi és stilisztikai szempontból kifogástalan szövegben ott éktelenkednek a legkülönfélébb helyesírási hibák és elírások, melyek az olvasói összbenyomás szempontjából mégiscsak meghatározó jelentőséggel bírnak.

Jelen tanulmányunkban a saját fordítását átolvadó fordítóra jellemző betűhiba-észlelési képesség korlátozott voltának okait boncolgatjuk, különös tekintettel az emlékezeti interferencia feltételezett szerepére. Először az olvasás különböző típusainak fordításban betöltött szerepét vizsgáljuk, majd – kísérleti eredményekre hivatkozva – a memória és a betűhibák észlelése közötti összefüggéseket elemezzük. Ezt követően megvizsgáljuk a fordítói korrektúraolvasásban rejlő lehetőségeket, illetve a betűhibák kiszűrésére irányuló olvasási módszer korlátait, továbbá felvázoljuk a vizsgált jelenség empirikus kutatásának lehetőségeit. Értekezésünket olvasástechnikai tanácsokkal, valamint néhány átfogóbb kutatási kérdés ismertetésével zárjuk.

1. Az olvasás szerepe a fordításban

A fordításkutatók általában nem sok figyelmet szentelnek az olvasás fordításban betöltött szerepének, így nem meglepő, hogy a témában folytatott empirikus vizsgálatok száma meglehetősen csekély (Shreve et al. 1993). Ennek egyik lehetséges okára utal Toury (1982) megállapítása, miszerint a „fekete dobozban” lejátszódó folyamatok vizsgálata kizárólag *közvetett* módon lehetséges. Nem véletlen tehát, hogy a *közvetlen* módon vizsgálható fordítási produktum rendszerint nagyobb hangsúlyt kap a szakirodalomban. Mindazonáltal – a Holmes (1972) által definiált folyamatorientált fordítástudomány létjogosultságáról tanúskodva – egyre több kutató tesz kísérletet a fordítási folyamatban szerepet játszó kognitív tényezők feltárására, felismervén a fordítás során végbemenő mentális folyamatok elemzésének jelentőségét.

Hatim és Mason (1990) szerint a fordítót – mint olvasót – alapvetően az különbözteti meg a forrásnyelvi szöveg „átlagos” olvasójától, hogy a fordító a szövegalkotás szándékával olvas, illetve kódolás céljából dekódol, következképpen mélyebben és tudatosabban dolgozza fel az olvasott szöveget. Azt is tudjuk azonban, hogy a különböző fordítók különböző stratégiákat alkalmaznak a szöveg feldolgozására. Krings (1986) például különbséget tesz az ún. *követő feldolgo-*

zási stratégia (sukzessive Abarbeitungsstrategie), valamint a *pre-transzlációs tehermentesítő stratégia* (Entlastungsstrategie) között. Míg az előbbi alkalmazása esetén a fordító a fordítási folyamat első fázisában – a teljes szöveget elolvasva – csupán egyfajta globális szövegértésre törekszik, s így csak a második szakaszban dolgozza fel mélyebben a szöveget, addig a tehermentesítő stratégiát követő fordító – a részletekre összpontosítva – már az első szakaszban a fordítási problémák megoldására törekszik, hogy az átváltás fázisában ne okozzon nehézséget számára az adott szövegrész megértése. Természetesen a fordítók gyakran nem olvassák el előzetesen a teljes szöveget (különösképp, ha terjedelmes a fordítandó anyag), s inkább csak „átfutják” azt, vagy bekezdésként olvasnak és fordítanak. A szöveg terjedelme mellett azonban a fordító stratégiaválasztását minden esetben meghatározza a szöveg nehézségi foka, a vonatkozó szövegtípus jellemzőinek ismerete, valamint az adott témában való jártasság is (Shreve et al. 1993).

Az előzőekben tárgyalt átfogó stratégiákon belül a fordítási folyamat különböző fázisaiban az olvasás különböző típusaival találkozhatunk. A Tóth (2002) által vizsgált hét fő olvasástípus közül (*tanulás céljából történő olvasás, ismeretszerző olvasás, funkcionális olvasás, szórakozási célú olvasás, áttekintő olvasás, javító/ellenőrző olvasás és korrektúraolvasás*) az alábbi négy típusnak meghatározó szerepe van a tág értelemben vett fordítási tevékenységben, mely a fordítói megbízástól a számlázásig terjed (vö. 1 táblázat).

Gósy (1999) taxonómiájában a fentiekén túl szerepel egy másik – a fordítás szempontjából bizonyos fokig releváns – olvasástípus: az ún. *kereső olvasás* (scanning), amely abban különbözik az áttekintő olvasástól (skimming), hogy az olvasó konkrét kulcsszavak megtalálása céljából futja át a szöveget. A fordítási folyamatban ezt a műveletet elsősorban a forrásnyelvi szöveg előzetes átolvasása-

1. táblázat:

Az általános olvasástípusok szerepe a fordításban

Általános olvasástípus	Fordítási fázis
Áttekintő olvasás (globális tartalom kiszűrése)	Forrásnyelvi szöveg előzetes átolvasása
Ismeretszerző olvasás (adott témában való elmélyülés)	Előkészületek (háttéranyagok olvasása, kutatómunka)
Javító/ellenőrző olvasás (tartalmi, helyesírási, stilisztikai hibák kiszűrése)	Célnyelvi szöveg utólagos átolvasása
Korrektúraolvasás (betűhibák, elírások kiszűrése)	Célnyelvi szöveg utólagos átolvasása

kor alkalmazhatja a fordító, amikor a szöveget átfésülve megpróbálja lokalizálni azokat a kulcsfontosságú fogalmakat, kifejezéseket, melyek helyes fordítása a szöveg üzenete szempontjából kiemelt jelentőséggel bír, s így előzetes feldolgozást tesz szükségessé.

A fenti kategóriákat áttekintve azonban hiányérzetünk támadhat, hiszen éppen arról az olvasási műveletről nem tettünk említést, melyet a fordító mondatról mondatra haladva végez, amikor a Hatim és Mason (1990) által definiált tudatos céllal olvas. Déjean Le Féal (1988) szerint a fordítói olvasás bizonyos szempontból meghaladja a hagyományos értelemben vett olvasást (vö. Tóth (2002) és Gósy (1999) kategóriái), mivel az olvasás során végrehajtott elemzést a fordító egy lépéssel továbbviszi, hogy a feldolgozott (dekódolt) szöveg a következő fázisban már a megfogalmazás (célnyelvi kódolás) alapjául szolgálhasson. Ugyanakkor Shreve és mtsai. (1993) azt is kimutatták, hogy a fordítási szándék nemcsak az alapos megértést szolgáló, *elemző olvasás* szakaszában, hanem már az előzetes átolvasás fázisában is meghatározza az olvasás módját: kísérletükben a fordítási nehézséget jelentő szövegrészek olvasásakor az olvasási idő már az első olvasáskor megnőtt (jóllehet csak csekély mértékben). Mindennapi tapasztalat továbbá, hogy a fordító – az általános céllal olvasó egyénhez viszonyítva – gyakrabban él az újraolvasás eszközével, hogy az adott szövegrész értelmét a

2. táblázat

A fordítás céljából történő olvasás mint a fordítási fázisokban szerepet játszó olvasástípusok együttese

Olasztástípus	Fordítási fázis
Áttekintő olvasás (globális tartalom kiszűrése)	Forrásnyelvi szöveg előzetes átolvasása
Kereső olvasás	Kulcsfogalmak, szakkifejezések azonosítása
Ismeretszerző olvasás (adott témában való elmélyülés)	Előkészületek (háttéranyagok olvasása, kutatómunka)
Elemző olvasás	Forrásnyelvi szöveg értelmezése
Javító/ellenőrző olvasás (tartalmi, helyesírási, stilisztikai hibák kiszűrése)	Célnyelvi szöveg utólagos átolvasása
Korrektúraolvasás (betűhibák, elírások kiszűrése)	Célnyelvi szöveg utólagos átolvasása

szövegalkotás szakaszában pontosan meg tudja fogalmazni a célnyelven. Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy az olvasás szerepe a fordításban több szempontból is kiemeltnek tekinthető:

1. a fordítási folyamat során az elemző olvasás az átlagosnál mélyebb értelmezéssel párosul, mivel szövegalkotási (kódolási) szándékkal történik,
2. az olvasás – a célnyelvi megfogalmazás fázisa kivételével – a fordítás valamennyi szakaszában meghatározó szerepet játszik,
3. az olvasás főbb típusainak többsége megnyilvánul a fordítási tevékenység során.

A fordításra specifikusan jellemző elemző olvasástípus (vö. 2. táblázat) létezésének igazolása (vagy cáfolata) céljából hasznos lenne empirikus kísérletek keretében megvizsgálni, hogy 1) a hangos gondolkodást rögzítő felvételek, illetve jegyzőkönyvek megerősítik-e a többszöri újraolvasással kapcsolatos tapasztalatainkat, továbbá 2) a fordítók szemmozgásáról készített videofelvételeken – a fixációk, szakkádok és visszafelé történő szemmozgások vonatkozásában – mutatkozik-e bárminemű eltérés a nem fordítás céljából történő olvasás során mért adatokhoz képest. (A betűhibák kiszűrésére irányuló olvasással kapcsolatos kísérletekről lásd 4. pont.)

2. Betűhiba-észlelés olvasás közben

A következőkben az olvasással mint a fordítás végső mozzanatával foglalkozunk, azt vizsgálva, hogy a fordító miért vesz észre kevesebb hibásan írt, elgépelt szót a célnyelvi szövegben, mint a szöveget átolvasó korrektor, vagy Mossop (2001) kifejezésével élve: miért „vak” a fordító, amikor a saját maga által megfogalmazott szöveget olvassa? Mivel a nyelvi megformálás – önmagában is összetett – folyamatának elemzése meghaladja jelen értekezésünk kereteit, az alábbiakban a betűhibák keletkezési okainak feltárására nem teszünk kísérletet, s csupán a már meglévő hibák *észlelésével* összefüggő jelenségeket vesszük górcső alá.

2.1 A fordítói betűhiba-észlelés jelentősége

Mossop (2001) szerint a betűhibák nemcsak azért jelentenek veszélyt, mert aláássák a fordítóba vetett bizalmat, hanem azért is, mert egyúttal kizökkentik az olvasót a gondolatmenet követéséből. Ennél is súlyosabb következményekkel jár azonban, ha az elírás következtében megváltozik egy adott szó jelentése, hiszen az akár egy nagyobb szövegegység értelmének torzulásával is járhat (lásd 3. pont: *tartalmi hibák*). Jelen vizsgálódásunk relevanciáját alátámasztandó, azt is tisztáznunk kell továbbá, hogy miért fontos a *fordítói* hibaészlelés a számítógépes helyesírás-ellenőrzés korában, különösképp ha figyelembe vesszük, hogy a nemzetközi (pl. európai uniós) intézmények térhódításával párhuzamosan mindennaposá vált a kontrollszerkesztők, korrektorok bevonása a fordítási munkába.

Ami ez első felvetést illeti, a szoftveres helyesírás-ellenőrzés hiányosságairól egyszerűen meggyőződhetünk a következő mondatot olvasva: *A számítógépes segédeszközök egyelőre alkalmatlanok például az efféle egyszerű kihagyási hibák észlelésre*, mivel ilyen esetben az adott kontextusban hibásnak tekinthető szó (itt: *észlelésre*) önmagában helyes. Hasonlóképpen azt is beláthatjuk, hogy a kontroll-szerkesztők és korrektorok alkalmazása korántsem tekinthető mindennaposnak, különösképp a szabadúszó fordítók vagy kisebb fordítóirodák által készített fordítások esetében (melyek mennyisége ugyancsak tetemes). De még a nagyobb szervezetek is hajlamosak „spórolni” a korrektúrázason, és elvárják fordítóiktól, hogy saját maguk végezzék az átolvasást. Érdekes módon azonban ennek a hozzáállásnak megvannak a maga előnyei, ahogyan arra Mossop (i.m.) is rámutat, ugyanis a fordítók így nagyobb felelősséget vállalnak saját munkájukért, tudván, hogy nincs más, aki helyettük elvégezné az átolvasást. Láthatjuk tehát, hogy a fordítók sok esetben – elsősorban anyagi okokból vagy a rendelkezésre álló idő korlátozott voltából kifolyólag – kénytelenek saját magukra hagyatkozni a fordítási folyamat utolsó fázisában, így a korrektúraolvasási készség fejlesztésének jelentősége semmiképpen sem elhanyagolható.

2.2 A betűhiba-észlelés korlátai

Különös módon a betűhibák észlelésének egyik legfőbb akadálya a fejlett olvasási készség. Mint Samuels (1994) megállapítja, gyakorlott olvasó esetében az olvasás első szakasza, a dekódolás (a betűsorok megfejtése) automatikusan zajlik, így az egyes szavak felismerése azonnal végbemegy, és elsődlegessé válik a második szakasz, a megértés szerepe. A szemantikai tényezők előtérbe kerülése azonban azt eredményezi, hogy az esetleges betűhibák ellenére az adott kontextusnak megfelelő jelentés aktiválódik (azaz a hibától függetlenül a helyes betűsornak megfelelő egység idéződik fel a mentális lexikonból), mivel a dekódolás automatizmusa folytán az olvasóban nem tudatosul a betűsorbéli hibát jelző hibaüzenet (Gósy 1999). Mattingly és Downing (idézi Gósy i.m.) megfigyelései szerint a gyakorlott olvasó ráadásul impresszionisztikusan olvas, azaz mélyebb nyelvi elemzés nélkül, globálisan próbálja értelmezni a mondatokat, olyan elvárásokra, következtetésekre és asszociációkra építve, melyeknek köszönhetően a teljes értelem kikövetkeztetéséhez elegendő néhány részlet azonosítása. Ez az oka tehát annak, hogy az átlagos olvasó számára sok esetben nem tűnnek fel az apróbb elírások.

3. A korrektúraolvasás

Az előző pontban tárgyalt kognitív mechanizmusok ellensúlyozására szolgál a korrektúraolvasás, amellyel fokozható a betűhibák kiszűrésének hatékonysága. Korrektúraolvasás esetén ugyanis a tartalom követésével szemben a betűsorokra való összpontosítás kerül előtérbe, így mérséklődik a dekódolás automatizmusának mértéke (Gósy 1999). Ennek megfelelően gyakoribbá válik az egyes elemek újraolvasása, továbbá az olvasás sebessége is csökken (Tóth 2002). Az olvasási tempóval kapcsolatban Madraso (1993) megállapítja, hogy a hangos olvasás

módszerével tartható a visszafogott olvasási sebesség, így több hiba észlelhető, mint amikor némán történik a korrektúraolvasás. Hasonló hatást figyelt meg Porte (2001) szubvokalizáció (a hangképző szervek izmainak mozgatásával párosuló néma olvasás), valamint az olvasott szöveg ujjal való követése esetén. Ezek a műveletek ugyanis gátolják a megszokott megértési mechanizmust, így az olvasó kognitív kapacitásának nagyobb hányadát fordíthatja az alacsonyabb rendű dekódolási műveletre. Mivel azonban – az önkéntelen korrekciós folyamat gátlása céljából – e módszerek mindegyike a megértési mechanizmus tudatos háttérbe szorítását igényli (Tóth i.m.), a korrektúraolvasás jelentős erőfeszítést kíván az olvasó részéről, így különösen fárasztó. Ennek egyik kedvezőtlen hatása, hogy a hibaészlelési hatékonyság nagyobb terjedelmű szövegek esetén fokozottan korlátozott.

Paradox módon, a korrektúraolvasási technika, mely a betűsorokra való összpontosításhoz szükséges, egyúttal gátolhatja bizonyos betűhibák felismerését. A betűkre való koncentráció ugyanis a tartalmi összefüggések értelmezésének háttérbe szorulásával jár. *Tartalmi* hibát hordozó elírások esetén azonban a hibás forma szintén értelemmel bír, így amennyiben az olvasó kizárólag a betűsorokra koncentrálna, az ilyen jellegű hibákat nem fogja észlelni (Gósy i.m.) – legfeljebb abban az esetben, ha célzóvizet fagyaszt (helyesebben: *fogyaszt*).

4. Az emlékezet szerepe az olvasásban – új megvilágításban

Az előzőekben tárgyaltak jól tükrözik, mennyire megterhelő a korrektúraolvasás – végezze azt külön korrektor, vagy maga a szöveg szerzője/fordítója. Ez utóbbi esetben azonban – feltételezésünk szerint – a hibák észlelését a fokozott fáradékonyság mellett egy másik tényező is gátolja: a szemantikus emlékezet. Mivel a szöveg szerzője és olvasója azonos, a dekódolás automatizmusának mérséklése fokozott erőfeszítést igényel, hiszen a szövegkörnyezet hatása mellett a szemantikus memória is megnehezíti a betűsorokra való összpontosítást. A szövegalkotás (megfogalmazás, ismételt átolvasás, átfogalmazás) során ugyanis a szerző emlékezetében mély nyomot hagy a szöveg, így olvasáskor nemcsak a jelentés automatikus aktiválódása gátolhatja a hibaészlelést, hanem egyfajta emlékezeti interferencia is, melynek hatására a szerző/fordító önkéntelenül „emlékezetből” olvas. Ezt támasztja alá Craik és Lockhart (1972) kutatása is, amely szerint az inger feldolgozása során működő figyelmi és perceptuális folyamatok alapvetően meghatározzák, hogy mi tárolódik a hosszú távú emlékezetben, továbbá a mélyebb feldolgozás (mely egyúttal fokozott szemantikus és kognitív feldolgozást jelent) tartósabb bevésődést eredményez, mint a felszínes feldolgozás. Az agyműködés szintjén a feldolgozás mélysége abban nyilvánul meg, hogy az effajta szemantikus feldolgozási folyamat a bal prefrontális kéreg aktivitásának jelentős mértékű (képalkotó eljárásokkal kimutatható) fokozódásával jár (Solso 1995).

Miközben az olvasás elképzelhetetlen a szenzoros regiszterek, a munkamemória, valamint a szemantikus emlékezet összehangolt működése nélkül, mint azt az előzőekben láttuk, a *betűhibák kiszűrésére irányuló* olvasást – paradox módon – jelentősen megnehezítheti az emlékezet, ha a szöveg szerzője és olvasója

ugyanaz a személy. Habár kétségtelen, hogy a mélyebb feldolgozás fokozottabb bevésődést eredményez, ez a megállapítás önmagában nem igazolja az emlékezeti interferenciával kapcsolatos hipotézisünket, hiszen a szemantikus mélyfeldolgozással kapcsolatos vizsgálatok a folyamat *tudatos emlékezésre* gyakorolt hatását mérik (különböző felismeréses és felidézéses feladatok formájában). Hipotézisünk szempontjából azonban a *tudatosság hiánya* meghatározó, hiszen az emlékezeti interferencia nem a tudatos emlékezéssel függ össze: az átolvasást végző szerző/fordító-olvasó semmi esetre sem *törekszik* felidézésre, következésképpen az előhívás nem tudatosan benne, és csupán implicit módon nyilvánul meg az emlékezet hatása (a Schachter (1987) által implicit emlékezetnek nevezett memóriatípus jellemzőinek megfelelően).

4.1 Az emlékezeti interferencia – empirikus megközelítésben

Az emlékezet – az olvasás itt vizsgált speciális esetében megnyilvánuló – kedvezőtlen hatására az olvasási folyamatban szerepet játszó tényezők jellemzőinek megfigyeléséből következtethetünk. Szerencsére a bonyolult agyi képkalkotó eljárások mellett egyéb módszerek is léteznek a vonatkozó jelenségek vizsgálatára: például mérni tudjuk, hogy olvasás közben milyen gyakran és mennyi ideig rögzíti figyelmét (fixál) az olvasó egy adott szóra azért, hogy kiszűrje belőle a megértéshez szükséges információt. Az alábbiakban olyan empirikus kutatásokról számolunk be, melyekben a fixációs idő vizsgálata jelen elmélkedésünk szempontjából relevánsnak tekinthető.

1) Shebilske és Fisher (1981) kísérleti eredménye, miszerint az olvasók hosszabb ideig fixálnak az új, mint a már ismerős információkra, azt mutatja, hogy a memória alapvetően meghatározza a fixációk időtartamát. Mivel a fordító/szerző számára a saját szövegében szereplő információk minden kétséget kizáróan ismerősek (hiszen nyomot hagytak emlékezetében), megállapíthatjuk, hogy amennyiben a szöveg szerzője és olvasója azonos, a fixációk időtartama rövidebb, mint amikor az olvasó nem azonos a szerzővel. Ha pedig az olvasó rövidebb ideig fixál egy adott szóra, csökken az abban található betűhibák felismerésének valószínűsége.

2) Frazier és Rayner (1992) kutatása arról tanúskodik, hogy a váratlan, bonyolult, többféleképpen értelmezhető vagy bizonyos szempontból fontos információkra való fixálás gyakran megismétlődik, vagyis olvasáskor visszaugrunk a nehézséget jelentő elemekhez. A saját szövegét átolvasó szerző/fordító esetében az ilyen jellegű ismételt fixálások valószínűsége természetesen alacsonyabb, hiszen az adott elem megfogalmazása éppen annak a személynek tulajdonítható, aki az átolvasást végzi, így annak azonosítása/értelmezése nem jelenthet fokozott nehézséget.

3) Ugyancsak empirikus kutatások igazolják, hogy egy adott szót kisebb valószínűséggel fixálunk, amennyiben szövegbeli helye a kontextus alapján megjósolható (Ehrlich és Rayner 1981). Feltételezhető, hogy a szöveggörnyezet effajta hatása a kontextus előzetes ismeretében (vagyis a megfogalmazásból és többszöri átolvasásból fakadó bevésődés folytán) fokozottabban jelentkezik, következésképpen *saját* szöveg esetében még inkább csökken a megjósolható szavak fixálására fordított idő.

4) Kísérletileg igazolható, hogy a fixációk ideje egyenesen arányos a szöveg nehézségi fokával, vagyis minél nehezebb egy szöveg, annál tovább tartanak az egyes fixációk (Tóth 2002). Ha figyelembe vesszük, hogy a szerző/fordító számára – a megfogalmazás, valamint a többszöri átolvasás és átfogalmazás (azaz a szövegalkotás) eredményeképpen kialakuló emléknymok folytán – a saját szöveg *könnyebbnek* számít, mint más szerző azonos nehézségi fokú szövege, feltételezhetjük, hogy adott személy esetében a fixációs idő saját szövegek átolvasásakor rövidebb lesz, mint mások által fogalmazott szövegek esetében.

Jóllehet az előzőekben ismertetett kísérletek a fixációk időtartamának mérésén keresztül – közvetett módon – alátámasztják a memória betűhiba-észlelésre gyakorolt hatását (saját szövegét átolvasó szerző/fordító esetében), hipotézisünk igazolásához olyan empirikus vizsgálatokra lenne szükség, melyekben e jelenséget közvetlenül – a fixációk időtartamát *szerzői/fordítói* olvasás esetében mérve – vizsgáljuk.

5. A szerzői/fordítói betűhiba-észlelés empirikus kutatásának lehetőségei

Az alábbiakban olyan kísérletekre teszünk javaslatot, melyekben konkrétan a szerzői/fordítói betűhiba-észleléssel összefüggő – korábbiakban tárgyalt – jelenséget vizsgáljuk, vagyis azt, hogy a szerző/fordító saját szövegeiben miért észleli ritkábban az elírásokat, mint másokéban. Mint látni fogjuk, a mért eredményeket mind a négy esetben csupán a memória – előzőekben alátámasztott – szerepével összefüggésben vizsgáljuk, mivel a kísérleti személy *figyelmét* befolyásoló környezeti és affektív tényezők mérése (egyszerű olvasási feladatról lévén szó) meglehetősen körülményes lenne. Minthogy azonban az alany mindegyik kísérleti feladat esetében azonos, és a feladat teljesítéséhez elengedhetetlen az összpontosított figyelem, a figyelmet az adott keretek között konstansnak tekinthetjük (főként abban az esetben, ha laboratóriumi körülményeket biztosítunk a vizsgálathoz, azaz kizárjuk azokat a külső ingereket, melyek az alany figyelmét elterelhetik a szövegről). Az affektív hatások mérséklése érdekében azonban legfeljebb arra törekedhetünk, hogy a szövegek tartalma ne váltson ki fokozottabb érzelmi reakciót az alanyból, vagy legalábbis averziót ne ébresszen benne, így a szöveg kiválasztásakor minden esetben kellő körültekintéssel kell eljárni. Mindazonáltal alapfeltevésünk értelmében a vizsgált olvasási műveletben – a nehezen mérhető környezeti és affektív tényezők mellett – éppen a memória határozza meg a figyelem fokát, ti. a szövegalkotás során végbemenő emlékezeti bevésődés mértékével fordított arányban csökken a szöveg átolvasásakor jellemző figyelem. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a környezeti és affektív tényezők fordításra gyakorolt hatása a hangosan gondolkodás rögzítésének módszerével bizonyos fokig vizsgálható (vö. Jääskeläinen 1999).

5.1 A szerzői/fordítói betűhiba-észlelés vizsgálatának szempontjai

A szerzői/fordítói betűhiba-észlelési képesség mérése az alábbiakban meghatározott szövegfajták újraolvasásának összevető vizsgálatát igényli.

1. A kísérleti alany által adott témában, műfajban és terjedelemben írt/fordított, valamint adott számú alkalommal átolvasott szöveg;
2. Az 1. pontban megjelölt szöveggel azonos témában, műfajban és terjedelemben más által írt, valamint az alany által – az 1. pontban meghatározottakkal megegyező számú alkalommal – olvasott szöveg.

Az adatfelvétel módja lehet: hangos olvasásról készített hangfelvétel vagy az olvasás közbeni fixációk képi rögzítése. Az adatrögzítés időpontját úgy kell meghatározni, hogy a legutóbbi olvasás és a rögzítés időpontja közötti időtartam megfeleljen annak az átlagos időtartamnak, amelyet az alany – fordítói munkája során – az írt/fordított szövegek „pihentetésére” általában szánni szokott.

A hangos olvasás rögzítésével adatok nyerhetők: az olvasási tempóról, illetve annak esetleges ingadozásáról; az artikuláció fokáról; valamint az újraolvasás gyakoriságáról. Ezek a tényezők a következők szerint tükrözik az olvasott szöveg ismeretének (bevésődésének) mértékét: 1) a gyorsabb olvasási tempó fokozottabb bevésődésre utal; 2) a pontatlan artikuláció fokozottabb bevésődésre utal; és 3) a ritkább újraolvasás fokozottabb bevésődésre utal (vö. 4.1 pont). Az alany által írt/fordított és a más által írt szövegekre vonatkozó adatok összevetésével így következtetni lehet a kétféle szöveg esetében jellemző bevésődés fokának azonosságára vagy különbözőségére.

A fixációk képi rögzítésével – az előzőekben ismertetett feltételek mellett – a következő tényezőkről lehet adatot gyűjteni: a fixációk gyakorisága és időtartama; a szakkádok (fixációk közötti szemmozgások) hossza; valamint a visszafelé irányuló szemmozgások gyakorisága. A kísérlet során mért adatok a következőképpen értelmezhetők: 1) a ritkább és rövidebb fixációk mélyebb emléknymokat jeleznek; 2) a hosszabb szakkádok mélyebb emléknymokat jeleznek; és 3) a visszafelé irányuló szemmozgás ritkasága mélyebb emléknymokat jelez. Az adatok összevetése ez esetben is a bevésődés fokával kapcsolatos következtetések levonását teszi lehetővé.

5.2 A szerzői és a fordítói szerep különbözőségei

Habár mind ez idáig egyenlőséjlet tettünk szerző és fordító közé, további vizsgálódásunk szempontjából fontos, hogy megkülönböztessük egymástól az író és a fordító által végzett szövegalkotás (mint az emlékezeti interferencia forrása) jellemzőit. Először is a fordítás folyamatában a percepció hangsúlyosabb szerephez jut, mint a nem fordított (eredeti) szövegek esetében, hiszen míg a szerző „csupán” megfogalmazza a gondolatokat, a fordítónak előbb meg kell értenie a gondolatokat (forrásnyelvi szöveg olvasása/értelmezése), és csak azután következhet a produkció (célnyelvi megfogalmazás) fázisa, amely ráadásul már egy másik kódban (nyelven) zajlik. Mindez jelentős mértékben megnehezíti a szövegalkotást, hiszen a fordított szövegnek hűen kell tükröznie az eredeti szöveg értelmét, következésképpen a fordító mozgástere korlátozott (a produkciót fokozottan meghatározza az azt megelőző percepció). A fordító feladata tehát kognitív szempontból meglehetősen összetett.

Jelen vizsgálódásunkkal összefüggésben érdekes lenne feltárni, vajon a fordítási folyamat összetettsége (percepció – átkódolás – produkció), valamint az

adott gondolat kétféle megfogalmazásban történő olvasása (eredeti szöveg és célnyelvi változat) mélyebb bevéődést eredményez-e, mint a saját gondolatok megfogalmazása. Ehhez egyrészt a saját gondolatokat megörökítő szövegek, másrészt a más (forrásnyelvi) szerző gondolatait tartalmazó szövegek olvasási módja közötti esetleges eltérések kimutatására lenne szükség. A következőkben az e célra szolgáló kísérletek tervezésénél mérlegelendő tényezőket vesszük sorra.

5.3 A fordítói betűhiba-észlelés vizsgálatának szempontjai

A fordítói betűhiba-észlelési képesség mérése a *kísérleti alany által* azonos témában, műfajban és terjedelemben 1) írt és 2) fordított szövegek olvasásának vizsgálatát igényli. Az adatfelvétel módja lehet: hangos olvasásról készített hangfelvétel vagy a fixációk képi rögzítése. Az adatrögzítés időpontját úgy kell meghatározni, hogy a szövegalkotás befejezése és az átolvasás (adatrögzítés) között eltelt idő megfeleljen annak az átlagos időtartamnak, amelyet az alany – fordítói munkája során – a szöveg „pihentetésére” szálni szokott.

Habár nem minden fordító él a hangos olvasás lehetőségével, mivel a kísérletben mind a fordított, mind a nem fordított szöveg olvasása hangosan történik, az alany által megszokott módszertől való esetleges eltérés a kísérlet megbízhatóságát nem befolyásolja. (A kísérlet érvényességének megítélése szempontjából megjegyezzük, hogy klasszikus művében Nida (1964) a célnyelvi szöveg felolvasását a fordítási folyamat szerves részét képező műveletek közé sorolja – talán nem véletlenül.) A hangos olvasás folyamatát rögzítő felvételek segítségével adatok nyerhetők: az olvasási tempóról, illetve annak esetleges ingadozásáról; az artikuláció fokáról; valamint az újraolvasás gyakoriságáról. Ezek a tényezők a következők szerint tükrözik az olvasott szöveg ismeretének (bevéődésének) mértékét: 1) a gyorsabb olvasási tempó fokozottabb bevéődésre utal; 2) a pontatlan artikuláció fokozottabb bevéődésre utal; és 3) a ritkább újraolvasás fokozottabb bevéődésre utal (vö. 4.1 pont). A fordított és a nem fordított szövegekre vonatkozó adatok összevetésével így következtetni lehet a kétféle szöveg esetében jellemző bevéődés fokának azonosságára vagy különbözőségére.

Az olvasás közbeni fixációk képi rögzítésével – az előzőekben ismertetett felvételek mellett – adatokat lehet gyűjteni: 1) a fixációk gyakoriságáról és időtartamáról; 2) a szakkádok hosszáról; valamint 3) a visszafelé irányuló szemmozgások gyakoriságáról. A mért adatok a következők szerint értelmezendők: 1) a ritkább és rövidebb fixációk mélyebb bevéődést jeleznek; 2) a hosszabb szakkádok mélyebb bevéődést jeleznek; és 3) a visszafelé irányuló szemmozgás ritkasága mélyebb bevéődést jelez. Az adatok összevetése a két esetben jellemző bevéődés fokának azonosságával vagy különbözőségével kapcsolatos következtetések levonását teszi lehetővé.

6. A fordítói betűhiba-észlelés hatékonyságát elősegítő stratégiák és módszerek

Miután megvizsgáltuk a fordítói betűhiba-észlelési képesség korlátozott voltának lehetséges okait, valamint az egyik ok empirikus kutatásának lehetőségeit, a kö-

vetkezőkben tekintsük át röviden azokat a stratégiákat és módszereket, melyekkel bizonyos fokig javítható a hibák kiszűrésének hatékonysága.

A legkézenfekvőbb lehetőség természetesen a korrektúraolvasási képesség fejlesztése. Habár – mint láttuk – a módszernek megvannak a maga korlátai, kellő gyakorlat esetén hatékony segítséget jelenthet a saját fordítását átolvasó fordító számára. A módszer legfőbb hiányossága (ti. a tartalmi hibák kiszűrésére való alkalmatlansága) pedig többé-kevésbé kiküszöbölhető, ha a korrektúraolvasás fázisát megelőzi a javító/ellenőrző olvasás, amely a tartalmi hibák észlelésére irányul. A kétféle olvasási műveletet azért tanácsos külön-külön végezni, mert eltérő szinten történő feldolgozást jelentenek: míg javító/ellenőrző olvasás esetén elsősorban mondat-, illetve bekezdésszinten történik az ellenőrzés, addig a korrektúraolvasás csupán a betűk és a szavak szintjére terjed ki. A makro- és a mikroszintű figyelem egyidejű gyakorlása vagy sűrű váltakoztatása pedig – amellett, hogy rendkívül fárasztó – a hibaészlelési hatékonyság fokozott csökkenését eredményezi.

Mint azt a 3. pontban láttuk, a hangos olvasás, a szubvokalizáció, valamint az olvasott szöveg ujjal való követése szintén fokozhatja a betűhiba-észlelés hatékonyságát, mivel ezek a feladatok bizonyos fokig gátolják a megértési folyamatot, s így nem következik be a megértés primátusából fakadó automatikus hibakorrektúra. Hasonló eredménnyel jár, ha korlátozzuk az egyszerre észlelhető elemek mennyiségét, vagyis ha technikai úton megszabjuk, hogy olvasás közben hány szó látható egy időben (Porte 1999). Jóllehet e kísérleti módszer kivitelezhetősége a mindennapi fordítói gyakorlatra vetítve erősen megkérdőjelezhető, a többi technikához hasonlóan, e technika – kísérletben mért – hatékonysága is arra enged következtetni, hogy a fordítói betűhiba-észlelési hatékonyság fokozásának kulcsa a folyékony olvasást gátló tényezőkben rejlik, vagyis a megoldást az alacsonyabb szintű műveletekre épülő olvasástechnikák egyéni fejlesztése jelentheti.

7. A fordítás céljából történő olvasás pszichológiájának kutatása felé

Értekezésünk végén felhívjuk a figyelmet arra, hogy az előzőekben tárgyalt jelenség vizsgálata egy jóval átfogóbb terület, a fordítás céljából történő olvasás funkcionális és kognitív jellemzőinek kutatására ösztönözhet bennünket, aminek gyakorlati és fordításelméleti jelentősége egyaránt van.

Mint láttuk, a jelen elmélkedésünk központi témáját képező korrektúraolvasás mellett a fordítás folyamatában az ismeretszerző, a kereső, az áttekintő, a javító/ellenőrző és az elemző olvasás szintén szerepet játszik. Ezek jellemzőinek és kölcsönhatásának átfogó vizsgálata elősegítheti a fordítás során működő percepciók funkcionális összjátékának alaposabb megértését, mely – a különböző olvasási technikák tudatos fejlesztését lehetővé téve – a fordítói kompetencia fejlődését szolgálhatja. A fordítói kompetencia szempontjából ugyanis valamennyi releváns olvasási technika elsajátítása jelentőséggel bír, nemcsak a szövegértelmezés céljából végzett olvasás, melyet, mint tudjuk, alapvetően meghatároz a célnyelvi megfogalmazás szándéka (vö. Hatim és Mason 1990).

A fordító által kódolás (célnyelvi megfogalmazás) céljával végzett értelmezés és az általános értelmezés közötti esetleges különbségekről elsősorban az automatikus feldolgozás folyamatát megszakító, *tudatos* figyelemről tanúskodó szakaszok vizsgálatán keresztül szerezhetünk hasznos ismereteket, mivel a későbbi megfogalmazáshoz szükséges mély szemantikus feldolgozás ezekben a szakaszokban megy végbe (vö. 4. pont). A tudatos feldolgozási szakasz kognitív pszichológiai jellemzőinek kutatásában a hangos gondolkodást rögzítő felvételek, illetve jegyzőkönyvek, kognitív idegtudományi vizsgálatában pedig a különböző képpalkotó eljárások által kínált lehetőségek lehetnek segítségünkre. Ezeknek az empirikus kutatásoknak az eredményei jelentős mértékben hozzájárulhatnak a „fekete dobozban” zajló rejtett folyamatok feltáráshoz.

Irodalom

- Craik, F.I.M. & Lockhart, R.S. 1972. Levels of processing: A framework of memory research. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* Vol. 11. 671–684.
- Déjean Le Féal, K. 1988. A look into the Black Box. *Fremdsprachen* Vol. 4. 237–240.
- Ehrlich, S.F. & Rayner, K. 1981. Contextual effects on word perception and eye movement during reading. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* Vol. 22. 75–87.
- Frazier, L. & Rayner, K. 1982. Making and correcting errors during sentence comprehension: Eye movements in the analysis of structurally ambiguous sentences. *Cognitive Psychology* Vol. 14. 178–210.
- Gósy M. 1999. *Pszicholingvisztika*. Bp.: Corvina.
- Hatim, B. & Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman.
- Holmes, J. 1972. The Name and Nature of Translation Studies. 1st ed.: *APPTS Series of the Translation Studies Section, Dept. of General Literary Studies*. Amsterdam: University Press. 2nd ed. In: Holmes, J. 1988. *Translated!* Amsterdam: Rodopi.
- Jääskeläinen, R. 1999. Tapping the Process: An Explorative Study of the Cognitive and Affective Factors Involved in Translating. In: *University of Joensuu, Publications in the Humanities*. No. 22. Joensuu: Joensuu yliopisto.
- Krings, H.P. 1986. *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht: Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern*. Tübingen: Narr.
- Madraso, J. 1993. Proof-reading: the skill we have neglected to teach. *English Journal* Vol. 82. No. 2. 32–42.
- Mossop, B. 2001. *Revising and Editing for Translators*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Nida, E.A. 1964. *Toward a Science of Translating, with Special Reference to Principles and Procedures involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Porte, G. 2001. Losing sight of errors: the effects of typographical conditions on error salience in L2 proof-reading. *System* Vol. 29. No. 1. 137–148.
- Samuels, S. 1994. Toward a Theory of Automatic Information Processing in Reading. In R.B. Ruddell & N.J. Unrau (Eds.). *Theoretical Models and Processes of Reading*. 4th ed. Newark, DE: International Reading Association.
- Schachter, D.L. 1987. Implicit Memory: History and current status. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* Vol. 13. 501–518.
- Shebilske, W.L. & Fisher, D.F. 1981. Eye movements reveal strategies of flexible reading strategies. In: Kamil, M.L. (ed.). *Directions in reading: Research and instruction*. (30th

-
- Yearbook of the National Reading Conference*). Washington, D.C.: National Reading Conference.
- Shreve, G.M. et al. 1993. Is There a Special Kind of “Reading” for Translation? An Empirical Investigation of Reading in the Translation Process. *Target* Vol. 5. No. 1. 501–518.
- Solso, R.L. 1995. *Cognitive Psychology*. Boston: Allyn and Bacon.
- Tóth L. 2002. *Az olvasás pszichológiája*. Debrecen: Pedellus Tankönyvkiadó.
- Toury, G. 1982. A Rationale for Descriptive Translation Studies. *Dispositio* Vol. 7. 19–39.

Körkép a spanyol fordítástudományról

Sermann Eszter

„¿No es traducir, sin remedio,
un afán utópico?”
Ortega y Gasset

1. A kezdetek

A fordítás Spanyolországban a XII. század első évtizedeiben kezdődik, és már a XIII. században virágkorát éli. 712-ben Toledót, amely addig vizigót uralom alatt állt, elfoglalják az arabok, majd 1085-ben a keresztények VI. Alfonz vezetésével győztesen bevonulnak a városba. A 373 évig tartó arab uralom Toledót az iszlám világ egyik legbefolyásosabb nyugati központjává teszi, ahol az arab tudományos művek fordítása folyamatos és igen termékeny. Rajmund érsek (1126–1152) kezdeményezésére a XII. század elején arab–latin tanulmányokkal foglalkozó iskola jön létre, amely később toledói fordítóiskola néven vált ismertté, s a XII–XIII. századi Európában a fordítói tevékenység legjelentősebb központja lett. A városban, ahol igen gazdag könyvtárak voltak, békében éltek együtt muzulmánok, keresztények és zsidók. A zsidók gyakran közvetítő szerepet tölthettek be a másik két csoport között, mivel minden művelt zsidó ismerte az arab nyelvet. A spanyol, és azon keresztül az európai kultúra fejlődésére nagy hatással voltak a toledói iskolában készült fordítások, ugyanis ezeknek köszönhetően a nyugati emberek megismerhették az arab világ vívmányait, a kereszténység hasznosíthatta azt a tudásanyagot, amelyet az arab világ felhalmozott az asztronómia, az asztrológia, a matematika és az orvostudomány területén (Pym 2000:34).

A fordítók csoportban dolgoztak, a munka két fő fázisból állt: egy tudós, aki ismerte mind az arab, mind pedig a kasztíliai nyelvet, szóban mondatról mondatra lefordította arabból a fordítandó művet kasztíliai nyelvre, majd a fordító latinra ültette át, és lejegyezte. A fordítói munkában arabul beszélő mozarabok (keresztények, akik hűek maradtak vallásukhoz a muzulmán uralom idején is), valamint zsidók vettek részt, ők adták az arab nyelvű szövegek szóbeli fordítását, valamint azok a mozarab tisztviselők, akik latin nyelven papírra vetették a hallottakat (Pym 2000:45). Főleg görög szerzők műveit fordították arab nyelvből, arab kommentárokkal, valamint eredetileg arab nyelven született tudományos műveket is. Egyes kutatók nem tartják megfelelőnek az 'iskola' elnevezést, mivel a toledói központ nem felel meg a mai értelemben vett fordítóiskola kritériumainak, az viszont bizonyos, hogy itt gyűltek össze és közös módszerek alapján dolgoztak együtt a kor tudósai (García Yebra 1989: 324).

A toledói iskola fénykora folytatódott X. (Bölcs) Alfonz uralkodása alatt (1254–1284). A király, akit inkább vonzottak a betűk, mint a fegyverek, meg akarta ismertetni alattvalóival az arab tudomány és irodalom kincseit, de nem

csak a művelt emberekkel, akik értették a latint. Támogatta a kasztíliai nyelv elterjesztését a katolikus egyház eszközeként tartott latinnal szemben, kasztíliai nyelvre fordította a XIII. században az Ótestamentumot, valamint támogatta a XII. században latinra fordított arab és görög művek kasztíliai változatának népszerűsítését (Pym 2000:61). A legnagyobb hasznot azonban mégsem a spanyolok húzták az arab tudásanyag birtoklásából. Franciaország és Itália a XII–XIII. században felkészültebb volt, hogy magába olvassza a szellemi kincseket, ennek ellenére X. Alfonz uralkodása alatt a tudományok oly mértékű virágzásának lehetünk tanúi, amely a toledói iskola nélkül csak évszázadokkal később érkehetett volna el (García Yebra 1989: 335).

Számos spanyol szerző működött fordítóként is, Fray Luis de León (1530–1591) neve azonban fordítástudományi szempontból is jelentős, mivel fordításait elméleti kérdéseket boncolgató magyarázatokkal látta el. Latinul és kasztíliai nyelven írott művei mellett kiemelkednek világi és egyházi művekből készült fordításai. Az első fordítását 33 évesen készítette, az *Énekek énekét* ültette kasztíliai nyelvre. Az Inkvizíció azzal vádolta, hogy a fordításban Ovidius erotikus költeményeihez hasonló nyelvezetet használ. A vádra Fray Luis azt válaszolta, hogy vádlója bizonyára nem értette meg a szent szöveget, mert a fordítás éppen ugyanazt mondja, mint az eredeti. Először szó szerint fordít, majd magyarázatot, kommentárt fűz a fordításhoz (García Yebra 1989: 340).

2. A nyelvészeti megközelítés felé

Ha a spanyol fordítástudomány gyökereit kutatjuk, gyakran találkozhatunk José Ortega y Gasset XX. századi esszéista és gondolkodó nevével. 1937-től kezdődően a *La Nación* című folyóiratban 5 cikkből álló sorozatot közölt, melyek közül a legismertebbet, a *Miseria y esplendor de la traducción* (A fordítás kínja és gyönyörűsége) címűt napjainkban is gyakran idézik a fordítástudománnyal foglalkozó spanyol kutatók. Ebben olyan, a fordítástudomány számára máig időszerű kérdéseket vet fel, mint például a fordítás lehetőségessége, lehetetlensége vagy a fordító láthatatlansága.

Fontos dátum a spanyol fordítástudomány önálló területként való megjelenésében az 1965-ös év, ugyanis ekkor jelenik meg Spanyolországban az első monografikus mű e tárgykörben: Francisco Ayala *Problemas de la Traducción* (A fordítás problémái) című munkája. A tanulmány mindössze negyven oldalas, jelentősége mégis óriási, mert ez az első spanyol szerzőtől, kasztíliai nyelven született, teljes egészében fordításelméleti témájú mű. Korábban a fordítástudomány tárgykörébe tartozó művek szórványosan jelentek meg folyóiratokban, nyelvészeti munkákhoz írott bevezetőkben, más témájú kiadványok egy-egy fejezeteként, metodológiai, didaktikai jellegűek voltak, vagy írók közötti irodalmi viták a műfordítás kérdéseiről. 1984-ben még egyáltalán nem voltak fordítástudományi szakkönyvtárak Spanyolországban, a madridi Biblioteca Nacionalban fordítás címszó alatt csupán húsz-harminc könyv szerepelt. Nem létezett spanyol fordítástörténet szakirodalom sem.

A nyelvészeti megközelítés a '70-es évek végén, a '80-as évek elejének táján kezdett elválni az irodalmitól angol és német nyelvészek műveinek hatására. Az igazi áttörést az 1977-es év hozta: ebben az évben jelent meg Alonso Schökel és E. Zurro *La traducción bíblica: lingüística y estilística* (Bibliafordítás: Nyelvészet és stilsztika) című könyve. Alonso Schökel számos bibliafordítással kapcsolatos nyelvészeti, hermeneutikai és irodalmi problémát megfogalmazó cikk szerzője, akinek munkássága nagy lendületet adott a spanyol fordítástudomány fejlődésének.

Ugyanebben az évben írta meg Emilio Lorenzo a *Sobre el menester de la traducción* (A fordítás szükségességéről) című tanulmányát, és Gerardo Vázquez Ayora a washingtoni Georgetown Egyetemen kiadta *Introducción a la Traductología* (Bevezetés a fordítástudományba) című művét, amely ugyan nem Spanyolországban, de spanyol nyelven jelent meg, s amely már valóban komoly fordításelméleti összegző munka. 1978-79-ben két új fordító- és tolmácsképző intézet is alakult két spanyolországi egyetemen: Barcelonában és Granadában (Rabadán 1991:14).

A következő években robbanásszerűen megnőtt az érdeklődés, konferenciák egész sorát rendezték meg a fordítástudomány egy-egy speciális területéről. Az első már nemzetközi szinten is jelentős konferenciát 1980-ban rendezte meg az Asociación Profesional Española de Traductores e Intérpretes, az APETI (Fordítók és Tolmácsok Spanyolországi Szakmai Társulása) Madridban *1er Simposio Internacional sobre el Traductor y la Traducción* (Első Nemzetközi Szimpózium a Fordítóról és a Fordításról) címmel. 1983-ban a X. Alfonz Alapítvány és a Kulturális Minisztérium a Biblioteca Nacional termeiben kerekasztal-beszélgetést szervezett három gyakorlati témáról: a tulajdonnevek, a passzív szerkezet és a kölcsön- és tükörszavak fordításáról.

Ezt követően 1986-ban a Granadai Egyetem adott otthont a *Jornadas Europeas de Traducción e Interpretación* (Fordítási és Tolmácsolási Európai Napok) című rendezvénysorozatnak. 1987-ben a Leóni Egyetemen tartották meg a *Primeras Jornadas Nacionales de Historia de la Traducción* című fordítástörténeti témájú konferenciát, amelyre a szervezők legnagyobb meglepetésére 107 előadó jelentkezett a legváltozatosabb témájú absztraktokkal.

1989-ben ugyancsak Leónban volt az első *Coloquio Internacional de Traductología*. Ezzel szinte egy időben rendezték meg Madridban *Encuentros Complutenses en torno a la Traducción* címmel az első fordítástudományi találkozót, mely attól kezdve mindmáig minden évben várja az érdeklődőket. Az első évben még csak néhány előadó szerepelt, ám remekül előkészítette a talajt a második találkozóknak, amelyet 1988 novemberében tartottak, s amelyen több mint hatvan szakember tartott előadást. Ahogyan láthatjuk, néhány év alatt rendezvények egész sora adott lehetőséget a fordítástudománnyal foglalkozó spanyol és nemzetközi szakembereknek és érdeklődőknek, hogy eszmét cserélhessenek, megismerjék egymás munkáját, illetve a nemzetközi kutatási eredményeket (Rabadán 1991:18).

3. Fordítástudományi folyóiratok Spanyolországban

1990 és 1994 között négy jelentős fordítástudományi folyóirat született Spanyolországban: *Gaceta de la traducción*; *Livius: revista de estudios de la traducción*; *Sendeban* és *Vasos comunicantes* címmel. A *Gaceta de la traducción* madridi kiadású, az APETI kiadványa, a *Livius* a Leóni Egyetem főként fordítástörténetre szakosodott folyóirata. A *Sendeban* a Granadai Egyetem által kiadott szaklap, főként az egyetem Fordító- és Tolmácsképző Intézetében oktató tanárok cikkeit jelenteti meg, s ha belelapozunk, azt láthatjuk, hogy a tanulmányok szerzői elsősorban az irodalmi fordítás témakörében írnak.

A *Vasos comunicantes* az ACETT (az Asociación Colegial de Escritores de España fordítói szekciójának) kiadványa. Az ACETT a spanyol fordítók érdekvédelmi szervezete, amely 1983-ban jött létre elsősorban abból a célból, hogy egy csoportba gyűjtse a fordítókat, megvédje szerzői és egyéb jogait, hozzájáruljon a fordítói szakma elismertetéséhez. Kizárólag spanyol nyelven publikálnak tanulmányokat, főként az irodalmi fordítás témakörében, a cikkek teljes terjedelmükben megtalálhatóak az Interneten a www.acett.org címen.

A Málagai Egyetem kiadványa a *Trans.Revista de traductología*. Évente jelenik meg, spanyol, francia és angol nyelvű cikkeket publikál. A madridi Complutense Egyetem évente adja ki a *Hieronymus Complutensis* című folyóiratát. Az első száma 1995-ben jelent meg, spanyol nyelvű publikációkat tartalmaz, valamint fordításban olyan külföldi kutatók írásait is, mint Eugene Nida. A Valladolidi Egyetem kiadványa a *Hermeneus*, bármilyen latin karaktereket használó nyelven elfogad tanulmányokat, a cikkek főként spanyol és angol nyelvűek. Az absztraktok Interneten is megtalálhatók a www3.uva.es/hermeneus címen. A barcelonai Universidad Autónoma 1982-ben indította útjára a *Quaderns de Traducció i Interpretació* című folyóiratát, amely 1992-ben megszűnt. 1997-től újraindult, immáron *Quaderns: revista de traducció* címmel, cikkei elsősorban katalán nyelvűek, ahogyan a címe is, de olvashatunk tanulmányokat spanyol és angol nyelven is. Internetcíme, ahol a tanulmányok teljes terjedelmükben elérhetőek: www.sumaris.cbuc.es. A Córdoba-i Egyetem kiadványának címe: *Hikma: estudios de traducción*.

A Cervantes Intézet *El Trujamán* címmel elektronikus folyóiratban gyűjti össze a fordítástudománnyal foglalkozó cikkeket, külföldi szerzők műveit is spanyol fordításban (cvc.cervantes.es/trujaman). Javier Franco 2001-ben *BITRA (Bibliografía de Interpretación y Traducción)* címmel adatbázist hozott létre fordítással és tolmácsolással kapcsolatos könyvek, fejezetek, cikkek, disszertációk, valamint folyóiratok katalogizálására. Minden hónapban frissítik, létezik német, kasztíliai, katalán, francia, angol, olasz és holland verziója, térítésmentesen hozzáférhető (www.ua.es/dpto/trad.int/base).

4. Új képzési terv a fordító- és tolmácsképzésben

1991-ben új képzési tervet fogadtak el Spanyolországban a fordító- és tolmácsképzésről, amely mindmáig érvényben van. Eszerint a képzés háromévesről

négyévesre módosult, háromezer órás, kreditrendszerben működik graduális formában, a négy év sikeres elvégzése után a hallgatók egyetemi diplomát kapnak (Licenciado en Traducción e Interpretación). A képzés *A* nyelvre (az első, aktív nyelvre), *B* nyelvre (az első idegen nyelv), *C1* nyelvre (a második idegen nyelv), *C2* nyelv (a harmadik idegen nyelv) épül. Spanyolország azon autonóm tartományában, ahol a kasztíliai mellett egyéb hivatalos nyelv is él (pl. baszk, katalán vagy a galíciai nyelv), ott *A* nyelvként a spanyol mellett ezek a nyelvek is szerepelhetnek a tantervben. Nagy hangsúlyt fektetnek az oktatási folyamat során a célnyelvi kultúra, valamint a szaknyelvek (orvosi, jogi, gazdasági, turisztikai) tanítására. A képzés két ciklusból áll, amelyben a második ciklus posztgraduális képzésként is működik, vagyis bekapcsolódhatnak különböző területekről érkező már diplomával rendelkező szakemberek. Ilyen módon megvalósul az egy-egy szakterületen már otthonosan mozgó szakemberek szakfordító- és tolmácsképzése. Az első ciklusban nagy hangsúlyt fektetnek a nyelvtudás elmélyítésére a második és harmadik idegen nyelven, valamint anyanyelven is, a második képzési szakaszban kerül elő a nyelvészet és a fordítástudomány mint tantárgy, valamint a fordítás és tolmácsolás gyakorlata.

1991 előtt a fordító- és tolmácsképzésre jelentkező hallgatók nem vettek részt felvételi alkalmassági vizsgán, ezért az oktatóknak a képzés során kellett kiszűrni és eltanácsolni a nem megfelelő nyelvtudással és készségekkel rendelkező hallgatókat, ami természetesen igen hálátlan feladatnak bizonyult. Az új képzési terv bevezetése után a tanszékek alkalmassági vizsgákat tarthattak a jelölteknek annak érdekében, hogy csak a legjobb képességekkel rendelkező hallgatók kerülhessenek a képzésbe (ez azért lényeges, mert a fordító- és tolmácsképzőkön kívül Spanyolországban csak testnevelésből és a képzőművészetekből lehet felvételi alkalmassági vizsgát tartani). Mivel az első képzési szakaszban kitüntetett figyelmet szentelnek a nyelvtanításnak, ezért a gyengébb nyelvtudással rendelkező hallgatók az első két évben behozhatják lemaradásukat, illetve a különböző nemzetközi csereprogramoknak köszönhetően akár hosszabb időszakot is eltölthetnek külföldön.

Az első két ciklusra egy harmadik épül, amely nem más, mint a mester- illetve doktori képzés szintje. Az új képzési terv nagy eredménye, hogy hatására a fordítást és tolmácsolást végre önálló tudományként ismerik el Spanyolországban, a már létező fordító- és tolmácsképző szakcsoportok a spanyol egyetemeken tanszékekké alakultak, ahol mester- és doktori képzés indult meg. 1991. előtt fordító- és tolmácsképzés Spanyolországban csak a barcelonai, a granadai és a Las Palmas-i egyetemen zajlott. Ma tizennégy intézmény várja a nyelvi közvetítés leendő szakembereit tizenkét városban: Vigo, Barcelona, Castellón, Vic, Alicante, Valladolid, Salamanca, Comillas, Madrid, Málaga, Granada és Las Palmas. Ezek a szakok a felvételizők számából ítélve rendkívül népszerűek, és nemcsak állami egyetemeken, hanem már három madridi magánegyetemen is van fordító- és tolmácsképzés (Mayoral Asensio www.cvc.cervantes.es).

5. Doktori iskolák, kutatócsoportok

A fordítástudomány legnépesebb központjait Barcelonában és Madridban találjuk. Az Instituto Universitario de Lenguas Modernas y Traductores a madridi Complutense egyetemen 1974-ben alakult az első spanyol központként, ahol fordító- és tolmácsolás folyik. Madridban a legnagyobb elismerést kivívott kutatók, egyben a központ alapítói García Yebra és Emilio Lorenzo.

García Yebra a szerzője a spanyol nyelven megjelent egyik legalaposabb és legelismertebb munkának *Teoría y práctica de la traducción I-II.* címmel, amelyben a fordítástudomány nemzetközi vonalának áttekintése után egy egész kötet szentel a direkt fordítás (a spanyol terminológia szerint az idegen nyelvről spanyolra történő fordítás) problémáinak a nyelv különböző szintjein. Fordítás-történeti munkái is jelentősek, illetve számos tanulmánya jelent meg nemzetközi folyóiratokban is. Az alapítók célja a graduális képzés mellett kezdettől fogva a posztgraduális képzés beindítása volt. Mivel az irodalmi fordítók iránt Spanyolországban mindig nagy volt a kereslet, ezért a posztgraduális, mester- és doktori képzés során kezdetben főként erre koncentráltak.

1985-ben Miguel Ángel Vega került a központ vezetői székébe, aki felismerte, hogy az irodalmi fordítás mellett nagy szükség van új területek kutatására is, mint például a terminológia, jogi- és szakfordítás, szinkronizálás és feliratozás stb., hogy a diplomás fordítók tanulmányaik befejeztével megállják helyüket nemzetközi cégeknél és szervezeteknél. A Complutense Egyetemen az Instituto de Lenguas Modernas y Traductores vezetői számos, főként az ekvivalencia problémakörével foglalkozó kutatót gyűjtöttek maguk köré.

Idén november 16. és 19. között rendezik meg immáron tizenegyedik alkalommal az *Encuentros Complutenses en torno a la Traducción* című konferenciát Madridban. Az évek során e találkozó Európa egyik legfontosabb fordítástudományi konferenciája lett, amely minden évben e terület legelismertebb szakembereinek részvételére számít, mint például Nida, Newmark, Toury, Schnell-Hornby, Vermeer, hogy csak néhányat említsünk közülük. A konferenciára az érdeklődők évente több mint száz európai, ázsiai, afrikai és amerikai egyetemről érkeznek. Az idei konferencia a *Traducción y Multiculturalidad* (Fordítás és Multikulturalitás) alcímet viseli.

A barcelonai Universitat Autònoma úttörő munkát végzett Spanyolországban azzal, hogy 1972-ben elsőként hozta létre Fordító- és Tolmácsolás Intézetét, amely 1992-ben tanszékké alakult. Ma 124 oktató dolgozik a tanszékcsoportban, 1400 hallgatójuk van, ezenkívül 9 kutatócsoport működik: PACTE, Tradu-mática, DICTRAD, TRELAT, Étienne Dolet, Transfer, GRELT, Autotrad és Marda néven.

Legnevesebb és legtöbbet publikáló fordításkutatói Isabel Verdaguer, Pedro Guardia és Francisco Lafarga. A fordítástudományi cikkeket a *Quaderns: revista de traducció* című folyóiratban publikálják, amely nemzetközi szinten is az egyik legelismertebb szakfolyóirat. A kutatómunka számos irányvonal mentén zajlik: fordítás-történet, interkulturális tanulmányok, kontrasztív nyelvészet, fordítás és ideológia, szakfordítás, fordításoktatás, empirikus kutatások, fordítás és technológia. Nagy hangsúlyt fektetnek az interkulturális kutatásra, amely elengedhetetlen

olyan területeken, mint a kereskedelem vagy a diplomácia. A fordítók és tolmácsok képzése tizennyolc nyelvpárban zajlik, itt a legmagasabb a nyelvek száma, például a kínai, a japán és az arab is megtalálható közöttük. A szintén Katalóniában található Vic városában nyolc éve működik doktori program. A program vezetője María González Davies, a doktoranduszok négy fő kutatási irány mentén dolgozhatnak: audiovizuális fordítás, műfajkutatás, irodalmi fordítás, különös tekintettel Katalóniára, valamint fordításoktatás.

A Granadai Egyetemen a fordítástudományi doktori iskolát Roberto Mayoral, Dorothy Kelly és Natividad Gallardo alapították 1999-ben, koordinátora Dorothy Kelly. Egyetemközi program ez, a Granadai Egyetem és a castellóni Universitat Jaume I együttműködésével *Traducción, Sociedad y Comunicación* (Fordítás, Társadalom és Kommunikáció) címmel. A program keretében tanévenként három-három oktató meghívott előadóként oktat a másik egyetemen, így biztosítják a kurzus kínálat állandó megújulását. Nyolc fő kutatási irány mentén folytatják a doktoranduszok tanulmányaikat, az első év alapozó kurzusai után témavezető irányítása mellett folytatják az önálló kutatómunkát.

A Cáceresi Egyetemen, ahol szintén működik fordítástudományi doktori iskola, 1987 óta rendszeresen rendeznek szimpóziumokat az irodalmi- és szakfordítás témakörében, versfordítói pályázattal. Fő kutatási területük az irodalmi fordítás, a fordítások, főként versfordítások összehasonlító vizsgálata. A doktori program koordinátora Carmen Pérez Romero. Valenciában a Shakespeare Alapítvány 1979 óta foglalkozik a fordítás elméleti és gyakorlati aspektusaival. Szakcsoportjuk, melynek vezetője Manuel Ángel Conejero, számos Shakespeare-fordítást adott ki, rendszeresen szervez konferenciát *Encuentros Shakespeare* címmel, ahol a központi téma a drámaf fordítás.

A Leóni Egyetem Fordító- és Tolmácsképző Intézete 1983-84-ben született. Létrehozói úgy gondolták, hogy egy olyan országban, ahol évente több mint 9000 művet fordítanak, meglehetősen kevés figyelmet szentelnek a fordítás elméleti kérdéseire. Itt készítették az első spanyol fordítástudományi bibliográfiát, illetve angol fordítások és fordítók katalógusát 100000 címmel és 8000 fordító nevével. Folyóiratuk a *Livius*.

A Salamancai Egyetem doktori programja a *La Traducción y Lenguajes Especializados* (Fordítás és szaknyelvek) címet viseli, míg Málagában általános fordítástudományi programot találunk. A tarragonai Universitat Rovira i Virgili egyetemen posztgraduális, mester- és doktori képzés működik, angol-spanyol nyelvpárban, *Fordítás és lokalizáció* címmel. A programok koordinátora Anthony Pym, aki főként fordítástörténettel, valamint a fordítói etika és a fordításoktatás kérdéseivel foglalkozik. Pym a vezetője az egyetemen működő Intercultural Studies Group nevű kutatócsoportnak is.

Spanyolországban számos kutatócsoport működik a fordítástudomány különböző területein. A madridi és barcelonai szakemberekből álló *Plan EUROTRA* kutatócsoport azzal a céllal jött létre, hogy létrehozzanak egy automata fordítórendszert az Európai Közösség nyelvei között. A munka három fázisból állt: az első az előkészítő fázis, a munka fázisainak és módszereinek meghatározása, a második a nyelvészeti kutatás, a harmadik, befejező fázis a nyelvészeti modellek

leírásának, az eredmények elemzésének fázisa. A munkacsoport fő kutatási területe szótárak kidolgozása, a csoport koordinátora Francisco Marcos Marín, munkatársai többek között Nuria Bell, Juan Carlos Morenos, Fernando Sánchez León.

A *PACTE* kutatócsoport fő működési területe a fordítói kompetencia kutatása, vezetője Amparo Hurtado Albir, a barcelonai Universidad Autónoma és a castellóni Universitat Jaume I tanára. Ez utóbbi intézményben ő indította el a graduális fordító- és tolmácsképzést. Több mint ötven kiadvány szerzője, melyek közül a legismertebb, rendkívül alapos összefoglaló munka a *Traducción y traductología. Introducción a la traductología*.

A *CRIT, Comunicación y Relaciones Interculturales y Transculturales* (Kommunikáció, Interkulturális és Transzkulturális Kapcsolatok) 1988-ban alakult a valenciai és a castellóni Universitat Jaume I Egyetem néhány oktatójából és doktoranduszából. Kutatási területük a Valenciái Autonóm Közösség tagjai és a bevándorlók közti kommunikációs interakció tanulmányozása verbális és non verbális szinten.

6. Új kutatási irányok

Míg a kilencvenes évek első felében a spanyol kutatók főként a fordítástörténet, az irodalmi fordítás és a fordítás oktatásának kérdései felé fordították figyelmüket, az előző évtized második felében előtérbe kerültek a fordítás szociokulturális aspektusai. A kilencvenes évek végén a fordítástudomány legtöbbit kutatott területe Spanyolországban még mindig a prózafordítás volt, ezt követte a dráma- és a versfordítás. Előtérbe került az irodalmi művek elemzése szövegnyelvészeti szempontok alapján (kohézió-, koherencia kutatás), illetve azok a kutatások, melyek a középpontba az olvasót mint befogadót helyezik (Valero Garcés: 1999). 1995-től rendkívüli módon megnőtt az érdeklődés a fordítás gyakorlati területei iránt, mint például a lexikai problémák különböző szakszövegekben (pl. informatika, orvostudomány), a velük kapcsolatos fordítási nehézségek.

Ha fellapozzuk a spanyol és nemzetközi folyóiratok legutóbbi számait, azt láthatjuk, hogy a spanyol kutatók rendkívül sokat foglalkoznak a fordítás mint interkulturális kommunikáció témakörével. A Granadai Egyetemen kutatócsoport működik *La traducción como comunicación intercultural* névvel, koordinátora Miguel Hagerty Fox. Fő kutatási irányvonaluk a fordításkritika, az irodalmi fordítás, a kulturális identitással kapcsolatos problémák megjelenése a fordításban, valamint a fordításdidaktika.

A Valladolidi Egyetemen doktori képzés működik *Traducción y comunicación intercultural* címmel, Alcalá de Henaresben pedig *Comunicación intercultural* címmel mesterképzés folyik, ahol a hangsúlyt a közintézményekhez kapcsolódó fordításra és tolmácsolásra helyezik. A program vezetője Carmen Valero Garcés. 2006 októberében a Las Palmas-i Egyetem *Traducción, Lenguas y Cultura en la Sociedad del Conocimiento* (Fordítás, Nyelvek és az Információs Társadalom) nevű kutatócsoportja konferenciát szervez *La traducción y la interpretación en la*

encrucijada de la comunicación intercultural (Fordítás és tolmácsolás az interkulturális kommunikáció keresztüzében) címmel, amelyre fordítás- tolmácsolásméleti illetve kultúra és fordítás témakörben várják az absztraktokat.

A madridi Universidad Autónomán 2006-tól féléves posztgraduális képzést indítanak egyetemi diplomával már rendelkező tolmácsoknak és fordítóknak, melynek célja szociális tolmácsok és fordítók képzése, akik egy soknyelvű társadalomban nyelvi közvetítőként képesek lesznek majd megállni a helyüket. A program vezetői Luisa Martín Rojo és Esther Alcalá Recuerda.

A másik, az utóbbi években igen sokat kutatott téma Spanyolországban az audiovizuális fordítás. 2005 júniusában a barcelonai Universitat Autònoma konferenciát szervezett *International Conference on Audiovisual Translation (Media for all)* címmel. Barcelonában a doktori képzés mellett mesterképzés is működik *Traducción Audiovisual* címmel. A képzés vezetője Jorge Díaz Cintas, aki e témában igen sokat publikált, a téma iránt érdeklők nagy haszonnal forgathatják a *Teoría y práctica de la subtitulación en inglés/español* (Az angol/spanyol feliratozás elmélete és gyakorlata) című művét. A castellóni Jauime I Egyetemen kutatócsoport működik *Traducción, subtitulación y doblaje* (Fordítás, feliratozás és szinkronizálás) néven.

Irodalom

- Ayala, F. 1965. *Problemas de la traducción*. Madrid: Taurus.
- Díaz Cintas, J. 2003. *Teoría y práctica de la subtitulación en inglés/español*. Madrid: Ariel.
- García Yebra, V. 1989. *En torno a la traducción. Teoría. Crítica. Historia*. Madrid: Gredos.
- García Yebra, V. 1982. *Teoría y práctica de la traducción I-II*. Madrid: Gredos.
- Hurtado Albir, A. 2001. *Traducción y traductología. Introducción a la traductología*. Madrid: Cátedra.
- Lorenzo, E. 1978. Sobre el menester de la traducción. In: *Estudios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach*, Vol. III. Oviedo: Universidad de Oviedo.
- Mayoral Asensio, R. (é.n.) *Aspectos curriculares de la enseñanza de la traducción e interpretación en España*. www.cvc.cervantes.es
- Ortega y Gasset, J. [1937.] Miseria y esplendor de la traducción. In: Lafarga, F. (ed.) 1996. *El discurso sobre la traducción en la historia*. Barcelona: EUB. 471-477.
- Pym, A. 2000. *Negotiating the Frontier. Translators and Intercultures in Hispanic History*. Manchester: St. Jerome. 34-80.
- Rabadán, R. 1991. *Equivalencia y traducción. Problemática de la equivalencia transléctica inglés-español*. León: Universidad de León. 11-20.
- Alonso Schökel, L.Zurro, E. 1977. *La traducción bíblica: lingüística y estilística*. Madrid: Cristianidad.
- Valero Garcés, C. 1999. Los estudios de traducción en España. Evolución y producción de los estudios descriptivos. *El trujamán*. www.cvc.cervantes.es/trujaman
- Vázquez Ayora, G. 1977. *Introducción a la traductología: curso básico de traducción*. Washington: Georgetown University Press.

Internetes források

Asociación Colegial de Escritores de España (fordítói szekció): www.acett.org

Bibliografía de Interpretación y Traducción: www.ua.es/dpto/trad.int/base

El Trujamán: www.cvc.cervantes.es/trujaman

Hermeneus: www3.uva.es/hermeneus

Quaderns: revista de traducció www.sumaris.cbuc.es

Universidad Complutense, Madrid: www.ucm.es/info/iiumyt

Universidad de Granada: www.ugr.es

Universidad de León: www.unileon.es

Universidad de Salamanca: www3.usal.es

Universidad de Valladolid: www3.uva.es

Universitat Autònoma de Barcelona: www.fti.uab.es

Universitat de Valencia: www.uv.es

Universitat de Vic: www.uvic.es

Universitat Jaume I, Castellón: www.uji.es

Universitat Rovira i Virgili, Tarragona: www.urv.es

Rövidített hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

Könyv, monográfia:

Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. Manchester: St Jerome Publishing.

Folyóiratban megjelent tanulmány:

Hell Gy. 2003. Cicero fordítási elvei. *Fordítástudomány* V. évfolyam, 2. szám, 37–58.

Szerkesztett kötetben megjelent tanulmány:

Venuti, L. 1998. Strategies of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge, 240–44.

Konferencia előadás (ha megjelent):

Láng Zs. 2003. Beszéd kiválasztása a tolmácképzésben. In: Tóth Sz. (szerk.) *A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Szeged: JGYTFK, 320–324.

Konferencia előadás (ha nem jelent meg):

Klaudy K. 2001. Asymmetry Hypothesis. Elhangzott: 3rd International EST (European Society for Translation Studies) Conference. Koppenhága, Dánia.

A fordító szeme mindent lát – Nádasy Ádám Shakespeare fordításáról és a hazai „Shakespeare-iparról”

Interjú Nádasy Ádámmal (2005. január 24.)

Szele Bálint

Nádasy Ádám, az ismert nyelvész és költő, az ELTE docense gyakorlott műfordító is. Egy évtized alatt öt Shakespeare-drámát fordított magyarra: a Szentivánéji álom, a Tévedések vígjátéka, a Hamlet, a Makrancos hölgy és a Rómeó és Júlia című műveket. Az első négy fordítás kötetben is megjelent (Magvető, 2001). Első átültetését 1995-ben készítette el Gothár Péternek, a budapesti Katona József Színház rendezőjének felkérésére, aki Szentivánéji álom-felújításához keresett új szöveget. Nádasy Ádám kifejezetten megrendelésre fordít, műfordításai nem pusztán költői, önkifejezési igényből készülnek. Ő úgy mondja: csak a húst szállítja, az, hogy mit főznek ki belőle, nem rá tartozik. Interjúmban Shakespeare-fordítói elveiről, élményeiről, a műfordítás örömeiről és buktatóiról kérdeztem.

Szele: Az első kérdés szinte már közhelyszámba megy, mégis fel kell tennem önnek, hiszen egy Shakespeare-fordító műértelmezésében mindig komoly szerepet kap a darabok szerzőjéről alkotott elképzelés. Milyen az ön Shakespeare-képe?

Nádasy: Én Shakespeare-t elsősorban egy nagyon jó drámaírónak tartom – bár nagyon költői, mondhatnánk, szépirodalmi a szöveg, amit ad, én legjobban a drámaírót szeretem benne. Például azt, hogy rendkívül ügyesen szabályozza, hogy milyen hosszúak legyenek a jelenetek, vagy hogy egyvalaki milyen hosszan beszéljen – hol hosszabban, hol rövidebben, ahogy a színdarab pergése megkívánja. Vagy azt, hogy milyen sűrűn kapkodják egymás szájából a szót a szereplők – vagy éppen egyvalaki beszéljen hosszabban. Páratlanul ügyesen komponál, ha szabad így mondani. Függetlenül attól, hogy a sorokban magukban mi rejtőzik – szép, vagy okos gondolatok, közhelyek –, az, ahogy a sorokat szétosztja és odaadja a szereplőknek, nagyon figyelemreméltó. Sokat vitatkoznak azon, hogy mint költő nagyobb-e, vagy mint drámaíró. Szerintem Shakespeare egyértelműen drámaíró.

Szele: A magyar Shakespeare-fordítás több, mint kétszáz éves. Egyetlen magyar Shakespeare-fordító sem vonhatja ki magát a Magyarországon kialakult Shakespeare-irodalom hatása alól. Ön mit gondol elődei munkájáról? Hogyan viszonyul hozzájuk? Kit tekint példaképének?

Nádasy: Sokat olvastam őket. Mindegyiknek van egy hangja, Szabó Lőrincet például a szonettekért szeretem elsősorban, ő ott a legnagyobb. Bámulatosan szabadon dolgozik, miközben megőrzi a hitelességnek az alapját, ami nagyon nagy teljesítmény. Azóta már sok évtized eltelt, nyelvezete néhol kicsit

már erőltetett, vagy egy kicsit magamutogató – de kevéssé, egyszóval nagyon jó. A színdarabfordításairól nem tudok semmi különöset mondani – jól megcsinált munka. A múlt századi fordítások (ebbe a XIX. század és a XX. század eleje is beleértendő) tényleg „múlt századiak”, nagyon régiek. Nagyon élvezem őket, de színpadon előadni ezeket ma már nem lehet. Amit Vörösmarty vagy Arany fordított, nagyon érdekes olvasmány – az ember néha csettint, hogy milyen gyönyörű megoldásaik vannak a maguk korához, a maguk szintjéhez képest.

Olyan az egész, mint amikor egy régi gyárba ellátogat az ember, ránéz a munkásokra, és azt mondja, hogy hihetetlen, milyen szellemes megoldásokkal élnek, gőzmeghajtással mi mindent el tudnak érni. Az ember tiszteli-becsüli, de azt mondja: köszönjük szépen, már nem veszünk ilyen berendezést. Példaképem egyébként Arany János, de megjegyzem: én soha egyetlen szót nem írnék le úgy, ahogy ő. De hiszen nem is erről van szó. Megint a régi gyár-példát mondhatom: ők még fából és gőzgéppel termeltek, de az ügyszeretet, a szakértelem, a pontosság, a találékonyosság – ebben példaképeim lehetnek. És ott van egy német fordító, a régi Schlegel (fordításai 1797-1801 között jelentek meg), akit nagyon szeretek – jól tudok németül –, és aki sokat inspirál munka közben. Tőle szoktam puskázni. Magyarból nem lehet, mert belém ragad az a szó, amit Arany, Mészöly vagy akárki más használ. De németből lehet puskázni, mert csak ötleteket ad. Arany is németből puskázott. Jánosházy György fordításait nagyon konzervatívnak érzem, sokat fordít, de fordításai költői szövegek, nem színházba valók.

Szele: A Shakespeare-fordítást sokak szerint alapvetően meghatározza a fordító Shakespeare-képe. Színházi vagy költői szöveget fordít? Archaizál vagy modernizál? Említette már, hogy Shakespeare-t színpadi szerzőnek tekinti.

Nádasdy: Shakespeare szövege egyértelműen színpadi szöveg. De talán ez azért is van, mert mint említettem, mindig színházak felkérésére dolgozom. A vevő igényeit az ember ki akarja elégíteni. Magamtól nem is jutna eszembe fordítani. Babits, tudjuk, önszorgalomból fordított; azt gondolta, hogy például a *Divina Commedia* és Shakespeare nagy régi klasszikusok, menjünk neki a szövegnek és ültessük át magyarra. Én színházaknak dolgozom, és ennek megvan az az előnye, hogy ha az első felvonás elkészül, akkor azt oda kell adnom, és a rendező, a dramaturg, vagy a színigazgató visszaszól, és azt mondja: „*Figyelj, hát ilyet ne mondjon már, hát hogy hangzik ez, nem veszed észre, hogy ez komikus, hát ezen röhögni fognak, pedig itt még nem kellene röhögni!*” Vagy lehet fordítva, hogy: „*Itt vicces akartál lenni, de ne haragudj, ezen senki nem fog nevetni.*” Ez néha előfordul, de nagyon is rendben van így: mindjárt tudok változtatni a szövegemen. A folyamat végső soron kétirányú, de a színház szempontjai érvényesülnek. Maga Shakespeare is így dolgozott, hiszen színházi ember volt. Persze az ember hetekig egyedül ül és rágja a ceruzáját miközben fordít, de mégiscsak szeretem, ha ott van a folyamat másik végén a vevő.

A fordítás egyébként időigényes dolog: rámegy egy év is, mindent beleszámítva. A tényleges munka 4-5 hónap alatt megvan, de nagyon rá kell készülni. Az eleje nagyon lassan megy, mert sokat kell olvasni, és ekkor kell eldönteni, hogy milyen hangot fogok megszólaltatni. Mint ahogy a rendező kiosztja egy társulatban a szerepeket, hogy „*jó, akkor te leszel a hősszerelmes, te leszel az intrikus, de nem, nem, bocs, inkább te leszel az intrikus...*” Meg kell figyelni, hogy ki milyen

hangon beszél, hogy ki beszél régiesen, méltóságteljesen, vagy vidáman – ez nem mindig magától értetődő. A *Szentivánéji álomban* például Heléna – a magas, boldogtalan kislány – sokkal igényesebb és bonyolultabb nyelvet használ, mint Hermia, az alacsony, boldog kislány. Hermia, ha gonosz akarnék lenni, azt mondanám, hogy egy „szőke nő” – jóllehet a darabban fekete hajú – de az a fajta, egy kis nőci, aki, hát istenem, boldog akar lenni. De a másik, Heléna, kifinomult, választékos nyelven beszél. Ennek „meghallása” eltart egy ideig. Életközeli szemléletet viszek a fordításba, gondolom, hogy ezt várják tőlem.

Szele: Shakespeare nyelve 400 éves, a mai fülnek rendkívül régiesen cseng. Az ön fordításai viszont egyáltalán nem archaizálnak. Ez tudatos?

Nádasdy: Néha Shakespeare maga is archaizál, az akkori közönség nyelvéhez képest – mint amikor azt mondjuk, hogy „*mint nagyanyám is szokta mondani*.” Ez nála mint valami furcsa nyelvhasználat kerül elő, mintha Chaucertől idézne, valami nagyon régies nyelven – ráadásul Shakespeare gyakran latin idézeteket is tett műveibe. A *Szentivánéji álomban* egy helyütt (II. felvonás, 1. jelenet) azt írja, hogy „*waxen in their mirth*”, hogy ők „növekedtek” – aki tud németül, rájön, hogy ez a waxen a német többes számú igealak – „növekszenek a jókedvükben”, „dagad a jókedvük”, tehát többes számú igealak van, ami az angolból már kikopott. Az egész nyilván célzás a régies nyelvhasználatra. A jelenet egy falusi helyzetet ír le, egy anyóka mesél egy mesét, összetéveszti a beszélőt (ő Puck, a csintalan kis manó) egy sámlival, ráül, mire a manó eltűnik, az anyóka seggre ül, és káromkodik egyet, szóval az egész olyan jó ízes, paraszti világba visz be minket.

Shakespeare gyakran megenged magának ilyen népieskedést, máshol meg nagyon elegáns, méltóságteljes, régies szövegeket írt. Nálunk jobb, könnyebb a színdarabot előadni, ha modern nyelven szól. Én nem írnám le azt, ami az én nyelvemben nem természetes – a *valék, levék* alakok nevetségesek – de van az én nyelvemben is finom archaizmus, például a „mely.” Ezt még használom, de azért elgondolkodom, hogy azt írjam, hogy „a ház, mely a dombtetőn áll”, vagy azt, hogy „a ház, ami a dombtetőn áll”. Ez utóbbi a természetes beszéd. Ez egy érdekes kérdés, itt már vacillálok. Leírom azt, hogy „a ház, mely a dombtetőn áll,” holott a valóságban már nem beszél így senki. Viszont ez a forma is tökéletesen érthető.

Szele: Önnek mennyire fontos a formai hűség? A sort, a strófát és a dráma-vers más elemeit mennyire tartja tiszteletben?

Nádasdy: Strófa ritkán van a drámákban, viszont ha van, akkor annak olyan jelentősége van, hogy az ember megtartja – valami dalocska vagy vers, általában valami stilizált dolog. Ez a legkevesebb. A sorra, amennyire lehet, figyelek. Én szeretem a formális szöveget, bár nekem nem lenne az ellen kifogásom, hogy prózában fordítsunk, ha szépen, okosan fordítunk, a németek, franciák csináltak is ilyet. Azt gondolom, hogy a verses részeknél nem árt, ha a közönség észreveszi, hogy ezek „valahogy furcsán beszélnek”. Tehát ha a szöveg fel van emelve a mindennapi beszédhez képest, más szóval, ha stilizált, poetizált a szöveg. Az én véleményem az – és ezt a gyakorlatban is követem –, hogy elegendő, ha a közönség észreveszi – igenis használjuk ezt a szót – hogy a szöveg természetellenes. Igen, legyen egy kicsit természetellenes. Ha tetszik, csak annyira, mint amikor

bejön két ember, aki egymással beszélget, de nem egymásra néznek, hanem mindketten a közönségre. Ez természetellenes. Vagy ha leülnek vacsorázni, és az asztalnak mindketten csak az egyik oldalára ülnek. Az is természetellenes.

Szele: Milyen fogásokat alkalmaz a szöveg átpoetizálására?

Nádasdy: Például a jambizálás és a jambikus sorokban való beszéltetés, sőt gyakran a rím, ami nagyon feltűnő, ott rögtön megérzi a közönség, hogy ez most vers. Shakespeare kevés soráthajlással élt, de ez nem költészeti, hanem drámaírói kérdés, ő igenis azt gondolja, hogy a sor ritmizálja a darabot. A színészek mondták nekem, hogy azért szeretik a fordításaimat, mert minden sor végén tudnak valamit csinálni, például pislogni, és a másik, aki hallja, az is tud valamit csinálni, az pislog, vagy egy icipicit megmozdul, kiveszi a kezét a zsebéből, beteszi a kezét a zsebébe, lábat vált, fordít egyet a fején, levegőt vesz, sóhajt. Azt mondják, hogy úgy van megírva a darab, és a fordítás is, hogy ezek a mozdulatok pont a sorvégeken történjenek meg. Ezzel ritmizálják a drámát. Ha én soráthajlást csinállok, tönkretettem az egészet. Az alapegység a sor. Mészöly Dezső nagyon erősen prédikálta, hirdette, hogy nem szabad soráthajlást csinálni, csak nagyon-nagyon ritkán. Neki köszönhetjük, hogy ezt a természetességet visszahozta a magyar Shakespeare-játékba, hogy észrevettük: sorokban megy előre a darab.

Szele: Shakespeare-nél fontosak a nyelvi játékok, a szójátékok. Ön hogyan fordítja ezeket?

Nádasdy: Az ilyen helyeken igyekszik az ember. Nem hiszem, hogy ez nagyon más volna, mint ha például Goethe *Faust*-ját fordítanám: az is tele van szójátékokkal. Minden jó szöveg tele van szójátékokkal. Talán Shakespeare-ben több van. Ebben nem látok semmi különöset – ez minden olyan szerzőnél így van, aki szeret jópofáskodni. Az ember vagy keres helyette egyet, vagy ha ott nem tudja átültetni, akkor három sorral odébb csinál egy másik viccet – mint a tolmács, akinek a vendég viccét kell lefordítania, de rájön, hogy vagy nem tudja lefordítani, vagy ha lefordítja, az magyarul nem lesz vicces. Ezért mond valami mást, és egy viccet is elmond egyben, amin felnevet a közönség, mire a vendég ránéz hálásan, hogy milyen jó tolmács, mert a viccet is lefordította. És bizonyos értelemben tényleg jó ez a tolmács, mert ha a vendég vicces akart lenni, akkor igenis meg kell nevetetni a hallgatóságot. Legfeljebb nem pont ugyanazon nevettek, hát istenem, csak az eszköz volt más. Szerintem Shakespeare darabjaiban jól látszik: azt akarta, hogy *itt* nevessenek, *itt* is nevessenek, *itt* komolyodjanak el, *itt* megint nevessenek. Ezt be kell tartani, bármi áron. Ha nem jut eszembe semmi, kicsit megnyomom a ceruzámat, és behozok egyéb vicces dolgokat. Ha nem jó a vicc, az nagy baj, mert a színházban megérzi a közönség, hogy neki itt most nevetni kellett volna – ez az, amit az angolok „unfunny”-nak neveznek – nagyon kínos dolog, ha valaki unfunny. Azt mindenki érti, hogy itt valami nem jött be. Sokszor persze olyan régies a szöveg, hogy az ember nem jönne rá magától, hogy ez miért volt vicces, ilyenkor ott vannak a tudós lábjegyzetírók, akik elmagyarázzák, hogy vigyázatok, ez vicc volt akkoriban, és akkor én is viccet írok a fordításba. Minél több kiadást és szövegértelmezést el kell olvasni.

Szele: A rímelt részek fordításakor milyen elveket követ?

Nádasdy: A *Szentivánéji álom*-ban sok rím van, a *Rómeó*-ban is, és én megtartom, mert úgy érzem, hogy ezzel Shakespeare valamit mondani akar. Egy kicsit

filmesre csinálja vele a jeleneteket, mint mikor egy szerelmi jelenet alatt megszólal a zene, hogy a közönség érezze, hogy ez most egy szerelmi jelenet. A rím az marad rím. De lazán kezeltem, mert Shakespeare is lazán kezeli. Helyenként nagyon link, amit csinál. Olyan rímei vannak, hogy *go – so*, majd pár sorral lejjebb *so – go*. Shakespeare minimálrímekeket használt. Az angol szöveg egy szótagú minimálríme a magyarban az asszonáncnak felel meg. A *fekete – teteje* nyugodtan lehet rím, nagyjából ugyanazt a hatást adja vissza. Ez inkább az említett természetellenességet növeli, a szöveget egy fokkal eltolja a zeneiség felé. Az én fordításomban alig van tiszta rím. Ruttkay Kálmán, egy régi tanárom felrótta nekem, hogy nagyon sok nőrímet használok a fordításaimban – vagyis az ötös jambust hatodfelessé toldom meg – holott Shakespeare-nél alig van nő-rím. Én azzal védekeztem, hogy amikor igazi rím van a szövegben, couplet, akkor könnyebb a magyarban nőrímet alkalmazni, mert az asszonáncnak, ha két szótagra terjed ki, fölerősödik a hatása.

Szele: Demetrius a *Szentivánéji álomban* így szól Helénához: „folyton itt nyomulsz”. Demetrius azt is mondja: „keménykedik”. Heléna pedig így kiált fel: „A fenébe! A francba!” Mi a magyarázat ezekre a fordulatokra?

Nádasdy: A „keménykedik” az finomabb, a „nyomulsz” – nos, ott nem bírtam magammal és muszáj volt valamit beleírni. Kissé kilóg a szövegből, elismerem. De én jogosnak érzem ezt a fajta aktualizálást, hiszen végül is fiatalokról van szó, akik mérgesek, és az eredetiben is vannak ilyesmik – olyat, hogy a fenébe, a francba, Shakespeare is mond, sőt, sokkal csúnyábbakat is. A valódi megoldás – a mai nyelv alapján – az lehetne, hogy „a kurva életbe”, hiszen ez ma már széles körben elfogadott.

Szele: A műfordítás – a vele járó elismerés mellett – örömet is adhat. Volt-e olyan karakter vagy jelenet, akit vagy amit különösen jó volt fordítani?

Nádasdy: A *Szentivánéji álomban* van egy, amikor a Puck megjön, és beszámol Oberonnak, hogy mik történtek. Hogy a mesteremberek próbáltak és hogy ő megrévalta őket, hogy számárfejet húzott az egyikre, hogy ott volt a tündérr királynő, és meglátta a szamarat és megszerette, a mesteremberek megijedtek és összevissza szaladgáltak – ez a monológ nagyon édes. Ez az egyik. A *Hamletben* Polonius figuráját és beszédmódját szerettem. Az egyik jelenetben egy spiclit fogad (II. felvonás 1. szín), elmondja neki, hogy a fia, Laertes már elutazott Párizsba. Ezt a spiclit kitanítja, hogy menjen a fia után és kémkedjen utána, kérdezze meg, hogy laknak-e dánok Párizsban, miből élnek stb. Nagyon jó ez a jelenet, ráadásul kiderül, hogy Polonius is csinált ilyesmit, tudja ezt a mesterséget, és egy kicsit el is ábrándozik, hogy hányféle fogása van a besúgásnak, a kémkedésnek – ez nagyon tetszett. Ez váratlan szépség volt, én nem is nagyon emlékeztem, hogy ezek ott vannak – nem a tragédia csúcsa, de finom kis rész. A műfordítónak mindent értenie, tudnia kell – a nézőnek kevésbé. Ezt a jelenetet a színházi előadásokból egyébként ki szokták húzni.

Szele: Az ön fordításaiból is húztak?

Nádasdy: Gothár Péter keveset húzott, de hosszú is lett az előadás. Máshol többet húztak. A vidéki színházak mindig többet húznak, mert az emberek hazamennének: korábban kelnek, nehezebb az élet, és nem szeretik a hosszú, éjszakába nyúló előadásokat. Elmegy a busz, nincs közlekedés, nincs mindenki-

nek kocsija – mondták már nekem, hogy vidéken nem lehet hosszú előadást csinálni. A megrendelő rendelkezik a szöveggel – én leszállítom, a megrendelő pedig fölhasználja. Olyan vagyok, mint egy húsnagykereskedő, aki éttermeket lát el hússal. Az én dolgom az, hogy a hús kifogástalan legyen, friss legyen, ellenőrzött, de hogy ő mit főz belőle, és az étlapra mit tesz ki, az már az ő dolga. Néha ott ülök az előadáson, és azt gondolom: „ezt főztétek az én kiváló alapanyagomból?” De hát az övéké az étterem, ezt el kell viselni, ennek így kell lenni. A *Rómeó*ból is húznak, és a *Hamlet*ből is, mert az nagyon hosszú darab.

Szele: Hogyan viszonyul az erotikus, szexuális részekhez?

Nádasdy: Nem sok ilyet találtam. A *Rómeó*ban egy-két helyen disznólkodnak, ott én is igyekeztem. Általában ha említik a tudós lábjegyzetben, akkor tartom magam ezekhez a műértelmezésekhez. Valószínűleg csak mi érezzük túl finomnak és túl halknak Shakespeare erotikáját, mert a mi harsány világunkban magas az ingerküszöb, de a színházi néző pontosan tudja, hogy miről van szó. Sok helyen kétértelmű a szöveg, és egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy melyiket kell fordítani. Mészöly Dezső például ott is erotizál, ahol Shakespeare nem. Mészölynek remek hatása volt a Shakespeare-fordító iparra, de egy picit sima nekem, amit csinál – bársonyos, ha az ember végighúzza rajta a kezét, alig talál kiszögellést, az ember keze nem akad bele semmibe, pedig Shakespeare nem ilyen lány. Mészölyben volt egy szépségideál, ami Shakespeare-ben nem. Valaki, aki Mészöly fordítását ismerte (a *Rómeó és Júliáról* van szó), meghallgatta az én szövegemet, majd megkérdezte tőlem, hogy hol van itt a költőiség? Én esküszöm, hogy a reklamált költőiséget Mészöly rakta bele a darabba. És ezzel bizonyos értelemben félrevezette a magyar nézőt, aki azt gondolta, hogy ez egy lírai darab. Persze, van egy-két költői futam benne, de alapvetően egy durva vígjáték, amely tragédiába torkollik. És én zavartan álltam, mondván, hogy ebben nincs költőiség, vagy nem ugyanarról a darabról beszélünk. De nagy érdeme Mészölynek, hogy kimondta: a sorokat tisztelni kell, és természetes nyelven kell beszélni, nem szabad a mondatokat megcsavarni, a szintaxisnak közel kell maradnia a beszélt nyelvhez.

Szele: Gyakorlatilag a mai napig az 1955-ös Shakespeare-kiadás szövegei vannak érvényben. Eörsi István vagy az ön színházi fordításai egyelőre nem részei az „irodalmi” vagy „hivatalos” Shakespeare-kánonnak.

Nádasdy: Nyilván kell egy-két évtized, míg ezek elnyerik méltó helyüket. A Shakespeare-iparág megpezsdült az utóbbi időben, én is szívesen venném a további megrendeléseket.

Szele: Melyik darabot fordítaná szívesen?

Nádasdy: A *III. Richárdot* szeretem, és a *Macbeth* is nagyon izgalmas fordítói munka volna – nagyon nehéz, költői szöveg, sűrű, tömör, olyan, mint egy nagy ballada. Nagy virtus lenne megküzdeni vele. A *Macbeth* még Szabó Lőrincnek is nagy feladat volt.

New Trends in Translation Studies In Honour of Kinga Klaudy

Az Akadémiai Kiadó könyvbemutató konferenciája az MTA
székházában

Budapest, 2005. szeptember 7.

Cs. Jónás Erzsébet

Bucsi Szabó Zsolt, Kiefer Ferenc, Klaudy Kinga, Fóris Ágota, Károly Krisztina

Az Akadémiai Kiadó 2005. szeptember 7-én konferenciával egybekötött ünnepi könyvbemutatóra invitálta az érdeklődőket a Magyar Tudományos Akadémia székházának harmadik emeleti Galériájába. A magyar kultúra nagyjairól festett hatalmas portrék övezte ovális teremben az egybegyűlt tisztelők népes serege ez alkalomból Klaudy Kinga professzorasszonyt köszöntötte. Az Akadémia Kiadó gondozásában Károly Krisztina és Fóris Ágota egyetemi oktatók szerkesztésével megjelent – tiszteletet parancsoló küllemében is a kerek jubileumhoz méltó – idegen nyelvű tanulmánykötet Klaudy Kinga laudációjaként jelent meg. A *New Trends in Translation Studies* című tanulmánykötet a fordítástudomány elméletének és gyakorlatának új irányzatairól, a nemzetközi és hazai transzlatológiai kutatások eredményeiről kínált reprezentatív keresztmetszetet a hazai és nemzetközi szakmai közönség számára.

A kötet szerzői a magyar kutatóhelyek, valamint Csehország, Dánia, Finnország, Litvánia, Németország, Spanyolország fordítástudományi kutatói. A kiváló gondossággal szerkesztett kötet tizenhárom tanulmánya előtt rövid angol nyelvű, figyelemfelkeltő összefoglaló emeli ki az adott téma lényegét, s a fogalomkör kulcsszavait. A szerzők által képviselt intézmények adatait a kötet végén találhatjuk. A Klaudy Kinga előtt tanulmányukkal tisztelgő szerzők vala-

mennyien forrásként hivatkoznak az ünnepezt széles körű fordítástudományi munkásságára.

A házigazdának, Bucsi Szabó Zsoltnak, az Akadémiai Kiadó igazgatójának szavai után bevezetőjében Kiefer Ferenc akadémikus méltatta Klaudy Kinga munkásságát. Klaudy Kinga a 80-as években elindította és azóta is töretlen energiával egyengeti a modern magyar fordítástudomány útját, elősegítve fejlődése sokszínűségét, s iskolateremtő módon ápolva a hazai és nemzetközi fordítástudományi központokkal kiépített termékeny kapcsolatokat. Vezetésével az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központja húsz év alatt a nemzetközi fórumokon is számon tartott magyarországi fordításkutatás fellegvára lett. Klaudy Kinga fordítástudományban végzett szervező munkássága Miskolc, Veszprém, Pécs egyetemi tanszékeiig, doktori iskoláiig is elért.

Kiefer Ferenc köszöntőjét követően a szerkesztők ismertették a bemutatásra kerülő tanulmánykötet felépítésének koncepcióját, valamint az akadályoztatásuk miatt távol maradt külföldi szerzők tisztelgő gratulációit, jókívánságait. A fordítás elméleti kérdéseit taglaló első hét, majd a fordítási gyakorlatot elemző további öt munka a Klaudy Kinga professzor intézetével szoros kapcsolatban levő kutatóhelyek egy-egy képviselőjének nevéhez fűződik. A nyelvi és tematikai sokszínűség jegyében a döntően angol nyelvű tanulmányok sorában egy francia és egy orosz nyelvű dolgozat is helyet kapott.

A szerkesztői ismertetés, s a külföldi méltatások után az ünnepezt megköszönte az elismerő szavakat, majd az emelkedett hangulatú rendezvény konferenciává alakult át. A jelenlevő szerzők közül Albert Sándor, Cs. Jónás Erzsébet, Heltai Pál, Prószéky Gábor és Váradi Tamás rövid előadását hallgathatták meg. Az előadók méltatták a Klaudy Kingával folytatott szakmai együttműködésük eredményességét, majd a közönség élénk érdeklődésétől kísérvé a publikált munkájukban taglalt fordítástudományi témakörök legérdekesebb kérdéseit villantották fel.

Albert Sándor előadása a fordításelmélet alapkérdéseit érintette. A filozófiai szövegfordítások félreértelmezései számos esetben az értelmezési összeférhetlenséggel magyarázhatók. A *tautologikus* meghatározások sok esetben a *nonszensz* határát súrolják, s a filozófiai alapkérdések ezekben a fordításokban öröklődnek tovább nemzedékről nemzedékre. Közismert példaként említette többek között Ferdinand de Saussure *langue, parole, language* meghatározásainak magyar fordítását.

Cs. Jónás Erzsébet a *hermeneutika* és a fordításstilisztika kapcsolódásáról szólt. A művészi szövegben esztétikai jellé olvadnak össze a különböző dimenziók: a tér, az idő, a szubjektív modalitás, a korstílus és a célnyelvi befogadói horizont, a szövegműfaji minták, stb. Ezek egy-egy összetevője a *dinamikus temporalitás* jegyében állandóan változhat, s maga után vonja az újabb interpretációk lehetőségét, az újabb fordítások szükségszerűségét. Az orosz *Viszockij* több magyar fordítását hozta példának.

Heltai Pál a fordítás során mutatkozó *explicitáció, redundancia* és *ellipszis* jelenségeiről beszélt. Meggyőző példákkal mutatta be a fordítási megoldásokat grammatikai, szemantikai és pragmatikai megközelítésben. Az ellipszis funkcionális működését vizsgálva a Klaudy Kinga által bevezetett aszimmetria hipoté-

zisét újabb adalékokkal világította meg. A korpusz-nyelvészet lehetőségei a fordításoktatás, illetve a fordításelemzés támogatásában további kiaknázatlan területeket kínálnak.

Prószéki Gábor a számítógép „gondolkozásába” engedett betekintést egyetlen mondat fordításával. A számítógépes fordítás a felkínált magyar mondatot több ezer művelet lefuttatásával elemzi, s a felismerési és döntési algoritmus szerint rekonstruálja idegen nyelven a magyar beszélő szándékának megfelelő nyilatkozatot. A finomszerkezet idegen nyelvi létrehozása a számítógépes helyes kérdésfeltevés függvénye, amely esetén majdnem ugyanolyan jó mondat jöhetne létre, mint amilyen a forrásnyelvi volt.

Váradi Tamás a párhuzamos korpuszok névszói csoportjainak vizsgálatából adott ízelítőt angol–magyar nyelvi egybevetésben. A kontrasztív elemzés a fordítási ekvivalencia területén gazdag példaanyaggal, valamint a számítógépes statisztikai feldolgozás objektív lehetőségeivel világítja meg a szintaktikai szerkezetek angol és magyar tipikus jelenségeit a névszói csoporton belül. A strukturális ekvivalencia a fordításra vonatkozóan is számos hasznosítható szinten mutat jellemző angol és magyar sajátosságokat.

A tartalmas könyvbemutatóval egybekötött konferencia nemcsak Klauzy Kinga személyes jubileumának ünnepe, hanem a magyarországi fordítástudomány jelentős szakmai eseménye is volt.

Interdisziplinäre Aspekte des Übersetzens und Dolmetschens/ The Interdisciplinary Aspects of Translation and Interpreting

Pécs, 2005. június 23–25.

Hubainé Oláh Ágnes

A Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának Üzleti Kommunikáció és Idegen Nyelvi Tanszékén 1979 óta folyik német és angol nyelvű gazdasági szakfordító-képzés. A programban oktató kollégák a 25 éves jubileumot nemzetközi konferenciával ünnepelték meg. A 2005. június 23–25. között megrendezett konferencia címe (Interdisziplinäre Aspekte des Übersetzens und Dolmetschens) jól tükrözi a szervezők célját, hogy a fordítási és tolmácsolási tevékenység minél több aspektusát bemutassák. Az előadók sorában nemcsak gyakorló fordítók és fordítással foglalkozó szakemberek, hanem a nyelvészet különböző területeit kutató kollégák is szerepeltek. Külön érdekessége volt a konferenciának más diszciplínák szakembereinek, közgazdászoknak, informatikusoknak a fellépése, és a pécsi képzésben korábban résztvevő szakfordító szakos hallgatók előadásai is hozzájárultak a tematika szélesítéséhez.

A számos magyar előadó mellett hét külföldi egyetemről is érkeztek vendégek: Ausztriából, Horvátországból, Németországból, Finnországból, Hollandiából, Észtországból és Belgiumból. A 4 plenáris előadás mellett 43 szekció-előadás hangzott el angol, német és francia nyelven az alábbi 7 szekcióban (zárójelben a szekciókban elhangzott előadások száma): 1. A fordítás és tolmácsolás elmélete (10), 2. A fordítás és tolmácsolás gyakorlata (5), 3. Terminológia és szaklexikográfia (11), 4. Nyelvpolitika (3), 5. Vállalati kommunikáció és szaknyelv (7), 6. Interkulturális kommunikáció (3), 7. Modern technológiák a fordításban (4).

A konferencia nyitónapján a Közgazdaságtudományi Kar újonnan megválasztott dékánja, Rappai Gábor köszöntötte az egybegyűlteket, majd két kiváló plenáris előadás adta meg a konferencia alaphangulatát. Komlósi László *A Comparative Perspective on Formulaic Expressions in Translation* című előadásában számos példán illusztrálva bemutatta, hogy a természetes nyelveket milyen mértékben jellemzi a fogalmilag lesáncolt, előregyártott nyelvi elemek (*prefabricated linguistic elements*) használata, és ezek aránya hogyan nő, ahogy a természetes nyelvi megnyilvánulásoktól közeledünk a szakszövegek megalkotásához. A fogalmilag kötött kifejezések (*formulaic expressions*) a különböző nyelvű beszélők mentális lexikonjában más-más típusú kódolást igényelnek, és ezek nyelvi és kulturális összehasonlítása egy kognitív szemléletű fordításelmélettel (*cognitively enhanced translation theory*) írható le. A grazi Karl-Franzens Egyetem professzora, Erich Prunč „*Prolifilierung und interdisziplinäre Kooperation (Zur Konstruktion des Objektbereiches der Translationwissenschaft)*” címmel átfogó

képet adott a fordítás és tolmácsolás elméletének, valamint gyakorlatának összefüggéseiről és interdiszciplináris vonatkozásairól.

Délután három szekcióban kezdődtek meg az előadások. *A fordítás és tolmácsolás* elmélete szekcióban Heltai Pál a grammatikai és szemantikai ellipszis és az explicitáció kapcsolatát vizsgálta Csehov egyik novellájának magyar és angol nyelvű fordításainak összehasonlító elemzésével, míg Lendvai Endre a kulturálisan kötött (*culture-bound*) kifejezések fordításának problematikáját vázolta fel, és bemutatta a lehetséges fordítói taktikákat és technikákat, mint például a honosítás (*domestication*) és az idegen kifejezések bevezetése (*foreignisation*). Az eszéki egyetemről érkezett Marija Omazič és Romana Čačija a metonímia és a metaforák angolról horvátra történő fordítása során jelentkező problémáit mutatták be.

A *Terminológia és szaklexikográfia* szekcióban először Fóris Ágota a lézer példáján bemutatta, hogy az egynyelvű magyar szótárakban és enciklopédiákban szereplő műszaki kifejezések definiálása milyen problémákat és kérdéseket vet fel a szótárkészítők számára (*pontos és szakszerű magyarázat, absztrakció mértéke*), majd számos már elkészült illetve előkészítés alatt álló szótárprojektet ismerhettünk meg a szekció két napján Gyáfrás Edit, Fata Ildikó és Szalayné Sándor Erzsébet beszámolóiból. Muráth Judit a pécsi szakfordító szakon folyó terminológiai kutatásokról számolt be, és bemutatta a diákok által a fenntartható fejlődés témájában készített terminológiai adatbázist.

A *vállalati kultúra és szaknyelv* című szekcióban a gazdasági és az orvosi szaknyelv területéről hallhattunk előadásokat. Rébék-Nagy Gábor *The role of nominalization in translating medical research articles into English* című előadásában az orvosi szakcikk angolra fordítása során oly gyakran használt nominális szerkezetek problémáját elemezte, hangsúlyozva, hogy az orvosi szakcikkekben nagyon fontos az üzenetek pontos megfogalmazása, amelynek egyik biztos eszköze a nominalizáció. Számos nyelvi példa segítségével az előadó rámutatott, hogy az orvosi szakszövegekben egyre gyakrabban a nominális szerkezetek hordozzák magát a szak(nyelvi) információt, szemben a verbális és egyéb szerkezetekkel. Ugyanebben a szekcióban Gyúró Mónika bemutatta a konfliktuselemzés dinamikus modelljét, amely az orvos-beteg közötti párbeszéd hatékonyságához kíván hozzájárulni, majd Horváth Lilla hétköznapi egészségügyi helyzetekben folytatott empirikus vizsgálatait felhasználva elemezte az orvos-beteg közötti információcsere kommunikatív kompetenciáit, a kommunikációs hajlandóság, a kommunikációs viselkedés és a kommunikáció sikere szempontjából.

A második nap Theo Bungartennek, a Hamburgi Egyetem professzorának plenáris előadásával indult *Übersetzen und Dolmetschen als politische Aufgabe* címmel, majd folytatódtak a már megkezdett szekciók előadásai. Ebéd után az érdeklődők megismerhették Pécs városának nevezetességeit és ellátogattak a Világörökség helyszíneire is.

A harmadik és egyben utolsó napon, annak ellenére, hogy két szekcióban mindössze hat előadás várta a résztvevőket, mégis igen sokan kitartottak és megtisztelték jelenlétükkel az előadókat. A szombat reggel egy kiváló plenáris előadással indult, melyet Frieda Steurs, az antwerpeni Lessius Hogeschool professzorasszonya tartott *Terminology Infrastructure in Europe: An asset to multilingual*

knowledge management címmel. Bemutatta több európai terminológiai társaság, mint például az EAFT (European Association for Terminology), a Deuterm (Deutsches Informations und Documentationszentrum für Terminologie) és az NL-Term (Dutch Terminology) munkáját és azok 2007-ig tervezett projektjeit. Felhívta a figyelmet arra, hogy a többnyelvű Európában a gyors, hatékony és viszonylag olcsó dokumentáció- és tudásmenedzsment megvalósításához nemzetközi együttműködésre és közös kutatásokra van szükség, ezért különösen örül, hogy eljöhettek Magyarországra és kifejezte abbéli reményét, hogy hosszú távú kapcsolat alakul ki a Lessius Hogeschool és a pécsi Közgazdaságtudományi Kar között.

Ezt követően került sor a *Modern technológiák a fordításban* című szekció előadásaira, amelyben elsőként Kiss Tibor avatta be a közönséget többnyelvű szoftverek oktatás célú alkalmazásának lehetőségeibe olyan többnyelvű stratégiaimenedzsment-tankönyv bemutatásával, amely kombinálva az automatikus fordítói programok előnyeit az Internet használatával, modern információs technológiai eszközt ad a diákok és tanáraik kezébe. Ezután Hubainé Oláh Ágnes és Kruzslicz Ferenc a számítógéppel támogatott fordítás (CAT) tanításának pécsi tapasztalatairól számolt be a hallgatóságnak, majd Csatlós Krisztina bemutatta, milyen szerepe van az Internetnek az európai uniós szakszövegek fordításában. Végül Hahn Judit banki honlapok példáján illusztrálta a vállalatok internetes honlapjának fordítását, ezen belül is a hypertext fordítását. A konferencia hangulata mindvégig fesztelen és családias volt, az előadások után volt idő a vitára, és a nyitva maradt kérdéseket kellemes villányi kirándulás és borkóstolás közben vitathatták meg a résztvevők.

I. Lektorori Konferencia

*Szakmai továbbképzés a fordítási vizsgadolgozatok értékelésében
részvételű lektorok számára*

Monoszló, 2005. június 17–19.

Zsembery Eszter

2005 nyarán háromnapos bentlakásos szakmai továbbképzést szervezett az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Fordító és Tolmács Szakmai Tagozata az országos szakfordító- és tolmácsvizsga dolgozatainak értékelésében rendszeresen részt vevő tanárok és lektorok számára. A továbbképzés idillikus környezetben zajlott a Balatontól 6-km-re északra fekvő hegyektől körülvevett festői völgyben, a jelenleg 600 lelket számláló Monoszlón. A továbbképzés elsődleges célja az országos szakfordítói vizsga dolgozatainak javításában és értékelésében alkalmazott elvek és módszerek összehangolása volt.

A szakmai továbbképzés helyszínéül a monoszlói Erdei Iskola és Információs Központ szolgált, ahol Elter István, a BKIK Fordító és Tolmács Szakmai Tagozata részéről, majd Klauzy Kinga, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja nevében rövid megnyitással köszöntötte a megjelenteket. A program vacsora utáni kerekasztal-beszélgetéssel kezdődött, melyben a résztvevők bemutatkoztak és megosztották a fordítási dolgozatok javítása és értékelése során szerzett tapasztalataikat: Csizmazia Erzsébet (német), Dróth Júlia (angol), Elter István (arab, spanyol), Fogarassyné Orczy Zsuzsa (német), Genáth Andrea (bolgár), Guelminó Szilvia (szerb), Horváth Péter Iván (spanyol, angol), Kárpáti György (orosz), Lebovics Viktória (orosz), Pál Ferenc (portugál), Sellei Iván (angol), Szöllősy Judy (angol), Varga Haszonits István (spanyol), Zsembery Eszter (angol). A vizsgák gyakori eredménytelenségének egyik okát sokan abban látták, hogy a jelentkezők nincsenek tisztában azzal, mire vállalkoznak a fordító- és tolmácsvizsgán, és előzetes fordítási és tolmácsolási tapasztalatok nélkül jelentkeznek a vizsgára. Bár az FTK honlapján mindenki számára hozzáférhetőek a vizsgakövetelmények, többen javasolták, hogy rövid vizsgaelőkészítő kurzusokat kellene tartani. Különösen a kis nyelvek esetében lenne ez hasznos, amelyekből egyáltalán nincs fordító- és tolmácsképzés. Az este záró programjaként Szöllősy Judy bemutatta Esterházy Péter *Harmonia Cælestis* című művének angol nyelvű fordítását.

A szakmai továbbképzés második napja Klauzy Kinga előadásával kezdődött *A fordítási hibák értékelése az életben, a képzésben és a vizsgán* címmel. Az előadás először a javítás és az értékelés között tett különbséget, majd elkülönítette a fordítások értékelésének különböző színtereit (a fordítóirodáknak, a szakfordítók oktatásában, az országos szakfordítói vizsgán), majd a hibák megnevezéséhez nyújtott segítséget különböző hibatipológiák felvázolásával. Ismertette, hogy az FTK milyen szempontokat alkalmaz az országos vizsgán és a diplomafordítások

értékelésében. Az előadást a résztvevők írásban is megkapták a továbbképzés előtt, azóta nyomtatásban is megjelent a *Fordítástudomány* 7. évfolyamának 1. számában (76-83).

A kávészünet után Szabari Krisztina *Értékelés az országos szakfordítói vizsgán* címmel tartott előadást, majd angol és német nyelvből készült fordítások közös javítása következett. Szabari Krisztina a vizsgák eredménytelenségének egyik okát abban látja, hogy a legtöbb vizsgázó kezdő fordítóként jelentkezik szakfordítói vizsgára, tehát az ún. „fordítói görbe” bejárásának elején. Az előadó szerint a képesítő vizsga szintjét a görbe felső íve előtti ponton, annak felső harmadában kellene meghatározni. A jelentkezővel szemben elvárás a fordítói kompetencia összetevőinek (képességek, tudás és készségek) célirányos, megfelelően súlyozott koordinálása. A képességek meglévő hajlamra, adottságokra épülnek: pl. elemzőképesség, döntésképeség, ítéliképesség, valamint kreativitás, ami a „szótalálási” képességben nyilvánul meg. Ami a tudást illeti, a fordításhoz szükséges forrásnyelvi és a célnyelvi tudás azért több, mert idegen kommunikációs igények kielégítésére is alkalmasnak kell lennie. A készségeket tekintve fontos a megbízás-elemzés, azaz a célcsoport ismerete, a forrásnyelvi szövegelemzés, a célnyelvi szövegalkotás, a stratégiatervezés, az időbeosztás, és a felkészülés, azaz a tematikus elemzés készségének megléte. Sajnos a legtöbb vizsgára jelentkező nem rendelkezik ezekkel a készségekkel.

Az előadás érintette a vizsgaszöveg megválasztásának kérdését is: általános szöveg választása esetén nagyközönségnek szánt folyóirat, szakirányú szöveg esetén szakmai közönségnek szánt szakfolyóirat, szakkönyvben megjelent, szakemberek által, szakembereknek szánt, esetlegesen igényesebb ismeretterjesztő szöveg legyen a szövegválasztás alapja, mely autentikus, tehát nem fordított szöveg. További kritérium, hogy a kiválasztásra kerülő mű ne tartalmazzon olyan információt, amellyel a vizsgázó nem rendelkezhet, és legyen reális, azaz például a magyar forrásnyelvi szövegnek legyen magyar vonatkozása.

A nagy hibák és kis hibák elkülönítésében Szabari Krisztina az alábbi szempontokat alkalmazza: nagy hiba az, amely erősen rontja a szöveg használhatóságát, rossz fényt vet a szöveg alkotójára. Nagy hibának tekinti továbbá, ha a fordítás csak a forrásnyelvi szöveggel összevetve javítható, ha értelmetlen mondatokat, logikátlanságokat tartalmaz, ha több változatot ad meg a fordító, ha munkája alapvető terminológiai hibákat tartalmaz. Kis hibának tekinthetők a kisebb, nem értelemzavaró megformálási hibák, a kisebb központoszási hibák, és ha a szöveg könnyen lektorálható a forrásnyelvi szöveg ismerete nélkül. Végül az előadó az ATA (American Translators Association/ [Amerikai Fordítók Szövetsége]) fordítói minősítő vizsga javítási és értékelési szempontjait mutatatta be, ahol külön skálán értékelik a szövegértést, a fordítási technikák alkalmazását és a célnyelvi íráskészséget.

A nap második felében Dróth Júlia mutatta be a Szent István Egyetemen működő szakfordítás oktatásában használt hibatipológiát és értékelési szempontok rendszerét a programban részt vevő hallgatók által készített és javított dolgozatokon keresztül. Az általa bemutatott értékelési útmutatóban négy szempont szerint értékelnek a javítók: A szöveg információtartalma (0-10 pont),

A szöveg stílusa és a terminológia használata (0-10 pont), A szöveg érthetősége (0-5) pont, Felszíni elemek (0-5 pont), és mindez korrigálható a szöveg nehézségi foka alapján.

Dróth Júlia előadása nyomán érdekes vita bontakozott ki. Sellei Iván hozzászólásában a gyakorló fordító szempontjából bírálta a túlságosan részletező értékelési szempontokat, és amellet érvelt, hogy a lektor, aki tapasztalt fordító, végül úgyis az összbenyomás alapján dönt, tehát ún. globális értékelést végez. Klaudy Kinga fontosnak tartotta, hogy a lektorok szakszerűen és részletekbe menően tudják indokolni döntésüket, hiszen az elégtelen fordítások készítőinek szükség esetén meg kell magyarázni, hogy miért nem kaphatnak fordítói képesítést.

A szakmai továbbképzés Varga-Haszonits István, a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesületének (MFTE) elnöke *A szakfordításról és tolmácsolásról szóló törvényjavaslat vitájának újabb fejleményei* című előadásával ért véget, melyben az előadó az Igazságügyi Minisztérium szakfordításról és tolmácsolásról szóló törvényjavaslatával kapcsolatban kifejtette az MFTE álláspontját. A délutáni ülés után a társaság ellátogatott a falu határában található 337 méter magas Hegyestűhöz, a Balaton-felvidék egyik legérdekesebb geológiai látványosságához, este pedig a monoszlói borospincék látogatása zárta a programot.

Paul Ricoeur

Sur la traduction^{*}

(Párizs: Bayard, 2004. 69 pp)

Paksy Eszter

Minden fordító, fordítással foglalkozó kutató vagy a nyelvfilozófia iránt érdeklődő laikus öröme a Bayard Kiadó 2004-ben megjelentette Paul Ricoeur három tanulmányát, amelyekben a neves filozófus a fordításról gondolkodik. Az első két tanulmány már korábban elhangzott alkalmi beszédek alapján készült, míg a harmadiknak ez az első megjelenése.

Voltaképpen meglepő, hogy Paul Ricoeur, aki maga is fordítóként kezdte filozófiai pályafutását – Husserl *Gondolatok egy tiszta fenomenológia és fenomenológiai filozófia kapcsán* című munkáját ültette németből franciára –, egzegétaként pedig a különböző bibliafordításokat is tanulmányozta, eddig még nem írt kifejezetten a fordítás kérdéseiről. Most azonban kezünkben tarthatjuk ezt a kicsiny, de mégis gazdag kötetet. A három tanulmányból kirajzolódik egy egységes kép, rendszerbe szervezett metaforák sorozata, amivel Paul Ricoeur igyekszik megérteni-megértetni a fordítás folyamatát.

Az első esszé alapjául szolgáló beszéd 1997-ben hangzott el *Défi et bonheur de la traduction* (A fordítás kihívásai és örömei) címmel. Ebben az első szövegben Ricoeur két freudi ihletésű fogalommal modellezi a fordítói tevékenységet.

A fordítás során két partner kerül kapcsolatba: az idegen – azaz a mű, a szerző, a forrásnyelv – és a fordított mű leendő olvasója. Kettejük között közvetít a fordító, amikor a teljes üzenetet az egyik nyelvből a másikba áthelyezi. Ricoeur Schleiermacher paradoxonát idézi: „az olvasót vinni a szerzőhöz” vagy „a szerzőt vinni az olvasóhoz”. Ezt a feszültséget kell feloldania a fordítónak az emlékmunkával és a gyász munkával, a freudi fogalmak ricoeuri értelmezése szerint. Elsőként az emlékmunkát kell elvégezni. Egyrészt le kell győzni a célnyelv ellenállását az idegenséggel szemben, azaz a nyelvi önelégültséget, az önellátóság illúzióját. Az ellenállás azonban a forrásnyelv részéről sem kisebb. A fordíthatatlanság vélelme a kezdet kezdetén bénítja meg a munkát, és a fordítást eleve kudarcra ítéltnek állítja be csak azért, mert az sohasem lesz maga az eredeti. A munka megkezdtevel ez az ellenállás konkrétabb alakot ölt: a műben a fordíthatatlanság szigeteibe ütközik a fordító. Ricoeur itt felsorolja az irodalmi és filozófiai szövegek fordításának főbb nehézségeit, majd Antoine Bermant idézi: „A fordító ambivalens pszichikai helyzetben van. Mindkét oldalon erőszakot akar tenni: anyanyelvét idegenségekkel akarja teletömni, az idegen nyelvet pedig

^{*} 2005. május 20-án 92 éves korában meghalt Paul Ricoeur. A recenzió már elkészült, amikor halálhírért megkaptuk. Ezzel a könyvismertetéssel szeretnénk tisztelni korunk egyik legnagyobb nyelvfilozófusának emléke előtt.

át akarja kényszeríteni anyanyelvébe” (Berman:1995). A fordítás szempontjából tehát e kettős ellenállás leküzdésében definiálja Ricoeur az emlékmunka lényegét.

A következő fázis a traduktológiai gyázmunka, azaz a tökéletes fordítás ideáljáról való lemondás. Csak ez a beletörődés teszi lehetővé, hogy a fordító túlélhesse a két úrnak való szolgálás lehetetlenségét. A nyelvi tökéletességről való lemondás, az idegen és a saját elkülönülésébe való beletörődés adja meg a fordítás boldogságát, amiről a cím is szól. A fordítási vágy a fordítás dialogikus jellegében, a nyelvi vendégszeretetben találja meg kielégülését. A nyelvi vendégszeretet kettős öröme: a másik nyelvében lakunk, és saját otthonunkban befogadjuk az idegen szavát.

A második, *Le paradigme de la traduction* (A fordítás paradigmája) című tanulmány a nyelvek sokaságának, a Babel-mítosznak az elemzéséből indul ki, és elsősorban Steiner és Eco munkáira hivatkozik. Ricoeur itt is érinti a már bemutatott freudi ihletésű gondolatokat, de nagyobb hangsúlyt kap az a kérdés, hogy hogyan léphet ki a fordításról szóló gondolkodás a fordíthatóság-fordíthatatlanság kettős kategóriájából. Ricoeur szerint ez az elméleti dilemma radikálisításával megbénítja a valós elemzést. Ő ehelyett a hűség-árulás gyakorlati ellentétpárt javasolja, mely szerinte jobban leírja a fordító választásait. A fordítás a fordítás vágyából születik, mely egyenlő az idegen megismerésének vágyával. A fordítók arra vágnak, hogy saját nyelvük és létük horizontja kiszélesedjen a fordítás által. Miért kell hát ennek a vágnak a kielégítéséért a hűség-árulás dilemmájával megküzdeni? – teszi fel a kérdést Ricoeur. Azért, mert a tökéletes fordításnak nem létezik abszolút kritériuma. Ahhoz, hogy ilyen abszolút kritériumot felállíthassunk, a forrásszöveg és a célszöveg között lennie kellene egy harmadik szövegnek, ami ugyanazt az értelmet hordozná, amit át akarunk vinni az első szövegből a másodikba. Ezért mondja Ricoeur, hogy a két szöveg között csak feltételezett ekvivalencia létezhet, amit ő azonosság nélküli ekvivalenciának hív (équivalence sans identité). A fordítást kritizálni is csak úgy lehetséges, hogy egy másik, szintén feltételezett ekvivalenciát javasolunk a meglévő helyett. Így tesszünk azokkal a jelentős szövegekkel is, melyek kultúránk alapjául szolgálnak: a Bibliát és a klasszikus szerzők műveit ezért fordítjuk mindig újra, ezért próbálunk mindig újabb ekvivalenciát felállítani.

A tanulmány utolsó részében a fenti problematikát Ricoeur a nyelven belüli fordítással, a nyelvről való beszéd jelenségével világítja meg. Minden nyelv alkalmas arra, hogy „ugyanazt másképpen” fejezzük ki. Am ennél az „ugyanaz másképpennél” sem tudjuk az azonosságot mihez mérni, nincsen olyan nyelvtől független értelem, mely az összehasonlítás alapjául szolgálna. Ezért marad mindig minden szöveg többféleképpen értelmezhető, ezért marad élő a hűség-árulás dilemmája.

A harmadik, eddig kiadatlan tanulmány az *Un passage: traduire l'intraduisible* (Átmenet: lefordítani a lefordíthatatlant) címet viseli. Ricoeur itt is abból indul ki, hogy a nyelvek sokfélesége, a grammatikai, lexikai, szemantikai eltérések azt sugallják, hogy a kultúrák fordíthatatlanok, hozzáférhetetlenek egymás számára. Sőt, nemcsak az idegen kultúrák, hanem a különböző korok, ugyanannak a kultúrának a különböző korokban megvalósult változatai között sem lehetséges

az átjárás. Mindezt azonban megcáfolja a fordítás gyakorlati léte. Mivel magyarázható ez az ellentmondás?

Ricoeur itt újra hangsúlyozza a fordítás vágyának motiváló hatását, azaz azt a tényt, hogy az ember mindig is kíváncsi volt arra, hogy hogyan lehet másképp is élni, mint ahogyan ő él. Ez a vágy mozgatja a fordítókat. Ricoeur újra bemutatja az azonosság nélküli ekvivalencia koncepcióját, ám tovább is viszi egy lépéssel gondolatmenetét. Mint mondja, az egymáshoz közelálló kultúrák szövegei között megvalósuló ekvivalencia is csak feltételezett lehet ugyan, mégis, ez a feltételezett ekvivalencia elfogadhatóbb, mint a távoli kultúrák esetében, ugyanis a közeli kultúrák valójában maguk teremtették meg ezeket az egyenértékűségeket. Ezt a gondolatot egy francia hellenista könyvéből kölcsönzi (Détienne: 2000), aki a közkeletű vélekedés „csak az összehasonlítható dolgokat lehet összehasonlíttani” ellen érvel. Szerinte éppen az összehasonlíthatatlanság okozta megrázkódtatás indítja meg a gondolkodási folyamatot és szembesíti az embert az eredendő idegenséggel. A megismerés pedig abból áll, hogy a gondolkodó ember létrehozza az összehasonlíthatóságot. Ricoeur ezt alkalmazza a fordításra. Mit jelent ebben az értelemben az összehasonlíthatók alkotása (*construire des comparables*) formula? Ricoeur itt egy másik szerző munkáját hozza példaként, aki a kínai és a görög kultúrát veti össze művében, és azt állítja, hogy ez a két kultúra az „abszolút másikat” jelenti egymás számára (Jullien: 2001). Hogyan beszélhet egy francia szerző franciául arról, hogy mi van és mi nincs a kínai nyelvben, anélkül, hogy egyetlen kínai kifejezést leírna? Úgy, hogy létrehozza a nem létező ekvivalenciákat, összehasonlítható fogalmakat. Ez éppúgy érvényes az egyes kifejezések, mint a kulturális jelenségek szintjére. Így vált a héber és görög nyelvű Biblia az európai kultúra alapjává, de már a latinok is ilyen összehasonlítható fogalmakat alkottak, amikor eldöntötték, hogy az *areté* nek a *virtus* felel meg, a *polis* -nak az *urbs*, és a *polítész* -nek a *civis*.

A fordíthatóság–fordíthatatlanság rejtélyét tehát feloldani látszik az, hogy bemutatja, a fordítás gyakorlata maga az, amely megteremti a később ekvivalensnek elfogadott fogalmak hálózatát. Az árulás mégis árulás marad, mert ez az ekvivalencia-teremtés csak a megelőlegezett értelmén (*sens*) alapul, és kiszakítja a szót testéből, a betűből. Gondolatmenete lezárásaként Ricoeur hitet tesz amellett, hogy az igazi fordítás nem tisztán értelem szerinti, hanem figyelembe veszi a „betűt”, azaz a hangzást, a metrumot, a szavak közötti csendet is.

Paul Ricoeurt élvezet olvasni. Metaforikus nyelvezete inspiráló lehet irodalmárnak, nyelvésznek, fordításkutatónak egyaránt, bár a mű közelebb áll az esszéhez, mint a tudományos kutatáshoz. Ám mindig érdemes meghallgatni az idősebbet, a bölcsébbet, a tapasztaltabbat. Mindig érdemes meghallgatni Paul Ricoeurt.

Irodalom

- Berman, A. 1984. *L'épreuve de l'étranger*. Paris: Gallimard.
Détienne, M. 2000. *Comparer l'incomparable*. Paris: Éd. du Seuil.
Jullien, F. 2001. *Du temps*. Paris: Grasset et Fasquelle.

Források

- Ricoeur, P. 1997. *Défi et bonheur de la traduction*. Elhangzott: Institut historique allemand, 15 avril 1997. Megjelent: *Esprit* No. 853, 1999. június.
- Ricoeur, P. 1998. *Le paradigme de la traduction*. Elhangzott: Leçon d'ouverture à la Faculté de théologie protestante de Paris, octobre, 1998. Megjelent: *Esprit* No. 853, 1999. június.

ELTE BTK

NYELVTUDOMÁNYI DOKTORISKOLA FORDÍTÁSTUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM Jelentkezés a 2006/2007-es tanévre

A fordítástudományi PhD programot a 2006/2007-es tanév őszi félévében is indítja az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központja az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskolájának keretén belül. Olyan jelentkezőket várunk, akik lehetőleg valamilyen idegennyelv-szakos egyetemi végzettséggel rendelkeznek, vagy idegennyelv-tudásukat igazolni tudják, van már némi fordítási és/vagy tolmácsolási gyakorlatuk és érdeklődnek a nyelvi közvetítés elméleti kérdései, valamint a fordítás és tolmácsolás empirikus kutatása iránt. Jelentkezés: március-április, felvételi beszélgetés: május-június.

További információ:

(1) ELTE BTK Doktori és Habilitációs Ügyek Irodája
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A 1. emelet 114-121.
Tel.: 4 116500/ 5176, 5164, 5161
Irodavezető: Csoba Alice

(2) ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F 1. emelet 9-11.
Tel: 4 116500/5894. Fax: 4 855217
E-mail: aeiler@ludens.elte.hu vagy kklaudy@ludens.elte.hu
Irodavezető: Eiler Miklósné, honlap: www.ftk.hu

T. Litovkina Anna – Wolfgang Mieder

„A közmondást nem hiába mondják” – Vizsgálatok a proverbiumok természetéről és használatáról

*(Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2005. Segédkönyvek a nyelvészet
tanulmányozásához. XLI. 204 pp)*

Barta Péter

Az ókor óta nagyon sokan foglalkoznak a közmondásokkal. Parömiográfusok gyűjtik, parömiológusok vizsgálják. A két tevékenység jól kiegészíti egymást, akár egy személy munkásságán belül is. A múltban azonban gyakran szubjektíven viszonyultak a közmondásokhoz, horribile dictu kisajátították azokat valamelyik ideológia számára. Ha megbízható gyűjtemények születtek is korábban, a rendszeres, tudományos alapú vizsgálat alig néhány évtizedes. Ezekben az utóbbi évtizedekben viszont valósággal fölvirágozott a kutatás, külföldön és Magyarországon egyaránt. A teljesség igénye nélkül (és ábécérendben) napjainkban a magyar nyelvterületen Forgács Erzsébet, O. Nagy Gábor, Paczolay Gyula, Rozgonyiné Molnár Emma, Szemerkenyi Ágnes, T. Litovkina Anna, Voigt Vilmos és Vöö Gabriella nevét kell megemlíteni; a világ más tájairól pedig Alan Dundes, Peter Grzybek, Wolfgang Mieder, Charlotte Schapira, Julia Sevilla Muñoz, és Arora Shirley emelhető ki.

A jelen kötet születése nemzetközi együttműködésnek köszönhető. A szerzőkről röviden: T. Litovkina Anna idén magyar közmondásszótárt jelentetett meg (T. Litovkina 2005), korábbi írásai közül – hogy más műfaj is képviselve legyen – egy közmondásokkal kapcsolatos egyetemi feladatkönyvet említenénk (T. Litovkina 2000). Wolfgang Mieder tevékenységéről inkább a számok beszéljenek: 150 könyv (igaz, egyeseknek „csak” a szerkesztője), 355 tanulmány, 109 recenzió, 255 előadás (az egyetemieket nem számolva) – döntő többségük témája a közmondás (2004. szeptember 27-i adatok).

Kettejükben közös, hogy több nyelvre, azok közmondáskincsére és kultúrájára látnak rá (T. Litovkina Anna: orosz, magyar, angolszász; Wolfgang Mieder: német, angolszász); mindketten foglalkoznak oktatással, kutatással, írással, közmondásgyűjtéssel egyaránt; végül pedig: nyelvészként és folkloristaként közelítik meg az anyagot.

Mivel a puding próbája az evés, lássuk magát a művet!

Először sikeresen elhatárolja a közmondást más műfajoktól (szólás, szállóige), számba veszi az eddigi tudományos meghatározásait, és bemutatja a közmondásokról szóló közmondásokat, melyek valójában maguk is egyfajta népi jellemzések. Összefoglalja az empirikus kutatások eredményeit a közmondások ismeretéről, használatáról, népszerűségéről, használóiról, közli a közmondások „népszerűségi listáját”-t (a magyar nyelvterületen; a drávaszögi magyarság körében; a romániai

magyarság körében; a University of California at Berkeley Folklore Archívumában). E – részben nyelvészológiai – fejezet után a könyv visszakalauzolja az olvasót az időben: egyes közmondások eredete ugyanis akár évezredekre nyúlik vissza. Ízelítőt kapunk a bibliai, a görög, a latin és az angol eredetű közmondásokból, és azokból is, amelyek több forrásból származtathatók: pl. a *Színpad [Színház] az egész világ* proverbiumot Shakespeare tette híressé, de már évszázadokkal korábban megtalálható a latinban.

A következő fejezet a közmondás variálódásával foglalkozik. Először a diakrón változást tárgyalja. Két példán mutatja be, hogy az évszázadok során, de akár a XX. század folyamán is, egy közmondás számos alakban jelenhet meg. A szinkrón variálódást pedig kiválóan illusztrálja *A hazug embert előbb utoléri, mint a sánta kutyát* közmondás, amelynek e legnépszerűbb változata mellett még 17 változata adatható (mint egy felmérés során kiderült: az adatközlőknek csupán egynegyede használta a „szótári alak”-ot, a többiek a további változatok egyikét).

A „Közmondásszerűség” c. fejezet a meghatározási kísérlet folytatásának is tekinthető. Az eddig adott, nagyjából külső definíciók (más műfajoktól való elhatárolás) itt belső definícióval egészülnek ki: a szerzők arra keresik a választ, mi tesz közmondássá egy állítást. Ez az eljárás valóban jobb eredményekkel kecsegtet, mint egy tömör megfogalmazás keresése. Az utóbbi évtizedek gyakorlatát követve a szerzők markereket állapítanak meg. Ezek a markerek olyan sajátosságok, ismertetőjegyek, amelyek általában jellemzik egy vagy több nyelv közmondáskincsét, ha minden egyes közmondás nem is rendelkezik minden egyes markerrel. „Egy teljesen prózai mondat is válhat közmondássá, de... minél több közmondás jellegű megkülönböztető jegye van egy megállapításnak, annál nagyobb erre az esélye” (100. o.). T. Litovkina Anna és Wolfgang Mieder egyebek között a következő marker-csoportokat különbözteti meg: szemantikai (pl. megszemélyesítés, paradoxon, metafora), hangtani (pl. alliteráció, rím), lexikai (pl. jellegzetes szavak, szóismétlés) és grammatikai (pl. jellegzetes mondatstruktúrák, jelen idő, egyes szám harmadik személy, kijelentő mód). Ezekon kívül még a tömörség és a „hagyományosság” jellemzi a közmondást. Ez utóbbit azt kell értenünk, hogy a közmondást bizonyos földrajzi körben (egyetlen régióban vagy akár több kontinensen) a lakosság viszonylag széles köre tartósan ismeri és használja.

„A közmondás jelentése” c. fejezettel a szerzők kemény, de megkerülhetetlen fába vágják a fejszéküket. A feladat talán még nehezebb, mint a közmondás meghatározása. Először a proverbiumok tartalmát vizsgálják. Elkülönítik az időjárással, mezőgazdasággal, egészségüggyel kapcsolatos közmondásokat: ezeket egyes nyelvekben valóban szokás külön kategóriaként kezelni, franciául még saját nevük is van: „dicton”. A tartalmi csoportosítás azonban nem teljes. A szerzők menségére legyen mondva: a tematikus felosztás másnak sem sikerült, hiszen nem is sikerülhet. Bárhogy is osztjuk fel a nyelven kívüli világot, egy adott közmondás tartozhat több kategóriába. *Kutyából nem lesz szalonna*: ez az állítás a kutyáról szól, a szalonnáról, vagy mindkettőről? Leginkább egyikről sem, hanem az alaptermészet megváltoztathatatlanságáról. Mert ez a közmondás, mint társai igen nagy része, metaforikus. Hogy mikor értelmezendők metaforikusan, és

mikor szó szerint, az nem a közmondásoktól, hanem a használatuk körülményeitől függ. Ahogy a szerzők maguk is írják: „... szövegösszefüggéseikből kiszakítva nagyon nehezen lehet értelmezni a közmondások jelentését” (108. o.). Ezért, a szövegösszefüggés nélkülözhetetlenségének hangsúlyozása mellett, a jelentésnek szentelt fejezet nagyobbik része a szinonim és antonim közmondásokkal foglalkozik. Ez utóbbiak léte óva int az egyoldalú szemlélettől; arra figyelmeztet, hogy egy adott élethelyzet többféleképpen értelmezhető, értékelhető.

Ez után a rész után logikusan csakis a szövegkörnyezettel foglalkozó fejezet következhet. Így is történt. Megtudjuk, hogy egyes íróknak melyek voltak a kedvenc közmondásaik (idézetekkel illusztrálva), és a közmondások hogyan illeszkednek be a szövegbe: bővítéssel, szűkítéssel, akár a mondatszerkezet, az igeidő, -mód, a szám, a személy megváltozásával. Nem ritkaság, hogy egy közlés közmondásjellegét bevezető formula hangsúlyozza, pl. *azt mondja a közmondás...* Ezek a formulák gyakran hivatkoznak a régiségre és az igazságtartalomra, pl. *van egy régi közmondás...*¹

Az utolsó fejezet a parömiológiai kutatás legújabb keletű tárgyával foglalkozik: a közmondásparódiákkal, elferdített közmondásokkal, közmondáspersziflázsokkal, antiproverbiumokkal – kinek melyik elnevezés tetszik. A közmondás olyan változataról van szó, amely saját magát karikírozza. Nem feltétlenül mond ellent az eredeti közmondásnak (szemben az antonim közmondásokkal), hanem kifigurázza egy állítás vagy az egész műfaj formáját, tartalmát, közhelyességét. Nem véletlen, hogy a legnépszerűbb közmondások válnak alapjául a legtöbb ferdítésnek: a karikatúra csak akkor működik, ha az eredeti közismert. Így a felmérések szerint legnépszerűbb magyar közmondás, *Aki másnak vermet ás, maga esik bele* háromtucatnyi ferdítését olvashatjuk (s a lista nem teljes...). Ízelítőt kapunk a német és az angol ferdítésekből is. Végül, magyar és angol anyag segítségével megismerkedhetünk a ferdítés leggyakoribb módjaival: helyettesítés, bővítés, rövidítés, felcserélés, közmondások kontaminációja. Lássunk egy-egy példát sorrendben: *A rosszból is megárt a sok; Gyakorlat teszi a mestert fáradttá; Amit ma megtehetsz, halaszd holnapra; Sok kis ember jó helyen is elfér; Ki korán kel, ne nézd a fogát.*

A kötetet számos illusztráció (pl. rajz, kép, söralátét, képeslap) díszíti – a „színesíti” szó illene ide, de sajnos a fényképek, rajzok csak fekete-fehérben láthatók. Különösen gazdag és élvezetes a közmondásparódiákkal foglalkozó rész szemléltetőanyaga.

A szerzőpáros művét a következő jelzőkkel minősíthetni: alapos, tudományos, széles látókörű, átfogó. És hiánypótló, hiszen az eddig megjelent magyar nyelvű írások általában nem tanulmányozták a közmondás összes oldalát².

Haszonnal forgathatják a kötetet... ez itt a közhely helye. A szokványos folytatás ez lenne: nyelvészek, folkloristák, irodalomtörténészek. Csakhogy ez evidencia. Sokkal nagyobb érdeme, hogy várhatóan egyetemisták kezébe is kerül. Egyes egyetemeken (Pécsi Tudományegyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem) már indultak parömiológiai kurzusok, és ezek hallgatóinak ideális összefoglalást nyújt a könyv. Itt jegyzendő meg, hogy az utóbbi években számos egyetemi, főiskolai szakdolgozat is született Magyarországon a parömiológia tárgykörében (egyebek között az ELTE egyes nyelv és irodalom szakjain). Remélni lehet hát,

hogy a fiatalabb nemzedék is intenzíven folytatja majd a kutatást. A jelen mű kétségtelenül hozzájárul a fiatalok elindításához ezen az úton.

Jegyzetek

- ¹ Ezen „képzők” (maguk is egyfajta markerek) megtalálhatók számos nyelvben, és nemcsak a közmondások előtt, mögött, hanem néha a belsejükben is felelhetők, l. Barta P. 1995. Kísérletek a közmondás meghatározására. *Filológiai Közöny* XLI. évfolyam, 1. szám. 6–18.
- ² Megjegyzendő, hogy Szemerényi Ágnes könyve a proverbiumok használata kapcsán foglalkozik a proverbiumok elnevezésével és meghatározásával is. (Szemerényi Á. 1994. „Közmondás nem hazug szólás” *A proverbiumok használatának lehetőségei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Néprajzi Tanulmányok)

Irodalom

- T. Litovkina A. 2005. *Magyar közmondástár – Közmondások értelmező szótára példákkal szemléltetve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. A Magyar Nyelv Kézikönyvei X.
- T. Litovkina, A. 2000. *A Proverb a Day Keeps Boredom Away – Egyetemi jegyzet*. Pécs-Szekszárd: IPF-könyvek.

Tóth Szergej, Földes Csaba, Fóris Ágota (szerk.)

Lexikológiai és lexikográfiai látkép: Problémák, paradigmák, perspektívák

(Szeged: Generalia, 2004. 280 pp)

Tóth József

A kiadvány tanulmányainak többsége a pécsi XI. és a szegedi XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (2001, ill. 2002) lexikológiai és lexikográfiai szekciójában elhangzott előadások alapján készült. A kötet kiegészült még néhány olyan tanulmánnyal, amely illeszkedik a *Fasciculi Linguistici Series Lexicographica* célkitűzéseire. A szerkesztők gondos munkája eredményeként sikerült – a kötet alcímének megfelelően – olyan problémaköröket, újabb paradigmákat és perspektívákat felvázolni, amelyek az érdeklődő olvasó számára a lexikológiai és lexikográfiai diszciplínák aktuális látképét tárják elénk. Külön kiemelendő a kötet végén (262–269) a szerzők életrajzi adatait összefoglaló rövid rész, amely nagyban segíti a pályatársak kölcsönös és minél szélesebb körű megismer(tet)ését.

A kötet 33 rövidebb, ill. hosszabb terjedelmű tanulmányt tartalmaz. Közvetett vagy közvetlen módon mindegyikük mutatja a szótárírás terén az utóbbi időszakban végbement forradalmi változásokat. A lexikográfiai paradigmaváltás nagy hatást gyakorolt a szótárkészítésre és a szótárhasználatra. Az 1990-es évek előtt és azt követően itthon és külföldön megjelent egy- és kétnyelvű szótárak sokasága értékes nyelvi anyagot kínál az adott időszak politika- és kultúrtörténetéből. Ezek az újabb, ill. átdolgozott szótárak nagyszerűen tükrözik információs társadalmunk lexikográfiai kutatásainak konkrét eredményeit, s a lexikográfus számára egyúttal már a jövő feladatait is meghatározzák. Vegyük most szemügyre az egyes tanulmányokat.

Bodnár Ildikó *Szótárak a 21. század küszöbén* című írása felhasználói oldalról tekinti át a 90-es évek óta jelentősen megszaporodott, leginkább a német nyelvhez kötődő nyomtatott szótárakat (Héra István, Halász Előd–Uzonyi Pál–Földes Csaba, Ódor László, Hessky Regina, Hollós Zita). A tanulmány szól a szóbokros szerkesztésről is, amely másként történik az egyes szótárakban. A szerző szemléletes példák segítségével világít rá a bokrosítás előnyeire és hátrányaira.

Fábián Zsuzsanna olasz–magyar nagyszótárak vizsgálatára koncentrálna. Azt a központi kérdést teszi fel, hogy a korábbi „öszönös” vonzatábrázolástól eltérően megfigyelhető-e egyfajta elmozdulás a tudatos vonzatábrázolás irányába. Az igei vonzatok ábrázolásával kapcsolatosan nagyon ügyesen, példák sokaságával mutat rá a fejlődés mellett az ellentmondásokra, logikátlanságokra sőt a visszalépésekre is. A tanulmány erénye, hogy a szerző a felmerülő gondolatokat folyamatosan összegzi és azokból helyes következtetéseket von le. Kiemelendő, hogy a célkitűzéshez kapcsolódóan egy konkrét és egy általános javaslat is megfogalmazódik,

amellyel a szerző az igei vonzatkeret(ek) terén még nagyobb precizításra törekszik.

Forgács Tamás egy lexikográfiai kutatási projekt állásáról számol be. A mai magyar nyelv frazemaszótára időközben (2003) már meg is jelent, s ezzel a magyar frazeológiai kutatás igen régi adósságot törlesztett. A szerző bemutatja az új magyar frazeológia szótár létrejöttéhez elengedhetetlen kutatási aspektusokat: a szótári anyag válogatásának szempontjait, a szótári címszók felépítését, a gyűjtés nehézségeit, a korpuszvizsgálat előnyeit, a szótárt mint kortörténeti dokumentumot, a szótár elektronikus változatát. A szerző megállapításait mindig szemléletes példákkal támasztja alá (1. 27–29. pp. *Rágja az éhkoppot; Csóka a csókának nem vájja ki a szemét; Mindenki tudja, hol szorítja a csizma; A járdát koptatja; Fülig benne van valamiben; Nem ettem kefét!*). Nagyon fontos, s ennek ez a mű is meg kíván felelni, hogy a korszerű szótárnak empirikus adatgyűjtésen is kell alapulnia. Meggyőződésem, hogy Forgács Tamás nagy gondossággal felépített szótárát minden érdeklődő szakember és nem szakember örömmel veszi kezébe.

Fóris Ágota két tartalmilag egymástól merőben eltérő tanulmánnyal képviselteti magát. Előbb azokat a területeket mutatja be, amelyek a lexikográfia fejlődésében gyorsító hatásként jelentkeznek (informatika, elektronika, optika, telematika stb.), majd egy igen aktuális témakörrel, a szakmai terminológiák pontos leírásával és mesterség-szótárakban történő összegyűjtésével foglalkozik. Katus Elvira magyar–bolgár–horvát példaanyag alapján az egyes frazeologizmusok között meglévő szemantikai kapcsolatok rendszerét (antonímia, szinonímia, homonímia) vizsgálja. Vázlatos előadásában sikerült ráirányítani a hallgató, ill. az olvasó figyelmét arra, hogy a frazeológiában a motiválatlan frazeológiai jelentés következtében könnyebben jöhetnek létre szinonim sorok, mint a szó-készlet egyéb területein. Kispál Tamás három német (DUW, LGWDaF, WBDaF) és három német–magyar szótár (Hessky, Halász, Halász–Földes–Uzonyi) segítségével vizsgálja a metaforikus kifejezések szótári ábrázolását. Az összehasonlítás alapja olyan kérdéskörök tanulmányozása mint a szótárak metaforadefiníciója, a metaforák jelölése, a metafora helye a szócikken belül és a metaforizációs folyamat lexikográfiai kodifikálása. A szerző példákkal illusztrált megfigyelései és az azokból eredő tanulságok ösztönzőleg hatnak a további kutatásokra.

Kiss Mónika *Szótár a szótárban* című tanulmányának középpontjában a *szótár* szó értelmező szótárbeli jelentései és azok meghatározásai, a szó francia megfelelői és jelentésmezői, valamint a kétnyelvű szótárak példaanyagában fellelhető jelentésárnyalatok állnak. A szerző összehasonlítja a francia szavak visszakeresésével kapott magyar megfelelők és a kiindulási pontként szereplő szó jelentésjegyeit. Nyomon követhetjük, hogyan változik a *szótár* szó kiterjedt szemantikai mezője és hogyan fejeződnek ki az egyes jelentésárnyalatok a francia és magyar nyelvben.

Koutny Ilona *Nyelvi és nyelven kívüli ismeretek a szótárban* című tanulmányában betekintést enged egy idegen nyelvű–magyar, ill. egy magyar–idegen nyelvű újfajta, tezaurusz jellegű tematikus szótársorozat kidolgozásába. A legfontosabb mindennapi szavakhoz (főleg főnevek, de lehetnek igék és melléknevek is) társul az általuk reprezentált esemény szereplőinek és körülményeinek a leírása. Min-

denképpen üdvözlendő, hogy a szerző a keretszemantikai kutatások eredményeire támaszkodva törekszik arra, hogy a szavakat természetes környezetükben mutassa be.

Kugler Katalin a legújabb orosz nyelvű szótárakról osztja meg velünk gondolatait. Meghatározza, hogy tulajdonképpen mely orosz vonatkozású szótárak tartoznak a „legújabbak” közé. A recenzió írója az orosz szlengkutatás megkétszese okán Fenyvesi István (2001) *Orosz–magyar és magyar–orosz szlengszótár* című munkáját szeretné kiemelni. Nemcsak a nyelvészek érdeklődését keltheti fel ugyanis mindaz, amit az orosz lexikográfia „szalonképtelennek” minősített, s ezáltal ki is hagyott az orosz szótárakból. Az érdeklődő olvasó számára is bizonyosan tanulságos és szórakoztató az orosz nyelv alsó rétegeihez tartozó szitokszavakba, trágár vagy obszcén kifejezésekbe és magyar megfelelőikbe való alámerülés.

Magay Tamás előadásának írásos változatában *Kritika a (szótár)kritikáról* ismerteti azokat a főbb szempontokat, amelyek alapján objektív és elemző szótár-összevetéseket készíthetünk, megteremtve ezáltal is a helyes kritikai szemlélet kialakításának alapjait. Újszerű megközelítésében helyet kapnak a publicisztika és a tudomány szintjén azok a fórumok és műfajok is, amelyekben a szótárkritikák megjelennek. Mivel magyarországi szótárkritika alig létezik, a szerző kitekintése elsősorban az angolszász világra irányul. A 2. fejezetet a magyar szótárírás- és szótárkritika-történetnek szenteli. A múlt és a jelen bemutatása mellett nagyon helyesen inkább a jövő feladataira koncentrálnak, soha nem tévesztve szem elől azt a gondolatot, hogy még a kritikát is kellő kritikával kell fogadnunk.

Márkus Éva *Szóföldrajzi vizsgálódások a Budai-hegység német nyelvjárásaiban* című előadásában a 2000-ben megvédett disszertációjának néhány eredményét mutatja be, amelyek a lexikológia a nyelvjáráskutatásban témakör iránt érdeklődők számára mindenképpen figyelemre méltóak. A következőkben először egy német–magyar/magyar–német analitikai kémiai szakszótár előkészületeiről, majd pedig egy szakszótár lemmaszelekciós kérdéseiről olvashatunk.

Murányiné Zagyvai Márta két tanulmánnyal szerepel a kötetben, az egyik a kémiai szótár megírásához szükséges adatgyűjtés eredményeiről számol be. Megállapításokat tesz a leendő felhasználókra, a szótárhasználat célja szerinti tipologizálásra, a szótár többfunkciós jellegére, az aktuális kémiai szókincs használatára, a szótár nyelvi és szakmai megbízhatóságára vonatkozóan, s nem feledkezik meg arról sem, hogy a felhasználók egyre inkább az elektronikus szótárakat helyezik előtérbe. A másik tanulmány a szótárba felveendő lexikai elemek válogatási elveit ismerteti és a velük kapcsolatosan felmerülő problémákat érinti.

Muráth Judit témája a szakszótárírás elmélete a germanisztikában. A jól használható szakszótárak megalkotásának feltétele, hogy a szótáríró megalapozott elméletre támaszkodjon és alaposan felkutassa a szakmai háttérrel is. Nemesné Kiss Szilvia azokat a pontokat kutatja, amelyek mentén a névtan és az alkalmazott nyelvészet összekapcsolódhat. A szerző igazolja Hoffmann István (2001) bevezetőben idézett mondatát, mi szerint a magyar névkutatás valóban „magyarságtudományi diszciplína”.

Pacsai Imre a világ nyelvi képe megjelenítési módját és eszközeit vizsgálja. Szemléletes példák sokaságán keresztül először az orosz közmondásokban fel-

tároló nyelvi kép strukturális tényezőit vázolja fel, amelyek az orosz népnyelvhez kötődnek, majd az orosz kulturális zóna közmondásainak képi és tartalmi azonosságait vizsgálja. Megállapítja, hogy az orosz közmondásokban fellelt nem szláv nyelvi és tartalmi vonások rendszert alkotnak. A Volga-medencében élő népek nyelvi és kulturális sajátosságait meghatározó sokoldalú kapcsolatrendszer hozzájárult a világ nyelvi képének sajátos formálásához is.

Pajzs Júlia *Korpuszalapú szótárírás alternatívái* című tanulmányában számítógépes korpusz segítségével készült szótárakból kiindulva felsorolja a korpuszok jellemzőit, majd bemutatja a tervezett Nagyszótárt, amelynek forrásanyagául a Magyar történeti korpusz szolgál. Elénk tárul egy „opportunista/realista szótár” tervezete, annak főbb sajátosságaival és a próbaszócikk készítés tapasztalataival. A hét próbaszócikk áttanulmányozása után a jelentésárnyalatok sokasága mellett tudatosodik bennünk a lexikográfus profizmusa is. A szótárt nagy érdeklődéssel váró szakemberben és a szótárhasználóban is minden bizonnyal felmerül az az igény, hogy minél előbb kézbe vehesse a szótárkészítő munka eredményét. A jelenleg érvényben lévő koncepció szerint erre azonban még hosszú ideig kellene várunk. Pálffy Miklós munkája *Alapjelentés és kiinduló jelentés egy két-nyelvű szótárban – Egy lexikometriai vizsgálat tanulságai* tulajdonképpen hasznos statisztikai elemzés. A *francia–magyar kéziszótár* (Pálffy 1999) anyagára támaszkodva igei és főnévi jelentésstruktúrák reprezentációját vizsgálja, s az eredmények segítségével Kiefer Ferencnek a poliszémia-kontinuumra, valamint a szabályos és szabálytalan poliszémiára vonatkozó meghatározásait próbálja alátámasztani. Nagyon szemléletesek a vizsgálatait, ill. azok eredményeit bemutató táblázatok (kontingencia-tábla, igei, névszói, ill. igei vs névszói megfigyelt és elméleti értékek).

Piróth Attila az *Angol–magyar fizikai szótár* megjelenését 2005 körülre prognosztizálja. A fizikával foglalkozók és a fizika iránt érdeklődők bizonyosan nagy örömmel veszik majd kezükbe ezt a hiányt pótló művet. Pomázi Gyöngyi *Szótárszerkesztési módszerek. Német zsebszótárak* című tanulmányában az Akadémiai Kiadó legkisebb tagjait, a zsebszótárakat, a célközönség meghatározását, a zsebszótárak makro- és mikrostrukturális felépítési elveit, a magyar terminológia kérdéskörét, a szótárak tipográfiáját és a zsebszótárak adatbázisban való rögzítését érinti.

Réder Anna a kollokációk kérdéskörét vizsgálja különböző német szótárak segítségével. Kiemeli egy kollokációs szótár szükségességét, de mindenképpen alapvető fontosságúnak tartja, hogy a kollokációk a szótárakban a mikrostruktúra egy meghatározott részében külön jelzéssel legyenek ellátva.

A szótárpiac 2002-ben egy hétnyelvű, magyar–angol–finn–francia–német–olasz–orosz politikai/diplomáciai szótárral gazdagodott (Mihalovics-Révay 2002). Ennek kapcsán vállalkozik Répási Gyöngyné a magyar, német és orosz politikai/diplomáciai szaknyelv összehasonlító vizsgálatára. Sulyok Hedvig *Utak a szótárhoz, utak a Verancsics-szótárhoz (és tovább)* című tanulmánya tudománytörténeti szempontból vizsgálja ennek az évszázadokon átívelő régi szótárnak kultúra- és adathordozó szerepét.

Székely Gábor saját magyar–német szótárát mutatja be a fokozó értelmű szó-

kapcsolatokról, amely időközben a Tinta Kiadó gondozásában már meg is jelent. Ezt a kuriózumnak számító, nagy gondossággal elkészített speciális szinonimaszótárként is használható munkát joggal ajánlja szerzője fordítóknak, nyelvtanároknak, a tanárképzésben, valamint a fordító- és tolmácsképzésben részt vevő hallgatóknak.

Tóth József *Wortfelder in der zweisprachigen Lexikographie* című tanulmányában a szómező-elmélet(ek) egyik felhasználási területeként vázolja fel a szintén nívumnak tekinthető kontrasztív szócikkekben álló német–magyar igemezőszótár tervezetét. Meghatározza azokat a legsürgősebben elvégzendő feladatokat, amelyek elengedhetetlenek ennek a kétnyelvű szótárnak a létrehozásához.

Tóth Szergej *A totalitarizmus szóteremtése* címet viselő megkésettnek tartott háttér tanulmányában megosztja velünk azokat a gondolatait, amelyek az Akadémiai Kiadó orosz–magyar és magyar–orosz szótárak egyik szerkesztőjében a szócikkek szerkesztése és átdolgozása közben újra és újra felmerültek. A szerző igen szemléletesen mutat rá arra, hogy bizony még nagyon távol állunk attól, hogy a szovjet totalitárius társadalomban működő folyamatoknak az orosz szókincsre gyakorolt hatását lexikológiai és lexikográfiai értelemben teljes mértékben feltártnak tekinthessük.

Tyukász Dóra írásában: *Gondolatok a szexista kifejezések kiküszöbölésének lehetőségeiről az olasz nyelvben* bőséges példaanyaggal illusztrálva arra a végkövetkeztetésre jut, hogy továbbra is a hímnemet, a hímnemű alakokat részesítik előnyben. A nyelv tehát ellenáll a változtatási törekvéseknek.

Uzonyi Pál a Gáldi László-féle *Orosz–magyar és Magyar–orosz kéziszótár* (2000) átdolgozásának, felújításának menetét mutatja be. Mintha az átdolgozás irányítója nem lenne teljesen elégedett a vállalkozás eredményével. A két világoskék kötet az időközben fellelt hibák ellenére is tagadhatalanul bizonyítja, hogy ezen a területen is elindult valami, amiért mind a főszerkesztőnek, mind pedig a szintén intenzív munkát végző munkatársaknak köszönet jár.

Vágvölgyi Edit a magyar orvosi szaknyelv változásait elemzi, majd Vass László terjedelmes tanulmánya a verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok Petőfi S. János (2001) által megkülönböztetett tizenhárom altípusából kilencet mutat be vagy legalább szemléltet. A teljesség igénye nélkül sikeresen érzékelteti a választott tipológiai keret produktivitását és a multimediális humán kommunikáció gazdagságát, ösztönözve ezzel a további kutatásokat. A klasszikus nagyszótárakat bemutató sort Vitányi Borbála francia–magyar és magyar–francia nagyszótárakról szóló gondolatai, majd pedig tájnyelvi értelmező szótáraink stilisztikájának elemzése zárja.

Összegzésként megállapítható, hogy a kötetet tartalmi sokszínűség jellemzi. A lexikológia és a lexikográfia területén napjainkban számos új kutatási projekt van folyamatban. A kötetből kitűnik a kutatás igen szerteágazó jellege. Melyek vajon a jövőbe mutató kutatási irányvonalak? Ezt igen nehéz megállapítani, hiszen a szótárírás terén lezajló markáns változások eredményeként újabb teendők sokasága áll előttünk. Csak néhány a legfontosabbak közül: a jelentésleírás és -ábrázolás módszereinek továbbfejlesztése, a szótárak anyagának állandó frissítése, a szaknyelvi szótárak választékának folyamatos bővítése, többnyelvű

szemasziológiai szótárak létrehozása, egy- és többnyelvű tematikus szótárak kidolgozása, a lexikográfiai kutatás egyik mozgatórugójának, a szótárkritikának hangsúlyosabb előtérbe helyezése stb.

A kötet formája kifejezetten olvasóbarát: valamennyi tanulmány végén van idegen nyelvű összefoglaló, a könnyebb eligazodást segíti a kötet végén található tárgy- és névmutató is. A tanulmányok tematikus sokszínűségéből adódóan a kötet nemcsak a nyelvészet, hanem a társtudományok iránt érdeklődő szakemberek és egyetemi/főiskolai hallgatók ismereteit is bővíti, és újabb kutatásokra ösztönöz. A tanulmánykötet éppen ezért nem hiányozhat egyetlen lexikológiával és lexikográfiával behatóan foglalkozó szakember könyvespolcáról sem. A kötet szerkesztőit dicséri, hogy befogadták és közkinccsé tették a lexikológiai és lexikográfiai kutatás igen szerteágazó és sokszínű irányzatait és vizsgálati eredményeit.

Könyvszemle

Az Akadémiai Kiadó II. Szótárnapja

Budapest, 2005. október 12.

Pécs Olivía

A Magyar Tudományos Akadémia Szótári Munkabizottságának kezdeményezésére szervezte meg az Akadémiai Kiadó a II. Szótárnapot 2005. október 12-én, a Kempelen Farkas Hallgatói Információs Központ impozáns épületében. Az egész napos szakmai rendezvény alatt az aulában szótárkiállítás és vásár várta az érdeklődőket, ahol a délelőtt folyamán a meghívott kiadók bemutatták szótár-, illetve CD-újdonságaikat. A délutáni szakmai előadások idén a felhasználók szemszögéből közelítették meg a szótárírás kérdéskörét, míg a tavalyi Szótárnap középpontjában a szótárkészítők, a kiadók szempontjai álltak. A fórumot költők, műfordítók baráti beszélgetése zárta.

A szakmai előadások sorát Bucsi Szabó Zsolt, az Akadémiai Kiadó igazgatója nyitotta meg, aki ötéves kiadói tapasztalattal a háta mögött az igényes szótárkiadás fejlesztése és fenntartása mellett érvelt.

Maróth Miklós akadémikus, az MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának elnöke bevezetőjét azzal a gondolattal kezdte, hogy „jó szótár nélkül nem lehet tisztességes munkát végezni”. Ezen megállapítását a szótárkészítés történetének rövid áttekintésével támasztotta alá. Az eddigi ismeretek szerint egy mezopotámiai szójegyzékkel vette kezdetét a szótárkészítés, tudhattuk meg Maróthtól, amit a 12. századtól kezdve arab–latin,

illetve vulgáris latin glosszáriumok követtek. Ezek később szakszavakkal is egészültek, és igen fontos szerepet játszottak a moszlim és keresztény kultúrák közötti közvetítésben is.

Magay Tamás, az MTA Szótári Munkabizottságának elnöke a 2000-ben újjáalakított testület mottójául a minőség és korszerűség kettős kritériumát választotta. Magay rámutatott arra, hogy míg az 1990-es évek előtt egyetlen kiadó monopóliuma volt a szótárkiadás, addig mára a határokon belül több mint száz, s a határokon kívül is már több mint ötven kiadó foglalozik szótárkiadással. A jelenlegi versenyhelyzetben sajnos nem mindenki törekszik igényes szótár kiadására, s a bizottság feladata éppen az értéktelen munkák kiszorításának elősegítése lenne. A Szótári Munkabizottság e cél érdekében elhatározta, hogy a jó szótárakat jutalmazza majd a jövőben. Magay a szótárnapon ünnepélyesen bejelentette a KIVÁLÓ MAGYAR SZÓTÁR DÍJ megalapítását, amit az MTA Nyelvtudományi Bizottsága és I. Osztálya közösen hagyott jóvá. A Kiváló Magyar Szótár Díj versenyszabályzata a minőségi magyar szótárkiadás támogatását nevezi meg célként. A díj elnyeréséért a kiadók a már kiadott egy-, két-, vagy többnyelvű, köznyelvi vagy szakszótáraikkal, a nyomtatott vagy az elektronikus formában megjelentetett munkáikkal nevezhetnek. A díjazott szótár nem pénzjutalomban részesül majd, hanem erkölcsi, eszmei elismerésben, amit oklevél tanúsít, s ami lehetővé teszi a kiadó számára a szótárban a „Kiváló magyar szótár” minő-

sítés feltüntetését. A Kiváló Magyar Szótár Díj a bizottság elképzelései szerint a nevezési díjnak köszönhetően önfenntartó intézményként működik majd.

Pléh Csaba, a BME Kognitív Tudományi Központ vezetője az egyenként eltérő szókinccset tartalmazó, mentális szótár kialakulásának módjait vizsgálja, azaz azt a mechanizmust, amelynek során a társadalmi közegből érkező szavakat az agyunk elraktározza. Ezt a folyamatot, illetve a szavak felismerését egyrészt az előfordulás gyakorisága, másrészt a hozzáférési út (akusztikus, grafikus és közös) befolyásolja. A szavak tanulását vizsgáló tudományos kutatások szerint a gyermek agyában két-három expozíció után rögzül egy-egy új szó, amihez a csimpánznak például kétszáz-háromszáz ismétlésre van szüksége. Az ember ennek megfelelően felnőtt koráig átlagosan napi két új szót tanul meg, amit tíz éves kora után többnyire olvasmányiból merít. Figyelemre méltó a mentális lexikon szerveződése is, ami korántsem triviális. Kísérletekkel bizonyították, hogy létezik egyfajta kapcsolat a szavak jelentése és az idegrendszer meghatározott területei között, mivel a különböző jelentéstartalmak különböző agyi területeket aktivizálnak. Az agy szótárszervezésének másik jellegzetesége, hogy az egyes szavakat egyrészt szavakként, másrészt az általuk hordozott ismeretként raktározza.

Bárdosi Vilmos, az ELTE Bölcsészettudományi Karának tanszékvezető egyetemi tanára a szótárszerkesztés kérdéséhez a nyelvtanítás felől közelített, s a nyelv „sava-borsát” adó öt-tizenötezer idiomatikus kifejezés és szólás szótári megjelenítésének nehézségére hívta fel a figyelmet. A szótárak többsége a kifejezés vagy szólás emlí-

tésén túl nem rendelkezik megfelelő felülettel a használati megszorítások bemutatására, pedig sokszor jelentésmódosító szerepet tölthet be például a hangsúly változása, vagy vannak olyan kifejezések, amiket csak tagadó alakban, illetve kizárólag egy bizonyos időben vagy igemódban lehet használni. A szólást kötelező jelleggel kísérő gesztus megjelenítése egyenesen lehetetlen kihívás a szótárkészítő számára. További nehézséget okoz a szóláskeveredés jelensége, az idiomatikus kifejezések jelentésének változása, illetve bővülése, és az új szólások keletkezése, ami különösen a beszédnyelvi környezetre jellemző.

Barna Imre műfordító és szerkesztő hétköznapi, praktikus tapasztalatait osztotta meg a hallgatósággal. A fordító egyik nehézsége, hogy míg a szótár nem konkrét eseteket tartalmaz, addig a fordítás során kizárólag csak konkrét eseteket kell megoldani. A műfordító ennek ellenére olyan igényes, jó szótárakat szeret használni, amelyek egyben lexikonok is, serkentik az emlékezetet, szinonimákat idéznek fel, és megmozgatják a fantáziát. Felmerült a kontextus nehezen kodifikálható szerepének kérdése is, ami Barna szerint egyelőre lehetetlenné teszi, hogy a gépi fordítás minden eddigi próbálkozás és erőfeszítés ellenére helyettesíthesse a műfordító munkáját. Ahhoz a sokat vitatott kérdéshez kapcsolódva pedig, hogy a fordítónak törekednie kell-e a mű más nyelvű eredetének érzékeltetésére, illetve divatos kifejezéssel élve, a fordításra „rá kell-e ütni Bábel pecsétjét”, Barna azt a nézetét fejtette ki, hogy a műfordításon mindenképpen érződik, hogy a szöveg más kultúrából származik. Erről a kontextustól kezdve az idiomatikus kifejezésekig több apró jel is árulkodik. A műfordító feladata

tehát nem a fordítottság tényének érzékeltetése, hanem a szöveg információs tartalmainak maradéktalan átadása.

E-learning a fordítás és a tolmácsolás oktatásában a brnói Masaryk Egyetem Angol Tanszékén

Bakti Mária

2005. október 24 és 28 között négy napot tölthettem a Szegedi Tudományegyetem testvéregyetemén, a brnói Masaryk Egyetemen. Az utazás célja elsősorban az volt, hogy tanulmányozzam az egyetem Angol Tanszékén folyó, számítógéppel segített fordítás- és tolmácsolásoktatást. Habár a Masaryk Egyetem Bölcsészettudományi Karán nincs külön fordító- és tolmácsképző program, a tanszéken folyó munka sok érdekes tanulsággal szolgált számomra.

A tanulmányút során a Masaryk Egyetem Tanárképző Karán megismerkedhettem az egyetemen használt kurzusszervező-rendszerrel. A brnói egyetem a *Moodle* rendszert használja; ez a szoftvercsomag ingyenesen letölthető az Internetről. A *Moodle* kurzusszervező rendszert egyetemek, iskolák és egyéni tanulócsoporthok is használhatják. A rendszer lehetővé teszi a kurzus formájának igény szerinti elrendezését, tervezését (heti, vagy téma szerinti elrendezés). Az oktató minden egységhez hozzárendelheti az adott héthez vagy témához tartozó tananyagot, emellett minden egységhez feladatokat, képeket, videókat és hasznos linkeket lehet kapcsolni. A hallgatók csak akkor léphetnek tovább a kurzusban, ha sikeresen teljesítették az adott témához tartozó feladatokat. A *Moodle* segítségével fórumokat is létrehozha-

tunk, ahol a hallgatók is elmondhatják véleményüket, hozzászólhatnak a kurzuson felmerült témákhoz. Az oktatónak lehetősége van arra is, hogy nyomon kövesse a tanulók aktivitását, vagyis azt, hogy az egyes hallgatók pontosan mennyi időt töltenek a feladatok megoldásával, illetve megtekintik-e az ajánlott linkeket.

A rendszer különösen hasznos a távoktatásban, de a nappali tagozatos oktatási formában is jól alkalmazható. A *Moodle* használata gyorsan terjed, jelenleg a világ több 138 országában használják egyetemeken és középiskolákban, például az SZTE Távoktatási Központjában vagy a szegedi Ságvári Gimnáziumban.

A Masaryk Egyetem Bölcsészettudományi Karának Angol Tanszékén lehetőségem nyílt a *Moodle* gyakorlati alkalmazását is megtekinteni. A tanszéki oktatásban 2003 óta használják a számítógépes oktatásszervezési rendszert, a tanszék által felajánlott összes specializációban (Cultural Studies, Linguistics, Literature, Translation Studies). A Translation Studies keretein belül jelenleg tíz kurzus zajlik a *Moodle* támogatásával (Fordítás, Tolmácsolás, „Lokalizáció”, Drámafordítás, Fordítási projektmunka, Esszéfordítás, Kortárs műfordítás, Az *Alíz Csodaországban* cseh fordításai, Bevezetés a fordításba).

Az Angol Tanszéken minden angol szakos hallgató számára kötelező a „Bevezetés a fordításba” című tantárgy, ennek teljesítése után választhatják a szakfordítást, műfordítást és a tolmácsolást. A fordításórákat számítógépes laborban tartják, minden hallgató önállóan dolgozik a saját számítógépénél, a kivetítőn pedig a tanári számítógép aktuális képernyője látható. A tanulók az elkészített munkát

a Moodle levelezőrendszerén keresztül elküldik az oktatónak, aki kijavítva visszaküldi a fordításokat a hallgatóknak. Emellett a hallgatóknak is lehetőségük van társaik fordításait értékelni az oktató által magadott szempontok szerint.

A feladat teljesítése során a hallgatók kihasználhatják az Internet nyújtotta lehetőségeket, illetve a tanszék oktatói és a korábbi kurzusok hallgatói által összeállított glosszáriumokat is felhasználhatják.

A Moodle segítségével tolmácsolást is oktatnak Brnóban. Itt a tolmácsolás különböző típusait tekintik át a hallgatók, memóriagyakorlatokat végeznek, emellett a tolmácsolandó szöveg logikai felépítését elemzik. A hallgatók a saját tolmácsolásukat is rögzíteni tudják a számítógépen, ezt később az órán elemzik.

A növekvő hallgatói létszám és a technika gyors változása szükségessé tette az említett változtatásokat a fordítás oktatásán belül, hiszen a mai fordítók munkája már elképzelhetetlen a számítógépes eszközök nélkül.

Jarmila Fictumová, az Masaryk Egyetem Angol Tanszékének oktatója szerint a Moodle rendszernek számos előnye van a fordítás és a tolmácsolás oktatásában. A legfontosabb az, hogy a

hallgatók megismerkednek a legmodernebb programokkal, internetes oldalakkal, amelyek segíthetik őket a fordításban. A tanárok számára is hasznos a rendszer, mivel pozitív hatást gyakorol a tananyagfejlesztésre. A Moodle segítségével könnyebb az órákat a hallgatók igényeihez és szükségleteihez igazítani (Fictumová 2004a). A rendszer előnye továbbá, hogy rugalmasan lehet a feladatokat szervezni, és a hallgatók munkája is nyomon követhető (Fictumová 2004b).

A hazai fordító- és tolmácsképzésben is használnak már hasonló rendszereket; véleményem szerint előnyeik alapján megfontolandó szélesebb körű elterjesztésük.

Irodalom

Fictumová, J. 2004a. Technology-enhanced Translator Training. In: *Second International Workshop on Language Resources for Translation Work, Research and Training*. Geneva: Coling 2004, 2004. 31-35 old. http://www.ifi.unizh.ch/cl/yuste/lr4trans/wks_papers.html

Fictumová, J. 2004b. *E-learning for Translators and Interpreters – The Case of LMS Moodle*.

<http://isg.urv.es/cttt/cttt/research.html>

www.moodle.org

www.phil.muni.cz/elf/

Repertórium – témák szerint

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY 1–5. évfolyamában megjelent tanulmányok áttekintése témák szerint (1999–2004)

Összeállította: Paksy Eszter

1. Fordításelmélet

- Albert Sándor 1999. *A fordításelméletek tudományfilozófiai alapjairól.* 1/1. 12–26.
- Albert Sándor 2000. *Filozófiai szövegek fordítása (1. rész).* 2/2. 5–23.
- Albert Sándor 2001. *Filozófiai szövegek fordítása (2. rész).* 3/1. 5–25.
- Albert Sándor 2003. *A contresens fogalma a fordításelméletben.* 5/1. 44–59.
- Burján Monika 2003. *A fordításról való gondolkodás Magyarországon a XVI–XVII. században.* 5/1. 18–43.
- Dróth Júlia 2002. *A fordítástudomány és a nyelvtudomány együttműködéséről.* 4/1. 5–14.
- Forgács Erzsébet 2000. *Az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem. A nyelvi játékok fordíthatóságáról.* 2/2. 24–35.
- Forgács Erzsébet 2002. *A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben (Magyar–német kontrasztív vizsgálat).* 4/2. 63–82.
- Forgács Erzsébet 2004. *Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben.* 6/2. 38–55.
- Gálosi Adrienne 2000. *Értelmezési stratégiák megfigyelhetősége a visszafordítás módszerének segítségével.* 2/1. 50–61.
- Hell György 2003. *Cicero fordítási elvei.* 5/2. 37–58.
- Heltai Pál – Juhász Gabriella 2002. *A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban.* 4/2. 46–62.
- Heltai Pál 1999. *Minimális fordítás.* 1/2. 22–32.
- Horváth Péter Iván 2002. *Mitől hiteles a fordítás?* 4/2. 37–45.
- Horváth Péter Iván 2004. *Közigazgatási reáliák a hiteles fordításban.* 6/2. 31–37.
- Kálmánné Horváth Bea 2004. *Törvénytisztelet tolmácsolás az Amerikai Egyesült Államokban és Európában.* 6/1. 69–81.
- Károly Krisztina et al. 2000. *A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében.* 2/2. 36–62.
- Károly Krisztina 2003. *Korpusznyelvészet és fordításkutatás.* 5/2. 18–26.
- Kenesei Andrea 2003. *Miként igazolja a befogadás a fordításról alkotott hipotézis érvényességét.* 5/2. 27–36.
- Kiss Mónika 2004. *A „faux amis” jelenségének terminológiai problémája.* 6/2. 18–29.
- Klaudy Kinga 1999. *Az explicitációs hipotézisről.* 1/2. 5–21.
- Kóbor Márta 2000. *Az értelmezés jelentősége a kultúráközvetítésben.* 2/1. 62–70.
- Kurián Ágnes 1999. *Az interpretatív modell a jogi szakfordításban.* 1/1. 52–66.
- Kusztor Mónika – Vahram Atayan 2003. *Az explicitációs hipotézis néhány elméleti kérdéséről.* 5/2. 5–17.

- Lanstyák István 2004. *Fordítástudomány és kétnyelvűség*. 6/1. 5–27.
- Lendvai Endre 1999. *Vérbális humor és fordítás*. 1/2. 33–43.
- Lendvai Endre 2004. *Nyelvtörvény és fordítás*. 6/2. 90–100.
- N. Tóth Zsuzsa 2004. *A fordítás hermeneutikai megközelítéséről*. 6/1. 36–41.
- Németh Dezső és Pléh Csaba 2001. *Nyelvfeldolgozás, munkaemlékezet és fordítás*. 3/1. 40–53.
- Pápai Vilma 2001. *Új irányzatok az explicitáció kutatásában*. 3/1. 26–39.
- Ruzsiczky Éva 2003. *A bibliafordítás néhány kérdése*. 5/1. 5–17.
- Szabari Krisztina 1999. *A fordítás minősége a fordítástudomány és a felhasználók szemszögéből*. 1/1. 27–36.
- Tellinger, Dusan 2003. *A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből*. 5/2. 58–70.
- Valló Zsuzsa 2000. *A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák*. 2/1. 34–49.
- Vermes Albert 2004. *A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában*. 6/2. 5–17.
- Vincze Katalin 2004. *Szövegtípusok és fordítás*. 6/1. 28–36.
- Wallendums Tünde 2003. *Kulturális reáliák fordítási megoldásairól a pizzanevek tükrében*. 5/2. 71–79.

2. Tolmácsoláselmélet

- Bendik József 1999. *A beszédprozódia szerepe a szikrontolmácsolásban*. 1/1. 100–113.
- Bendik József 1999. *A tolmácsolás praxeológiája*. 1/2. 45–55.
- Bendik József 2003. *A „Praxeológia” rovat indítása elé*. 5/2. 87–90.
- G. Láng Zsuzsa 1999. *Új irányzatok a tolmácsolás kutatásában*. 1/1. 79–90.
- G. Láng Zsuzsa 2001. *A memória szerepe a tolmácsolásban*. 3/1. 54–63.
- Kusztor Mónika 1999. *Szövegkoherencia a tolmácsolásban*. 1/2. 56–76.
- Papp Nándor 1999. *A megszólítások nyelvtanának tolmácsolási implikációi*. 1/1. 91–99.
- Szabari Krisztina 2000. *Körkép a konferenciatolmács-szakmáról Magyarországon egy felmérés tükrében*. 2/1. 71–86.
- Szabari Krisztina 2000. *A konszekutív tolmácsolás értékelése*. 2/2. 63–78.

3. A fordítás és tolmácsolás oktatása

- Dékány Edit 2001. *A fordítói kompetencia fejlesztésének lehetőségeiről*. 3/2. 89–98.
- Dróth Júlia 2000. *A fordítási egység és a szöveg tagolása a fordítás oktatásában*. 2/1. 87–95.
- Élthes Ágnes 2003. *Gyakorlatok a fordítás és a tolmácsolás határmezsgyéjén*. 5/1. 81–92.
- Horváth Ildikó 2004. *A szabadpolcos rendszer szerepe a tolmácsképzésben*. 6/2. 78–89.

- Kohn János 1999. *Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordítás-
oktatásban (1. rész)*. 1/1. 67–78.
- Kohn János 2000. *Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordítás-
oktatásban (2. rész)*. 2/1. 5–16.
- Koltay Tibor 2001. *Tudományos és szakmai írásművek a fordítóképzésben*. 3/2.
77–88.
- Lesznyák Márta 2003. *A fordítói kompetencia értékelése: helyzetkép és kutatási fel-
adatok*. 5/1. 60–80.
- Lesznyák Márta 2004. *Feladattípusok és értékelések a fordítások produktum-orien-
tált pedagógiai mérésében*. 6/2. 57–77.
- Pollmann Teréz 2004. *A fordítói kompetencia elemei a fordítóképzésben*. 6/1. 82–95.
- Sándor Claudia 2002. *Alkalmassági vizsga a tolmácsolás képzésben*. 4/1. 48–74.
- Veresné Valentinyi Klára 2003. *A blattolás tanítása*. 5/1. 93–103.

4. Fordításpolitika

- Ajtay-Horváth Magda 2002. *Az integráció nyelvi kihívásai. Az euroszövegek
nyelvformáló szerepe*. 4/2. 5–13.
- Dróth Júlia 2001. *Igényfelmérés a fordítási szokásokról és elvárásokról*. 3/2. 21–39.
- Fóris Ágota 2004. *A szótárkészítés gazdasági és jogi vonatkozásai*. 6/1. 54–68.
- Horváth Ildikó 2002. *Nyelvi jogok és az Európai Unió nyelvpolitikája*. 4/1. 1–47.
- Kramliné Szalai Virág 2002. *Magyarországi minőségmenedzsment a fordításban*.
4/2. 14–36.
- Pym, Anthony 2001. *Nyelvpolitikai és fordításelméleti kérdések az Európai
Unióban*. 3/2. 5–20.
- Szabari Krisztina 2001. *A fordítók minősítése és a fordítói piac*. 3/1. 64–77.

5. Műfordítás

- Cs. Jónás Erzsébet 2000. *Csehov a mai magyar színpadon*. 2/1. 17–33.
- Cs. Jónás Erzsébet 2002. *Alakzatok a versfordításban (Alekszandr Blok „Démon”
című versének két magyar szövegváltozata)*. 4/2. 83–99.
- Cs. Jónás Erzsébet 2004. *Az „olvasó ember” mint metaszöveg a „Zsivágó doktor”
magyar fordításában*. 6/1. 42–53.
- Élthes Ágnes 2001. *Egy Racine szövegrészlet két magyar fordításáról*. 3/2. 40–56.
- Képes Júlia 1999. *Közületek vagy bestsellerek? A középkori angol költészet
Magyarországon*. 1/2. 77–87.
- Kovács Judit 2003. *„Nem gyártok elméleteket, a gyakorlat izgat”. Beszélgetés
Körtvélyessy Klára műfordítóval*. 5/2. 80–86.
- Mohi Zsolt 2001. *Júlia magyarul. Jellemalakulás Kosztolányi Dezső és Mészöly
Dezső értelmezésében*. 3/2. 59–76.
- Sebestyén Rita 2002. *Salinger „Zabhegyező”-je és magyar nyelvű fordítása körül
kialakult vita*. 4/1. 85–96.

- Soproni András 2003. *Bársonyos stilizálás. Interjú Tatjana Voronkinával.* 5/1. 104–108.
- Székely Gábor 2002. *A lexikai fokozás kifejezése A. P. Csehov Вишнёвный сад c. drámájában és magyar, illetve német fordításaiban.* 4/1. 76–84.

6. Olvassuk újra a klasszikusokat!

- Albert Sándor 2000. *A modern francia fordítástudomány megalapítója: Georges Mounin (1910–1993).* 2/1. 96–102.
- Dróth Júlia 2002. *A fordítások minőségéről – Juliane House két könyvének ismertetése és kritikája a fordításpedagógia szemszögéből.* 4/2. 100–105.
- Valló Zsuzsa 1999. *A modern fordítástudomány kezdeteinél. Jiří Levy (1926–1967).* 1/1. 114–121.

7. Doktori értekezések a fordítástudomány köréből

- Pápai Vilma 2002. *Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol-magyar és magyar-magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével – doktori értekezés tézisei.* Pajzs Júlia, Klaudy Kinga opponensi véleménye, valamint Pápai Vilma válasza. 4/1. 97–122.
- Valló Zsuzsa 2001. *A drámafordítás pragmatikai aspektusai – doktori értekezés tézisei.* Cs. Jónás Erzsébet, Klaudy Kinga opponensi véleménye, valamint Valló Zsuzsa válasza. 3/2. 99–117.

8. Krónika

- Hidasi Judit 2000. *Emlékezés Mikó Pálnéra (1920–1999).* 2/2. 110–111.
- Klaudy Kinga 1999. *Emlékezés Kohn Jánosra (1941–1999).* 1/2. 136–141.
- Somos Edit 2004. *„A szavak konstruktív ereje”. Búcsú Hans G. Hönigtől (1941–2004).* 6/2. 129–130.

9. Szakmai műhelyek, konferenciák

- Esze Kata 2003. *Az Európai Unió Fordítási Főigazgatósága.* 5/2. 91–104.
- G. Láng Zsuzsa 2000. *A „European Masters in Conference Interpreting” (EMCI) program ismertetése és magyarországi adaptálása.* 2/2. 79–109.
- Heltai Pál 2002. *„Claims, Changes and Challenges”. Az EST III. Nemzetközi Kongresszusa. Koppenhága, 2001. augusztus 30 – szeptember 1.* 4/1. 123–133.
- Kóbor Márta 1999. *A párizsi iskola és az interpretatív fordításelmélet.* ESIT. 1/1. 122–131.
- Reha László 1999. *Öt éve alakult meg a Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete. (MFE)* 1/2. 98–101.

- Rózsa Viktória 2001. *Tolmácképzés a londoni Westminster Egyetemen.* 3/1. 96–99.
- Sándor Claudia 2001. *Fordítástudomány 2001. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó.* Budapest, 2001. március 22–23. 3/1. 78–83.
- Simigné Fenyő Sarolta 1999. „*European Society for Translation Studies*” második nemzetközi kongresszusa – Spanyolország, Granada – 1998. szeptember. 1/1. 137–139.
- Simigné Fenyő Sarolta 1999. *Látogatás Triesztben.* (SSLMIT) 1/2. 102–105.
- Sohár Anikó 2000. *CETRA nyári fordításkutatási továbbképzés.* 2/1. 115–116.
- Sükösd Erzsébet 2001. „*Interpreting – The Changing Landscape*” – 5th SCIC-Universities Conference. Brüsszel 2001. február 5. 3/1. 88–91.
- Szabari Krisztina 1999. *Az ATA tevékenysége és a fordítók akkreditálása az USA-ban.* 1/2. 88–97.
- Szabari Krisztina 2001. *Quality in Conference Interpreting.* Spanyolország, Almunecar, 2001. április 19–22. 92–95.
- Szabari Krisztina 2001. *Translation and Interpretation in Science and Technology: Models, Methodology and Machine Support.* Saarbrücken 2001. március 15–17. 3/1. 84–87.
- Szappanos Géza 1999. *Az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda 130 éves.* 1/1. 132–136.
- Szilágyi Nóra 2002. *Egy évet töltöttem Párizsban, az ESIT-en.* 4/2. 129–130.
- Veresné Valentinyi Klára 2004. *Fordítástudomány 2004. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó.* Budapest, 2004. március 25–26. 6/1. 96–99.
- Volford Katalin 2000. *Brüsszel – a tolmácsvilág közepe.* 2/1. 116–118.
- Wirth Eszter 2000. *Szakmai gyakorlat az Európai Bizottság Fordítási Szolgálatánál.* 2/1. 119.

10. Könyvszemle

- Albert Sándor 2003. *Fordítás és filozófia.* 5/2. Horváth Brigitta
- Ammann, Margaret 1995. *Kommunikation und Kultur: Dolmetschen und Übersetzen heute.* 2/2. Szóka Bernadette
- Austermühl, Frank 2001. *Electronic Tools for Translators.* 5/1. Kálmánné Horváth Bea
- Back, Otto 2002. *Übersetzbare Eigennamen. Eine synchronische Untersuchung von interlingualer Allonymie und Exonymie.* 6/2. Gebhardt Bernadette
- Bart István 1998. *Angol–magyar kulturális szótár.* 2/2. Mikó Pálné
- Bart István, Klaudy Kinga 2003. *EU-fordítóiskola. Európai uniós szövegek fordítása angolról magyarra.* 6/2. Jungné Font Judit
- Bell, Roger T. 1991. *Translation and Translating.* 1/2 Kiszely Zoltán
- Brunette, Louise et al (eds.). 2003. *The Critical Link 3 – Interpreters in the Community* 6/2. Jantsits Ágnes
- Campbell, Stuart 1998. *Translation into the Second Language.* 4/1. Cseresznyés Mária
- Chesterman, Andrew, Wagner, Emma 2002. *Can Theory Help Translators? A Dialogue Between the Ivory Tower and the Wordface.* 6/2. Zöldi Kovács Katalin

- Connor, Ulla 1996. *Contrastive Rhetoric. Cross-Cultural Aspects of Second-Language Writing*. 5/1. Márta Anette
- Coulthard, Malcolm 1992. *An Introduction to Discourse Analysis*. 2/1. Dróth Júlia
- Current Issues in Language and Society* 1997. 4. évfolyam, 1. szám. 1/2. Dróth Júlia
- Delabastita, Dirk 1996. *Wordplay and Translation*. 4/2 Lendvai Endre
- Edwards, Alicia Betsy 1995. *The Practice of Court Interpreting*. 5/1. Zank Ildikó
- Esselink, Bert 2000. *A Practical Guide to Localization*. 4/1. Kis Balázs
- Flotow, Luise 1997. *Translation and Gender*. 2/2. Kovács Judit
- Frecskay János 2001. *Mesterségek szótára*. 4/2. Fóris Ágota
- Fremdsprache Deutsch* 2000. Heft: 23. *Übersetzen im Deutschunterricht*. 6/1. Cserhátiné Ács Adrienne
- G. Láng Zsuzsa 2002. *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről*. 4/2. Szabó Csilla
- Gambier, Yves, Gottlieb, Henrik (eds.) 2001. *(Multi)media Translation. Concepts, Practices and Research*. 4/2. Veresné Valentinyi Klára
- Garzone, Giuliana, Viezzi, Maurizio 2001. *Comunicazione specialistica e interpretazione di conferenza*. 6/2. Radnóczy Éva
- Gerzymisch-Arbogast, Heidrun, Mundersbach, Klaus 1998. *Methoden des wissenschaftliches Übersetzens*. 3/1. Kegyesné Szekeres Erika
- Gile, Daniel 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. 2/2. Horváth Ildikó
- Gile, Daniel et al. (eds.) 2001. *Getting Started in Interpreting Research. Methodological reflections, personal accounts and advice for beginners*. 6/2. Horváth Brigitta
- Hansen Gyde (szerk.) 1999. *Probing the Process in Translation: Methods and Results*. 6/1. Pollner Péterné
- Hatim, Basil, Mason, Ian 1992. *Discourse and the Translator*. 3/1. Zank Ildikó
- Hatim, Basil, Mason, Ian 1997. *The Translator as Communicator*. 1/1. Márta Anette
- Helin, Irmeli 2002. *Essays in Translation, Pragmatics and Semiotics*. 5/2. Török Rózsa Mária
- Hönig, G. Hans 1995. *Konstruktives Übersetzung*. 6/2. Óvári Valéria
- Hermneus* 1999. 1. évfolyam, 1. szám. 3/2. Géro Györgyi
- Jones, Roderick 1997. *Conference Interpreting Explained*. 2/1. Szabó Csilla
- Kapp, Volker 1991. *Übersetzer und Dolmetscher*. 1/1. Salánki Ágnes
- Katan, David 1999. *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. 3/2. Horváth Ildikó
- Kautz, Ulrich 2000. *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens*. 3/1. Dékány Edit
- Kiraly, Donald C. 2000. *A Social Constructivist Approach to Translator Education. Empowerment from Theory to Practice*. 6/2. Solymosi Mária
- Kiraly, Donald, C. 1995. *Pathways to Translation*. 1/2. Varga Anikó
- Krings, Hans P. 1986. *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht*. 6/1. Sebestyén Istvánné
- Larson, Mildred 1984. *Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence*. 3/1. Stanitz Károly

- Lugris, Alberto Álvarez, Ocampo, Anxo Fernández (eds.) 1999. *Anovar/Anosar: Estudios de traducción e interpretación*. 3/1. Geró Györgyi
- Maillot, Jean 1981. *La traduction scientifique et technique*. 2/2. Kiss Mónika
- META 1998. 43. évfolyam, 2. szám. *The Corpus-Based Approach*. 2/2. Balaskó Mária
- Munday, Jeremy 2001. *Introducing Translation Studies – Theories and Applications*. 4/2. Simigné Fenyő Sarolta
- Newmark, Peter 1998. *A Textbook of Translation*. 2/2. Papp Vanda
- Nord, Christiane 1991. *Textanalyse und Übersetzen*. 1/1. Hoppálné Erdő Judit
- Nord, Christiane 1997. *Translating as a Purposeful Activity*. 2/1. Dróth Júlia
- Nord, Christiane 1999. *Fertigkeit Übersetzen*. 4/1. Dékány Edit
- Osimo, Bruno 2000. *Corso di traduzione. Prima parte – Elementi fondamentali*. 3/2. Pollmann Teréz
- Överås, Linn 1996. *In Search of the Third Code*. 3/1. Lehmann Magdolna
- Pollmann Teréz 2004. *Olasz-magyar fordítóiskola*. 6/2. Tamás Dóra
- Pym, Anthony 1993. *Epistemological Problems in Translation and its Teaching*. 5/1. Tóth Ágnes
- Reiss Katharina 1983. *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. 6/1. Hrubí Ágnes
- Rjabceva, Nagyzezsda 1986. *Információs folyamatok és gépi fordítás*. 2/1. Hollósi Katalin
- Robinson, Douglas 1997. *Becoming a Translator*. 5/2. Komlósi Edit
- Robinson, Douglas 1997. *Translation and Empire*. 1/1. Kóbor Márta
- Shuttleworth, Mark, Cowie, Moira 1997. *Dictionary of Translation Studies*. 2/2. Wallendums Tünde
- Snell-Hornby, Mary, Kadric, Mira (Hg.) 1995. *Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. 3/2. Vincze Katalin
- Stolze, Radegundis 1997. *Übersetzungstheorien: Eine Einführung*. 2/2. Manzné Jäger Mónika
- Szabari Krisztina 1994. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. 4/1. Szabó M. Helga
- Szabó Csilla (szerk.) 2003. *From Preparation to Performance. Recipes for Practitioners and Teachers*. 5/2. Pókay Marietta
- The Translator* 1998. 4. évfolyam, 1. szám. 1/2. Márta Anette
- Ulrych, Margherita 1992. *Translating Texts: from Theory to Practice*. 3/1. Demeter Eva
- Venuti, Lawrence 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. 3/2. Lehmann Magdolna
- Wadensjö, Cecilia 1992. *Interpreting as Interaction*. 3/1. Kovács Judit
- Wilss, Wolfram 1996. *Übersetzungsunterricht. Eine Einführung*. 3/1. Wallendums Tünde

Szerkesztési tanácsok

a Fordítástudomány szerzői számára

1. Formai követelmények:

- A tanulmányok terjedelme 30-50 000 betűhely, a recenziók terjedelme 10-12 000 betűhely, a szemlecek terjedelme 5-6000 betűhely (szóközökkel együtt)
- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1,5
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani!
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása).

2. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964).
- ha szó szerint idézünk akár szakirodalmi, akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411).
- oldalszám előtt vagy után NEM kell sem „old.”; sem „p”; sem „pp”

3. Idézés:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és balról indentáljuk.

4. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (NEM KELL SZÁMOZNI).
- a szerzők nevét ne írjuk kiskapitálissal, ne vastagítsuk és ne kurziváljuk.
- az irodalomjegyzék (**Irodalom, References**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt.
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (**Források, Sources**).

5. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964.
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a., Nida, E.A. 1964b.
- ha két szerző van: Nida, E. A., Taber, Ch. R. 1969.
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E. A. et al. (et alias = és mások).
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E. A., Taber, Ch. R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*.
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E. A., Taber, Ch. R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

6. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Károly K. 2002. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott nyelvtudomány*.
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a füzetszámot és a pontos oldalszámot: Károly K. 2002. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott nyelvtudomány* 2. évfolyam. 1. szám, 77-89.
- a folyóirat megnevezése előtt NEM kell „In:”
- oldalszám előtt vagy után NEM kell sem „old.,” sem „p”, sem „pp”.

7. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a szerkesztőt vagy a szerkesztőket (előtte In:), utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.):

- In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.) 2001. *Színes eszmék nem alszanak...* Szépe György 70. születésnapjára. Pécs: Lingua Franca Csoport.
- tanulmánygyűjteményben megjelent cikk esetén a hivatkozás végén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a köteten belül: Fóris Á. 2001. Olasz szótárkiadás Magyarországon. In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.) 2001. *Színes eszmék nem alszanak...* Szépe György 70. születésnapjára. Pécs: Lingua Franca Csoport. 346-354.
 - több szerkesztő esetén kiírhatjuk az idézett kötet összes szerkesztőjét: Dobos Cs., Kis Á., Lengyel Zs., Székely G., Tóth Sz. (szerk.) 2005. „*Mindent fordítunk és mindenki fordít*”. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Könyv Klauzy Kinga tiszteletére. Budapest: Szak Kiadó.
 - több szerkesztő esetén azt is megtehetjük, hogy csak az első szerkesztőt írjuk ki és utána et al. (et alias = és mások) következik. Dobos Cs. et al. (szerk.) 2005. „*Mindent fordítunk és mindenki fordít*”. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Könyv Klauzy Kinga tiszteletére. Budapest: Szak Kiadó.
 - ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Kegyesné Szekeres E., Salánki Á. 2004. Személyiség, beszéd és íráskép. In: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) 428-437.
 - ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) 2004. *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged: Generália.

8. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** szerkesztőjét (szerkesztőit), a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Kiefer F. 2004. Alkalmazott és elméleti nyelvészet az ezredfordulón. In: Cs. Jónás E., Székely G. (szerk.) *Nyelvek és nyelvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban*. A XIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Nyíregyháza: Besenyei György Könyvkiadó. 23-31.

9. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Simigné Fenyő S. 2005. Metainformációs struktúrák szerepe az óravezetésben. Elhangzott: *A világ nyelvei és a nyelvek világa. Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban*. XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Miskolci Egyetem, Miskolc 2005. április 7-9.

10. Lábjegyzetek:

– általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet:

(1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha meg kell köszönni a kutatáshoz nyújtott támogatást, vagy ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből stb.),

(2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

11. Szövegvégi jegyzetek:

– a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek (Notes)** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

12. A nyelvi adatok forrásának megjelölése:

– a szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt. A kézirattal együtt kívánatos leadni az idézett szépirodalmi részletek és fordításuk fénymásolatát is, hogy a korrektor ellenőrizni tudja a szokásostól eltérő helyesírást (pl. versek tördelését, központosását).

13. Ábrák, táblázatok:

– az ábrákat és táblázatokat folyamatosan számozzuk (1. ábra, 1. táblázat), és lássuk el önálló címmel. A címet és a számot az ábra vagy táblázat **FÖLÖTT KÖZÉPEN** helyezzük el.

14. Képek, grafikonok, diagrammok:

– a cikk nem szöveges részeit jó minőségű, fotózható formában, külön oldalon (is) kérjük csatolni a tanulmányhoz. Mellőzzük a színes grafikonokat, mert fekete-fehér nyomtatásban nem látszanak a különbségek.

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok

Könyvek

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenziós példányokat a F/T kutatás területén megjelent legújabb könyvekből, és várja a jelentkezőket az alábbi könyvek ismertetésére

2005

- Krisztina Károly and Ágota Fóris (eds.): *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005. 218 pp. ISBN 963058257-0
- Dobos Csilla, Kis Ádám, Lengyel Zsolt, Székely Gábor és Tóth Szergej (szerk.) 2005. „*Mindent fordítunk és mindenki fordít*”. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Budapest: Szak Kiadó, 2005. 318 pp. ISBN 9789639131736
- Dusan Tellinger: *Kultúrne otázku prekladu umeleckej literatúry*. Kosice. 2005. 137 pp. ISBN 80-89089-35-6 (szlovák nyelven orosz és német rezümével)

2004

- Gerevich-Kopteff Éva: *Madách: Az ember tragédiája és finn fordítása a nemzeti kultúrák, az irodalmi recepció és a fordításelmélet tükrében*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos. 2004. 394 pp. ISBN 952-51-50-70-4
- Anna Mauranen and Pekka Kujamaki: *Translation Universals. Do they Exist?* Benjamins Translation Library 48. Amsterdam: Benjamins. 2004. 224 pp. ISBN 90272 1654
- Dróth Júlia (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének szakmai rendezvényeiről és kutatásairól*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 2004. ISSN 1587-4389

2003

- Kinga Klaudy: *Languages in Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation*. With illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian. Budapest: Scholastica. 2003. 473 pp. ISBN 963 206 839 4

2002

- Maria Tymoczko, Gentzler Edwin (eds.) *Translation and Power*. Amherst and Boston: University of Massachusetts Press. 2002. 244 pp. ISBN I-55849-359-X
- Krisztina Károly: *Lexical Repetition in Text. A Study of the Text-Organizing Function of Lexical Repetition in Foreign Language Argumentative Discourse*. Frankfurt/M: Peter Lang. 2002. 154 pp. US-ISBN 0-8204-5486-9
- Emma Wagner, Svend Bech and Jesús M. Martínez: *Translating for the European Union Institutions*. Manchester: St Jerome Publishing. 2002. 150 pp. ISBN 1-900650-48-7
- Jenny Williams, Andrew Chesterman: *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. Manchester: St Jerome Publishing. 2002. 140 pp. ISBN 1-900650-54-1

2000-2001

- Brian Mossop: *Revising and Editing for Translators*. Manchester: St Jerome Publishing. 2001. 178 pp. ISBN 1-900650-45-2
- Edwin Gentzler: *Contemporary Translation Theories* (Revised 2nd Edition) Clevedon: Multilingual Matters. 2001. 232. pp. ISBN 1-85359-513-6
- Maeve Olohan: *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Approaches*. Manchester: St Jerome Publishing. 2000. 279 pp. ISBN 1-900650-44-4
- Anthony Pym: *Negotiating the Frontier. Translators and Intercultures in Hispanic History*. Manchester: St Jerome Publishing. 2000. 265 pp. ISBN 1-900650-25-8

Folyóiratok

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad fordítástudományi és filológiai folyóiratokat tiszteletpéldányként vagy cserepéldányként. A cserepéldányok iránti igényt kérjük jelezni Klaudy Kinga főszerkesztőnek (E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu)

- Across Languages and Cultures. A Multidisciplinary Journal of Translation and Interpreting Studies* 2005. Vol. 6. No. 2. Klaudy Kinga és Károly Krisztina (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó. ISSN 1585-1923
- Alkalmazott Nyelvtudomány* 2004. 4 évf. 2. szám. Gósy Mária és Lengyel Zsolt (szerk.) Veszprém: Veszprémi Egyetem. ISSN 1587-1061
- Modern Nyelvoktatás. Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat.* 2005. XI. évfolyam 1. szám. Szépe György (szerk.) Budapest: Corvina Könyvkiadó. ISSN 1219-638.
- Modern Filológiai Közlemények* 2004. 6. évf. 2. szám. Klaudy Kinga és Bodnár Ildikó (szerk.) Miskolc: Miskolci Egyetem. ISSN 1585-1439.

- Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 2004. Vol. 14. No. 1, 2. Kertész András (szerk.) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. ISSN 1218-5736.
- Target* 2005. Vol. 16. No. 2. General editor: Gideon Toury, Editor: José Lambert, Kirsten Malmkjaer. ISSN 0924-1884, E-ISSN 1569-9986
- The Translator* 2004. Vol.10. No.2. Editor: Mona Baker, Manchester: St Jerome Publishing. ISSN 1355-6509 Special Issue. Beverly Adab, Cristina Valdés (guest editors): Key Debates in the Translation of Advertising Material.

A recenzálandó könyveket és a folyóirat cserepéldányokat az alábbi címre
kérjük elküldeni:

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerkesztősége
Klaudy Kinga főszerkesztő

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.

Tel: 4 116500/5894, Fax: 4 855217 E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu